

Muinais 3 2008 tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Rautakauden uunia rakentamassa

Muinaisrunot ja kalliomaalaukset

Sakari Pälsin kesämatka

Muinais- tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURAA RY

Vastaava toimittaja:

Hanna-Maria Pellinen
Lanatie 5 C 82
20540 Turku
p. 02-2422 777
hamapell@gmail.com

Toimitussihteeri:

Henrik Jansson
henrik.jansson@helsinki.fi

Toimituskunta:

Pirjo Hamari
pirjo.hamari@nba.fi
Marja Ahola
me.lappalainen@gmail.com
Sanna Lipponen
sanna.lipponen@oulu.fi
Teemu Mökkönen
teemu.mokkonen@helsinki.fi
Anna Wessman
anna.wickholm@helsinki.fi

Toimitus (myös tilaukset ja osoitteenmuutokset):

Muinaistutkija, Suomen arkeologinen seura, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki tai muinaistutkija@gmail.com

Muinaistutkijan vuosikerran tilaus-hinta Suomeen on 25 euroa, ulkomaille 28 euroa, jäsenet 15 euroa.

Muinaistutkija on vuonna 1982 perustetun Suomen arkeologisen seuran julkaisema lehti, joka ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Painos 500 kpl. ISSN 0781-6790. Taitto Sanna Lipponen. Kannen suunnittelu Mikael E.T. Manninen. Paino T. Nieminen Oy, Painola, Kaarina 2008.

Seuraavaan lehteen tuleva aineisto on jätettävä vastaavalle toimittajalle viimeistään 15.11.2008 mennessä (4/08). Lisätietoja Muinaistutkijan verkkosivuilta osoitteessa <http://www.sarks.fi/mt/etusivu.html>.

Sisällys

- Mikael A. Manninen, Timo Rautakaulio, Eeva Salmi & Olli Penttinen: Kokemuksia rautakautistyyppisen savikupoliuunin rakentamisesta. 3
- Kerkko Nordqvist & Oula Seitsonen: Seitsemän vuosikymmenen takaisia kenttätöykiireitä: Sakari Pälän kesämatka 1936. 13
- Markku Korteniemi: Pilvivene ja petrojen pesu – muinaisrunon ja kalliomaalauksen yhteydestä. 30
- Arvostelu: Keuruun Suojoki ja Keski-Suomen asutuskehitys. 44
J-P. Taavitsainen, Janne Vilkkunen & Henry Forsell: Suojoki at Keuruu – a mid 14th-century site of wilderness culture in the light of settlement historical process in Central Finland. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, humaniora 346, Annales academiæ scientiarum fennicæ 232 sivua, 86 kuvaa. Vaajakoski 2007.
Miikka Kumpulainen
- Arvostelu: Suomenkielinen perusteos arkeologian menetelmistä. 48
Johdatus arkeologiaan. Toim. Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen, Pirjo Uino. Gaudeamus, 509 s. Helsinki, 2008.
Hanna-Maria Pellinen
- Lektio: Eläimet kaupungissa. Eläinarkeologinen tutkimus keski- ja uuden ajan Turusta. 52
Auli Tourunen
- Lektio: Arkeologisten jalkineiden rooli historiallisen ajan muinaistutkimuksessa. 56
Janne Harjula
- Ajankohtaista: Uutisia. 61

Millainen on hyvä työnantaja?

Pätkätyöläisen näkökulma byrokratiaan ja työsuhde-etuihin

Hanna-Maria Pellinen

Suomessa arkeologiain vakinaiset virat voidaan laskea kymmenissä. Lisäksi on virkoja, joihin arkeologin koulutus mahdollistaa pääsyn, mutta joissa työ ei täysin vastaa saatua koulutusta. Koulutettuja ja ammattiaan harjoittavia arkeologeja on kuitenkin monikermainen määrä. He ovat usein ns. kenttärkeologeja tai työskentelevät muissa arkeologin ammattitaitoa vaativissa projekteissa kuten esimerkiksi näyttelyvalmistelussa, opetus-työssä, esihistoriamatkailun tai julkaisujen parissa. Pätkätyöläisten työnantajina toimivat yleensä valtio (Museovirasto, Metsähallitus, yliopistot), kunta (maakuntamuseo, erikoismuseot, työväen- ja kansalaisopistot) tai erilaiset yhdistykset. Monilla tilapäisissä työsuhteissa toimivilla arkeologeilla pääasiallinen työnantaja on Museovirasto, monet myös tekevät töitä useille eri työnantajille.

Muiden valtion virastojen tapaan Museoviraston byrokratia on raskas ja kaikkia työntekijöitä kuormittava. Pätkätyöläiset ovat yleensä kenttärkeologeja ja heistä erilaisten kaavakkeiden parissa puuhailee eniten kaivausjohtaja. Esimerkiksi oma henkilö-tietoilmoitus tehdään kahtena kappaleena, ilmoitus työsuhteen päättymisestä (heti työsuhteen alussa), matka-anomukset, työajanseuranta ja kaivajien työsopimukset (kunkin kaivajan kanssa täytetään aina neljä kaavaketta). Määrä ei ehkä kuulosta kummoiselta, mutta on muistettava, että pätkätyöläisellä voi alkaa uusi työsuhde kuukausittain, jopa viikoittain. Asia lienee sama käännteisenä; pätkätyöläiset kuormittavat runsaasti myös hallintoa. Erilaiset enemmän tai vähemmän viralliset käytännöt byrokratiaan liittyvien asioiden soveltamisessa pitäisi myös hallita. Erityisesti muuttuvien käytäntöjen kanssa saa olla tarkkana; tosin tilannetta on jonkin verran nykyään helpottanut kirjallisten ohjeistojen luominen. Valtion palkka pätkätyöläisilläkin on sen sijaan huomattavasti parempi kuin kunnallisella puolella, useimmat kenttätyöt oikeuttavat kaivausjohtajan, inventoijan ja piirtäjän verottomaan päivärahaan ja lisäksi budjettiin sisältyvät majoituskulut. Vuokra-autoedun vuoksi ainoat tuntemani päätoimiset kenttärkeologit, jotka eivät omista autoa, ovat töissä Museovirastolla.

Kunnallisella puolella (lähinnä maakuntamuseot) byrokratia on kokemukseni mukaan ainakin kenttärkeologilla ehkä vähiten kuormittavaa. Ylimääräisillä paperitöillä ei ole juuri tullut rasitetuksi. Ei tosin myöskään ylimääräisillä etuisuuksilla, esimerkiksi päivärahaa tai asumiskorvauksia kunnan töissä ei juuri tule nautittua, vaikka joutuisikin lähtemään töihin kauas kotipaikkakunnaltaan.

Sekä valtiolla että kunnalla on työnantajina se hyvä puoli, että ne joutuvat tiukasti noudattaamaan työaikalakia. Sen sijaan erilaisten yhdistysten projekteissa täytyy olla tarkkana, sillä ilmaisen työn teettämisen vaara vaanii suurimpana juuri töissä, joissa muut mukana olevat ovat vapaaehtoisia yhdistyksen jäseniä. Erityisesti jatko-opiskelijoiden asema voi olla kiusallinen, kun hankkeen rahoittaja voi odottaa opiskelijan hyötyvän projektin tuloksista ja siksi tekevän myös palkatonta työtä tai konsultointia. Tällaisissa tapauksissa pitäisikin varmistaa, että projektirahoituksen lisäksi tutkijalla on lisäksi oma henkilökohtainen apuraha, jolloin esimerkiksi kaivausaineistojen varsinaista tutkimustyötä voi jopa edellyttää.

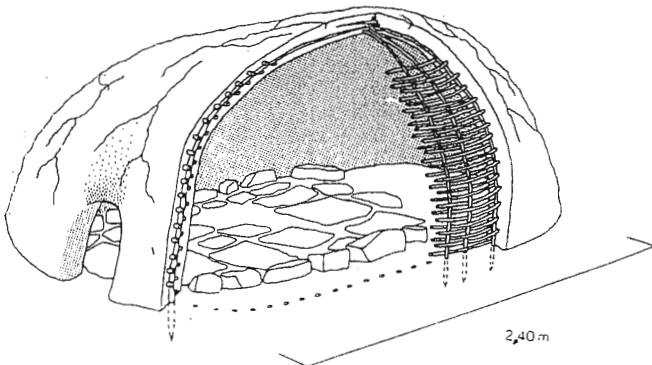
Kokemuksia rautakautistyyppisen savikupoliuunin rakentamisesta

Mikael A. Manninen Timo
Rantakaulio, Eeva Salmi
ja Olli Penttinen

Taustaa

Helsingin Läntisessä Pukkisaarella on rakennettu kohta kymmenen vuoden ajan nuoremman rautakauden elämää, käsitöitä ja rakennustekniikoita popularisoivaa pihapiiriä eli ns. Rautakautista Kauppakylää. Rakentamisessa on mahdollisuuksien mukaan käytetty kaivauksissa Suomessa saatuja tietoja nuoremman rautakauden rakennustekniikoista, ja sikäli kuin lähdemateriaali on ollut puutteellista, on sovellettu arkeologisia, etnografisia ja kansatieteellisiä tietoja Suomesta ja lähialueilta. Rakentamisesta on saarella vastannut Sommelo ry, mutta rakennuksien suunnittelussa ja toteutuksessa on käytetty hyväksi monien yhdistykseen kuulumattomien arkeologien, kansatieteilijöiden ja perinnerakentajien asiantuntemusta.

Toiminnassa on tasapainoiltu tieteellisen pohjan ja toisaalta väljemmän ei-ammattillisen muinaistekniikkaharrastuksen välillä. Pukkisaarella kysymyksessä ei siis ole ammattimainen rekonstruktiohanke, vaan osallistumismahdollisuus on haluttu tarjota mahdollisimman monille lähtötaidoista ja -tiedoista riippumatta. Pääosan saaren rakennustoiminnasta voidaan laskea kuuluvan kokeilevan arkeologian piiriin (sensu Kyllönen 2005), mutta koska tietoja toiminnasta ei ole juurikaan julkaistu ja hankkeet on dokumentoitu puutteellisesti, on saatu kokemustieto pääasiassa vain saarella toimineiden omassa käytössä. Eräänlaisena pilottihankkeena tämän tilanteen muuttamiseksi päätettiin kesällä 2006 rakentaa saaren varhopatsastaloon (ks. Rantakaulio n.d.) savikupoliuuni, jonka

Kuva 1. Mats Roslundin ennallistusehdotus Lundin S:t Clemensin 1000-luvulle ajoittuvasta uunista (Roslund 1986:16).

teosta saadut kokemukset dokumentoitiin sekä kirjallisesti (Penttinen 2006; Salmi 2007) että valokuvin.

Tässä artikkelissa on tarkoitus tuoda savikupoliuunin rakentamisesta tehtyjä havaintoja myös yleisempään tietoon. Uunin suunnittelusta ja rakentamisesta vastasivat Mikael A. Manninen, Olli Penttinen, Timo Rantakaulio ja Eeva Salmi. Lisäksi uunin tekoon osallistuivat Olavi Härkönen, Anu Jallinoja, Sirpa Riuttanen ja Tero Sunell.

Esikuvat

Pukkisaaren varhopatsastalossa oli tässä kuvattua savikupoliuunia ennen kokeiltu kahta erilaista uunimallia, joista ensimmäinen oli kivistä puiselle patsaalliselle lavalle muurattu kiuasuuni ja toinen savioakimassasta tehty pieni savuaukollinen eli sieraimellinen kupoliuuni. Näistä ensimmäisen rakenne ei kestänyt tulta

ja toinen uuni taas ei toiminut riittävän hyvin huonetilan lämmittäjänä, joten kolmas uuniversio katsottiin tarpeelliseksi.

Uunista päätettiin tehdä ns. savikupoliuuni, jollaisia tiedetään olleen käytössä rautakauden lopulla ja keskiajalla mm. Suomessa, Ruotsissa, Virossa ja Latviassa (Caune 1984:67–69; Roslund 1986:14–18; Vuorinen 2003b:132). Uunin tarkemmiksi esikuviksi otettiin Mats Roslundin ennallistusehdotus (kuva 1) Lundin S:t Clemensin rakennuksen nro. 15 savikupoliuunista, joka ajoittuu 1000-luvun jälkimmäiselle puoliskolle (Vuorinen 2003b:kuva 4.18; Roslund 1986:16), Riian kaupunkikaivauksissa tutkitut 1100–1300-luvuille ajoittuvat savikupoliuunit (Caune 1984:67–69) sekä Juha-Matti Vuorisen kuvaus Rasion Ihalan Mullin 1000–1100-luvulle ajoittuvasta uunista (Vuorinen 2003a:193–194; 2003b:131–132) ja siitä tehdyt rekonstruktiot Euran Härkäniityn muinaiskylään (kuva 2) ja

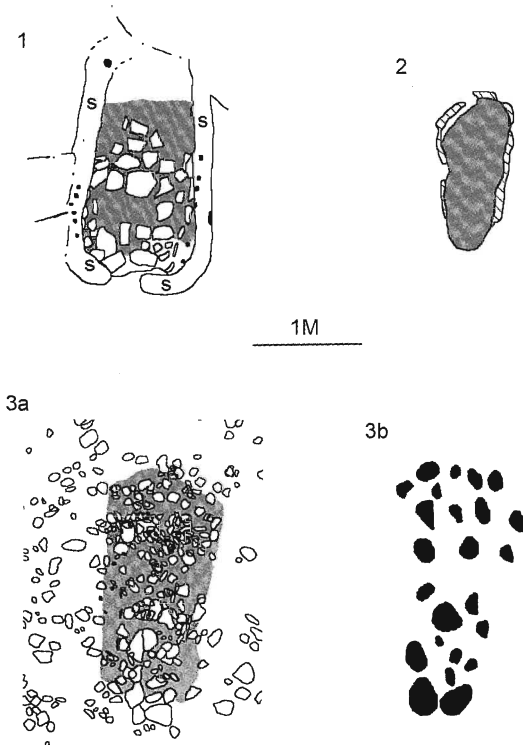
Kuva 2. Rasion Mullin savikupoliuunin rekonstruktio Euran Härkäniityn muinaiskylässä. Kuva: M. A. Manninen.

Raision Krookilan kotiseutukeskukseen (Lång n.d.; Raninen & Díaz n.d.; Vuorinen 2003a:194; Näränen 2006).

Esikuvina toimineet uunit ovat kaikki olleet, osaa Riian uuneista lukuun ottamatta, suoraan maanpinnalle rakennettuja kuten myös Hämeenlinnan Varikonniemessä (Varikkoniemessä) osittain kaivettu 1300-luvun alkuun ajoitettu uuni (Viitanen 1995:134; Schulz & Schulz 1988:58–59). Mullin uuni ja Varikonniemen uuni näyttävät olleen pohjanmuodoltaan keskenään samankaltaisia eli niiden arina on liki päärynämuotoinen, kun taas S:t Clemensin uuni on ollut pohjanmuodoltaan pyöristetyn suorakaiteen muotoinen (kuva 3). Sekä Mullin uunissa että S:t Clemensin uunissa arina on ollut lisäksi kivetty. Riian uunien pohjakiveys on savettu (Caune 1984:67–69). Varikonniemen uunissa arina on ollut savettu, mutta koska uunia ei

ole kaivettu loppuun (Viitanen 1995:128) ei kiveämisestä ole tietoa. Mullin uunissa on lisäksi ollut ilmakeinavaksi tulkittu savettu kouru uunin alla (Vuorinen 2003a:194; 2003b:131).

On luonnollista, että savikupoliuunien arinat ja pohjarakenteet eroavat toisistaan sillä kyseessä tuskin on yksityiskohtia myöten yhtenäinen uunityyppi sen koko käyttöalueella. Savikupoli on ollut vain yksi tekninen ratkaisu muiden joukossa. Kupolin rakentamisen peruseräite näyttää tässä käsitellyissä uuneissa kuitenkin olleen sama eli ensin on punottu tai sidottu kaarelle taivutettujen puiden ympärille puukehikko, jonka varaan varsinainen savikupoli on rakennettu. Todisteina tällaisesta rakenteesta on säilynyt palaneita oksapainanteisia saven kappaleita ja hiiltyneitä kaaripuiden tyviä (Caune 1984:68; Roslund 1986:16–17; Vuorinen 2003b:131).

Kuva 3. Savikupoliuunien pohjanmuotoja. 1. Lund S:t Clemens, anläggning 15 (Roslund 1986:16), 2. Hämeenlinna Varikonniemi (Schulz & Schulz 1988: kartta 30; Viitanen 1995:123). 3a. Raisio Ihala Mulli, yhdistelty Juha-Matti Vuorisen piirtämistä kaivauskartoista (Pietikäinen 1996:kartat 69, 111, 112) ja 3b. Vuorisen hahmotelma Mullin uunin pohjakiveyksen alkuperäisestä muodosta (Vuorinen 2003:kuvaliite 29). Kuvassa 1 on palanut savi merkitty harmaalla, puujäänteet mustilla laikuilla ja palamattoman saven alueet S-kirjaimella. Kuvassa 2 on palanut savi merkitty harmaalla ja likaamaa vinoviivoilla. Kuvassa 3a on harmaalla hahmoteltu alue, jossa on erilaisia puu-, noki-, likamaa- ja silttiyksiköitä. Alkuperäisistä kuvista uudelleen piirtänyt M. A. Manninen.

Pukkisaaren varhopatsastalossa huoneti-
lan muut rakenteet asettivat tietyt reuna-
ehdot uunin sijoituspaikalle ja se päätet-
tiin rakentaa edellisten uunien tapaan
maanpinnasta noin metrin korkeuteen
nousevalle lavalle eikä esikuvien mu-
kaisesti lattian tasalle. Pohjanmalliksi
valittiin Mullin uunin päärynämäinen
muoto ja arinassa sovellettiin Mullin,
Riian ja S:t Clemensin uuneissa havait-
tua kiveämistä. Sopivien laakakivien
puutteessa kiveämiseen jouduttiin käyt-
tämään koko pohjan alueella kooltaan
vaihtelevaa mukulakiveä. Arinan kiveys
päätettiin tämän takia lisäksi tasoittaa
savikerroksella. Tasainen pohja katsot-
tiin tarpeelliseksi, jotta myös arinalla
paistaminen olisi mahdollista. Uunin
runkokehikon materiaaliksi valittiin
puunvesat ja kehikko päätettiin tehdä
maahan työnnettyjen runkokaarien lo-
maan harvaksi verkoksi punomalla.
Lopuksi oli tarkoitus peittää kehikko
molemmiin puolin savikerroksella, siten
että savi lyödään kiinni samanaikaisesti
sekä kehikon sisä- että ulkopuolelta al-
haalta ylöspäin edeten.

Rakennusprosessi

Uuniin tarvittu savi saatiin Pukkisaaren
rantaan kaivetusta kuopasta ja sitä kului
kaikkiaan noin 850 litraa. Saven sekoit-
teeksi käytettiin kymmenen 40 kilogram-
man säkkiä karkeaa hiekkaa sekä kaksi
säkkiä hienoa muuraushiekkaa. Osa
hiekasta seulottiin saaren rantahiekasta,
mutta pääosa hiekasta ostettiin. Lisäksi
sekoitteena käytettiin noin 60 litraa aiem-
man saviuunin rakenteista hienonnettua
palanutta savea. Tiedossa oli, että Mul-
lin uunista tehdyissä rekonstruktioissa
oli käytetty sekoitteena olkea (Vuorinen
2003a:193; 2003b:131). Pukkisaaren edel-
lisessä uunissa käytetty olkisekoite teki
uunin massasta niin huokoisen, ettei
lämpö enää kunnolla siirtynyt uunia

käytettäessä, joten oljen korvaajana
päätettiin kokeilla sitomaominaisuuk-
siltaan hyväksi tiedettyä lehmänlantaa.
Lantaa saatiin kaksikymmentä litraa,
jonka toivottiin riittävän tarkoitukseen.
Runkokehikon materiaaliksi kerättiin
noin kahden metrin mittaisia pihlajan-
vesoja. Pihlajan käyttöön oli syynä sen
saatavuus.

Ennen uunin rakentamista muokattiin ja
savettiin vanha uuninlava niin, että sen
pälle voitiin levittää noin neljä sent-
timetriä paksu maansekainen hiekka-
kerros. Hiekkakerros oli välttämätön
mukulakivien ja runkokaarien paikallaan
pitämiseksi ja toisaalta eristeenä uunin-
pesän ja puurakenteisen lavan välissä.
Runkokaarien paikallaan pysymisen ta-
kaamiseksi päätettiin työn kuluessa ki-
vetä koko lava, etuosaa lukuun ottamatta,
mukulakivillä, koska lavan päälle levi-
tetty maakerros ei ollut riittävä pitämään
jännitettyä runkokaarta tai kaaren tyven
taakse pönkäksi asetettua kiveä paikoil-
laan. Alkuperäisestä suunnitelmasta poi-
kettiin myös, kun pohjanmuotoa joudut-
tiin muuttamaan tilanpuutteen takia.
Lavan etureunaan haluttiin jättää tilaa
liesikaukalolle, joten uunin suun kaven-
nettu osa jäi toivottua lyhyemmäksi eikä
pohjanmuoto näin ollen vastaa aivan
suunniteltua päärynämäistä muotoa.

Seuraavaksi jännitettiin runkokaaret
paikoilleen. Tasaisen muodon ai-
kaansaamiseksi todettiin parhaaksi
ratkaisuksi yhdistää kaksi vitsaa aina
yhdeksi kaareksi tyvipäät kivien vä-
liin työnnettynä. Samalla todettiin että
vitsojen punominen lomittain aiheutti
monin paikoin epätoivottuja jännityk-
siä, mistä syystä vitsat paikoin sidottiin
toisiinsa hamppunarulla. Kun uunin ke-
hikon muoto oli saatu mallilleen, savet-
tiin ja tasattiin uunin pohja. Saveamiseen
käytettiin savennoston alkuvaiheessa tul-

lutta epäpuhdasta pintasavea, johon oli sekoitettu runsaasti karkeaa hiekkaa sementtimäisen seoksen aikaansaamiseksi. Savi levitettiin tiukkaan iskemällä siten, että uunin pohja nousi loivasti peräosassa joitakin senttejä etuosaa ylemmäksi (kuva 4).

Arinan saveamisen jälkeen runkoa vahvistettiin punomalla kehikkoon lisää ohuempia vitsoja, jotta rakenteesta saatiin tukeva ja punoksesta tiiviimpi. Uunin seinämiin käytetty massa sekoitettiin savesta, hiekasta, shamotista ja lehmännannasta puista ja pressusta valmistetussa altaassa polkemalla. Tiedossa ei ollut rautakautisiin savikupoliuuneihin käytettyjä sekoitteita käsitteleviä tutkimuksia, joten sekoitteita lisättiin Timo Rantakaulion ja Sirpa Riuttasen kokemukseen perustuvan tuntuman mukaan.

Seuraava vaihe oli kupolin saveaminen. Saveaminen aloitettiin suunnitelman mukaisesti samaan aikaan sekä sisä- että ulkopuolelta savea iskien. Tavoitteena oli saada samanaikaisesti vitsapunokseen voimalla iskeytyvät savimöykät kiinnittymään toisiinsa ja vitsoihin samaan tapaan kuin savi-oksapunosseiniä tehtäessä. Seinämän alkaessa kaareutua kupolin lakea kohti ongelmaksi muodotui uunin sisätilan jatkuva pieneneminen, joka vaikeutti sisäpuolen saveamista ja lopulta esti saven iskemisen seinämään riittäväällä voimalla (kuva 5). Luultavasti joko tästä tai sidosaineena toimineen lannan vähäisestä määrästä johtuen kupolin sisäosan savi lopulta irtosi vitsapunoksesta suurena laattana ja romahti. Vastaavaan ongelmaan törmättiin myös Raisiossa osassa savikupoliuunin rakennuskokeiluista vaikka näissä käytet-

Kuva 4. Olli Penttinen ja Sirpa Riuttanen kiinnittämässä vitsoja uuninkehikkoon Pukkisaareessa. Kuvassa näkyvät savettu arina ja mukulakivin päällystetty lava. Kuva: M. A. Manninen.

Kuva 5. Ensimmäinen saveamiskokeilu Pukkisaaressa. Mikael A. Manninen saveamassa uunin sisäpuolta. Kuva: E. Salmi.

tiin olkisekoitteista savimassaa (Näränen 2006).

Uunin laen romahtamisen jälkeen alkuperäistä suunnitelmaa arvioitiin uudelleen ja molemminpuolisen saveamisen sijaan runkokehikko päätettiin saveta vain ulkopuolelta. Ajatuksena oli, että kupoliuuni kuivuttuaan ei enää edellyttäisi nyt väliaikaiseksi tukirakenteeksi muuttunutta kehikkoa vaan se saisi palaa pois. Vain ulkopuolelta saveamalla sekä uunista että uunin pesästä tuli suurempia, mutta lavan mitat sallivat tämän.

Kehikosta kaavittiin jo kiinnitetty savi pois ja siitä muotoiltiin tiilenkokoisia harkkoja, joita ladottiin alhaalta ylöspäin etenevinä kerroksina kehikon ulkopuolelle. Saviharkkojen liitospinnat naarmutettiin ja harkot kiinnitettiin toisiinsa savivellillä. Seinämän kohotessa alkoi

sen alareuna painua kasaan ja työ keskeytettiin välillä valmiin seinämän kuivattamiseksi. Kokoavan seinämän ulkopinta tasoitettiin savella silaamalla (kuva 6). Lopuksi noin 15 cm paksun saviseinämän alareunaan muurattiin kiinni suurikokoisia kiviä varaamaan lämpöä. Tälle menettelylle ei ollut yksiselitteisiä rautakautisia esikuvia, mutta se oli käytännön, eli suuren huonetilan, ja edellisen saviuunin pohjalta saadun kokemuksen sanelema ratkaisu.

Uunin pohjan mitat ovat laajimmillaan Pukkisaaren uunissa 1,2 x 1,2 metriä, kun ne Mullin uunissa (Vuorinen 2003a:193; 2003b:131) ovat 2,4 x 1,3 metriä ja S:t Clemensin uunissa 2 x 1,5 metriä (Roslund 1986:17).

Kostea savikupoli kuivatettiin peitteen alla, jotta liian nopean kuivumisen aiheuttamilta halkeamilta vältyttäisiin. Ensimmäisten kunnan tulien polttamisen ja uunin saveuksen valmistumisen välille jäi näin lähes kolme kuukautta. Uunin rakennusajankohta heinäkuun lopulla olikin varsin myöhäinen vuodenvuorokiertoon nähden, koska uuni oli saatava kuivaksi ennen pakkasia. Hitaasta kuivumisesta huolimatta uunin ulkopintaan syntyi halkeamia, jotka mahdollisesti olivat seurausta liian vähäisestä hiekan määrästä savimassassa. Halkeamat saatiin kuitenkin lyötyä kartulla kiinni

Kuva 6. Vain ulkopuolelta savettu uuninkehikko rakennusvaiheessa. Kuva: E. Salmi.

savimassan muututtua nahkamaisen sitkeäksi. Osaan halkeamista myös lisättiin löysää savivelliä.

Syyskuun alkupuolella uunissa ruvettiin polttamaan pieniä tulia vaihtelevalla aika-
taululla ja ensimmäinen suurempi roihu poltettiin marraskuun yhdeksäntenä, jolloin myös uunin sisäpuolelle jätetty kehikko paloi pois. Odotusten mukaisesti

kehikosta jäi uunin sisäpinnalle uria, mutta kupoli itsekantavana rakenteena ei edellyttänyt vitsarunkoa enää kuivuttuaan (kuva 7). Ensimmäisen kunnollisen tulenpidon myötä uunin sisäpinta myös paloi kauttaaltaan kellertäväksi. Kehikon poispalamisen aiheuttama sisäpinnan paikoittainen rapautuminen ei estänyt uunin käyttöä ja paikkausten tekeminen voitiin siten jättää seuraavaan kevääseen.

Kuva 7. Pukkisaaren savikupoliuuni käytössä. Pesän takaseinällä näkyy vit-sapunoksesta jääneitä hiiltyneitä uria ja uunin sivuilla lämmönvaraajiksi muurattuja kiviä. Kuva: M. A. Manninen.

Tärkeimmät havainnot

Paitsi toimiva uuni saatiin kokeilusta myös joitakin arkeologisesti mielenkiintoisia havaintoja. Roslundin ennallistus Lundin S:t Clemensin savikupoliuunista perustuu molemmin puolin savettuun oksapunosrakenteeseen ja samanlaista on myös käytetty Mullin uunista Euraan ja Raisioon tehdyissä rekonstruktioissa (Vuorinen 2003b:131–132). Tätä ratkaisua kokeiltiin aluksi myös Pukkisaaressa, mutta huonolla menestyksellä. Pukkisaaren lopullinen uuni poikkeaa näistä uuneista siten, että saviseinä tehtiin ainoastaan vitsarungon ulkopuolelle.

Arkeologisessa aineistossa tämä ero saat- taisi näkyä uunista jääneessä palaneessa savessa. Vitsojen/oksien sijainti savimassan sisällä tai vaihtoehtoisesti vain sitä tukemassa olisi mahdollisesti havaittavissa palaneeseen saveen jää- neissä painanteissa. Erojen havaitsemi- nen vaatisi luultavasti tosin kokeellisia ja vertailevia tutkimuksia. Uunin pohja- rakenteissa eroa sen sijaan ei voi havaita, sillä vitsojen tyvet pohjasavessa/tante- reessa ovat molemmissa rakenteissa sa-

manlaiset ja näkyisivät ohuiden puiden hiiltyneinä jäänteinä kuten Mullissa (Vuorinen 2003b:131); Riiasa (Caune 1984:68) ja Lundissa (Roslund 1986) riip- pumatta siitä olisiko vitsakehikko poltet- tu pois vai jäänyt saven sisälle.

Tutkimuksia savikupoliuuneissa käyte- tyistä sekoitteista ei ollut käytettävissä Pukkisaaren uunia tehtäessä eikä sellai- sia ole tietääksemme ainakaan Suomessa myöskään julkaistu. Raisioon ja Euraan tehdyissä rekonstruktioissa käytettiin sekoitteena olkea, jonka etu on sen kyvys- sä sitoa savea kehikkoon ja yhdistää ulko- ja sisäpuolen saveus pitävästi toisiinsa. Vastaava sekoite (heinä tms.) on ollut myös perinteisessä hantien ulkoleivinuun- nissa (Malyškin et al. 2006), joka etenkin etuseinämän rakenteeltaan ja seinämän paksuudeltaan kuitenkin poikkeaa Puk- kisaaren uunista ja Mats Roslundin eh- dottamasta rakenteesta (kuva 8).

Pukkisaaren edellisessä, olkisekoitteises- sa uunissa epäiltiin kuitenkin juuri kor- sien jättämien onkaloiden haitanneen lämmön siirtymistä uunin seinämien läpi

Kuva 8. Hantilainen ulkokäyttöön tehty savikupoliuuni tekeillä Sorovskie ozjorassa sijaitsevassa perinnepihassa (Kuva: Malyškin et al. 2006).

huonetilaan. Runsas olkisekoite teki uunista myös hauraan, vaikka tulipesän holvi oli säilynyt vaurioitta, se mureni purettaessa helposti. Uudessa uunissa päätettiin käyttää lämpöä paremmin varaavaa sekoitetta. Esimerkiksi ulkoleivinuunissa hauraus tai lämmöneristävyys ei kuitenkaan muodostaisi vastaavaa ongelmaa kuin lämmityskäyttöön tarkoitettu uunissa. Vuorinen (2003b:132) mainitsee Ruskon Märttelästä löydetyn viikinkiajalle ajoittuvan ulkosavikupoliuunin, mutta ei mainitse onko siinä käytetyn savimassan laadusta tarkempaa tietoa.

Pukkisaaren uuni osoittaa joka tapauksessa, että olki-/heinäsekoitteen käyttö ei savikupoliuunissa ole välttämätöntä. Sen selvittäminen, onko olkisekoitteen poisjättämisellä mahdollisesti saavutettavissa parempi lämmönjohtavuus tai ylipäätään miten eri sekoitteiden suhteet vaikuttavat savimassan ominaisuuksiin, vaatisi kokeellisia vertailututkimuksia. Pukkisaaren savikupoliuuni kuitenkin lämpiää vähällä puulla ja nopeasti hyvin kuumaksi, tosin massan vähyyden takia se myös jäähtyy toivottua nopeammin. Uunin sisäpuoli jäi palaneen kehikon jäljiltä varsin rosoiseksi. Tämä olisi kenties voitu välttää kansatieteellisistä lähteistä tunnetulla tavalla eli peittämällä kehikko tuohella, kuusen koskuella tai kankaalla (esim. Blomkvist 1956).

Muutamista takaiskuista huolimatta Pukkisaaren uunikokeilu tuotti toimivan savikupoliuuniratkaisun, joka pääosin vastaa myös arkeologisesta aineistosta uunia suunniteltaessa saatavilla olleita tietoja nuoremman rautakauden ja varhaiskeskiajan savikupoliuuneista. Samalla uuniprojekti toi esiin kysymyksiä, joihin tulevalla arkeologisella tutkimuksella on mahdollista saada lisäselvyyttä.

Abstrakt: Erfarenheter från byggandet av en lerkupolugn av järnålderstyp

Artikeln beskriver ett byggexperiment av en lerkupolugn utgående från arkeologiska fynd från yngre järnålder och tidig medeltid. Experimentet utfördes på Bockholmen (fi. Pukkisaari) i Helsingfors. Artikeln begrundar experimentets resultat utifrån den arkeologiska forskningen. Ugnens konstruktion jämförs med liknande ugnar och på rekonstruktioner som gjorts av dem. Dessa har påträffats på Mulli bopplatsen i Reso, i kvarteret St. Clemens i Lund samt i stadsutgrävningar i Riga. I ugnen som byggdes på Bockholmen gjorde man en lerfördring enbart på utsidan av vidjeflätnings stomme. Leran atomagrades med dyn-ga istället för halm. I undre delen av det ca 15 cm tjocka lerlagret murades större stenar för att lagra värme. Man konstaterade att ugnen blev varm med en liten mängd ved men den svalnade även rätt fort.

Lähteet

- Blomkvist Je.E. 1956: Vozvedenije peči. Proishozdenije ruskoi peči. VIII. Peč. Krestjanskije postroiiki ruskikh, ukraincev belorusov (poselenija, žilisšča i hozjaistvennye strojenija). Vostočnoslavjanski etnografičeski sbornik. Očerki narodnoi material'noi kul'tury ruskikh, ukraincev i belorusov v načale XX v. Trudy instituta etnografii imeni I.N.Mikluho-Maklaja. Novaja serija, tom XXXI. ANSSSR, Moskova.
- Caune, A. 1984: Žilišca Rigi XII-XIV vv. Riga.
- Kyllönen, K. 2005: Kokeellista vai kokeilevaa arkeologiaa? Muinaistutkija 2/2005. (33–41)
- Lång, R. n.d.: Savikupolisen uunin rakenne ja oven sijainti. Video. <http://www.mlab.uiah.fi/Mulli/html/media/video/rakennus/uuni.mov>
- Malyškin A.V., Kenig A.V., Seljanina M.Ju., Šatunov N.V., Vizgalov G.P. 2006: Arheologičeskoe nasledie jugry v sociokul'turnom processe. Arheologičeskoe nasledie jugry. Jekaterinburg – Hanty-Mansiisk.
- Näränen, J. 2006: Suullinen tiedonanto. Heinäkuu 2006.
- Penttinen, O. 2006: Pukkisaaren kupoliuuni

- ni. Käsikirjoitus.
- Pietikäinen, T. 1996: Raisio Ihala Mullin Eduspelto. Myöhäisrautakautisen asuinpaikan kaivaus 1996. Kaivauskertomus. Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto.
- Raninen, S. & Díaz, L. n.d.: Asuinpaikka. Teksti ja panoraamakuva. http://www.mlab.uiah.fi/Mulli/html/media/panoraama/mulli_pans/asuin_paikka_qtvr.html
- Rantakaulio, T. n.d.: Pukkisaaren varhospatsastalo. <http://www.sommelo.fi/varhospatsastalo.html>
- Roslund, M. 1986: Hemmets härd. Ugnar från äldre medeltid i Lund. Populär arkeologi 3/1986. (14–18)
- Salmi, E. 2007: Myöhäisrautakautisen savi-kupoliuunin rakentaminen Pukkisaareen kesällä 2006. Käsikirjoitus.
- Schulz, E.-L. & Schulz H.-P. 1988: Hämeenlinna (58) Varikkoniemi. Kaivauskertomus 1986–1988. Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto.
- Viitanen, E.-M. 1995: Hämeenlinnan Varkonniemen myöhäisrautakautisen ja varhaiskeskiaikaisen asuinpaikan kaivauksessa löytyneet kiinteät rakenteet ja palanut savi. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Arkeologian laitos.
- Vuorinen, J.-M. 2003a: Hallitalo ja hirsirakennus - elämää ahtaassa asumuksessa mutta väljässä pihapiirissä. Kaitainen, V. - Laukkanen, E. - Uotila, K. (toim.) Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. (185–198)
- Vuorinen, J.-M. 2003b: Rakennus sosiaalisen toiminnan näyttämönä. Rakentaminen Raision Ihalan Mullissa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla. Lisen-siaatintutkimus. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.
- Mikael A. Manninen
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia, PL 59
00014 Helsingin yliopisto
mikael.manninen@helsinki.fi
- Timo Rantakaulio
timo.rantakaulio@helsinki.fi
- Eeva Salmi
eeva.salmi@helsinki.fi
- Olli Penttinen
ope@kolumbus.fi
- FM Mikael A. Manninen on jatko-opiskelija Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineessa ja työskentelee tällä hetkellä Arkeologian valtakunnallisessa tutkijakoulussa. Hän on Sommelo ry:n pitkäaikainen jäsen.
- FM Timo Rantakaulio on Sommelon entinen, pitkäaikainen puheenjohtaja, nimistöntutkija, perinnekirvesmies, osa-aikainen pienviljelijä ja Maatiainen ry:n hallituksen jäsen. Hän työskentelee parhaillaan öljyn- ja kaasuntuotannossa.
- Kulttuurituottaja AMK, HuK Eeva Salmi on pääaineopiskelija Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineessa. Hän on Sommelo ry:n jäsen ja entinen puheenjohtaja.
- Insinööri Olli Penttinen on Sommelon pitkäaikainen aktiivijäsen ja toiminut Pukkisaaren Rautakautisessa Kauppakylässä työnjohtajana vuosina 2005 - 2006.

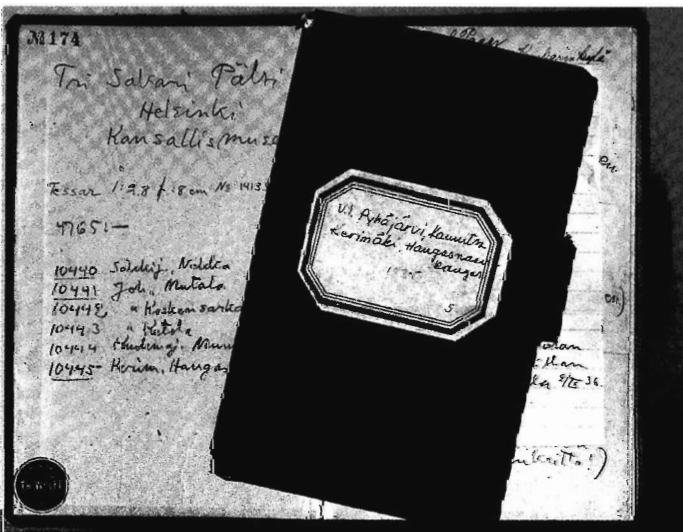
Seitsemän vuosikymmenen takaisia kenttätöyökiireitä: Sakari Pälsin kesämatka 1936

Kerkko Nordqvist & Oula Seitsonen

Artikkelin taustaa

Menneiden vuosikymmenten arkeologien päiväkirjojen pölyisten kansien väliin kurkistaminen voi avata terveitä näkökulmia esimerkiksi kenttätöytähdin osalta. Sakari Pälsin (1882–1965) kenttätöyömatkallaan 30.6.–26.7.1936 pitämä päiväkirja (Pälsi 1936a) on kuvaava esimerkki siitä, ettei ennenkään ollut aina aikaa ottaa kovin loikoisasti. Matkan työtahti oli varsin kiireinen, paikoitellen jopa vimmainen, eikä vajaan kuukauden mittaiseen kenttämataan sisällynyt juurikaan suvantohetkiä. Toisaalta entisaikaan valtaosa työntekijöistä oli virkatöissä, mikä varmasti heijastui myös työmotivaatioon.

Pälsin virkamataan kesti matkapäivineen kaikkiaan 26 vuorokautta. Matkan kuluessa Pälsi, Jouko Voionmaan (1912–1991) osan aikaa avustamana, suoritti tutkimuksia yhteensä kuudella kivikautisella kohteella. Vaikka heinäkuun 1936 matkaa onkin vain yksittäinen esimerkki ja omalta osaltaan anekdootti tutkimushistoriasta, tarjoaa se silti tilaisuuden kurkistaa seitsemän vuosikymmenen takaisin käytäntöihin tutkimusaikataulun, kenttätöyömenetelmien ja yleisen mentaliteetin osalta. Hurjan kenttätöytähdin kautta voi arvioida myös Pälsin kaivausten käyttökelpoisuutta jatkotutkimuksia ajatellen, sekä pohtia millaisten kysymysten käsittelyn nämä aineistot mahdollistavat.

Kuva 1. Sakari Pälsin kenttätöyöpäiväkirja 1935–1936 (kuva: O. Seitsonen 2007).

Pälsin matkan vaiheet

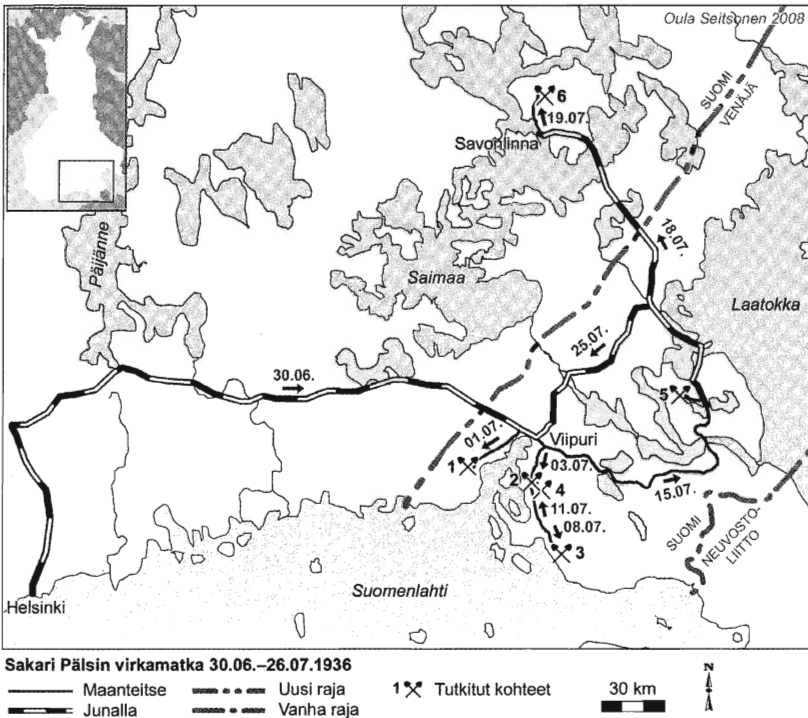
Kesämatkansa aikana Pälsi tutki monia tunnettuja kohteita eri puolilla silloista Itä-Suomea, erityisesti Karjalankannaksella (kuva 2). Kenttämatkan aikana tehdyt arkeologiset tutkimukset, niiden kesto ja kohteiden luonne on esitetty taulukossa 1. Kenttätöihin käytetyn (erittäin lyhyen) ajan sekä paikka paikoin varsin karkeiden kaivausmetodien ja ylimalkaisen dokumentaation huomioiminen antaa perspektiiviä näiden kaivausten tulosten tarkasteluun.

Taulukossa 2 on eritelty Pälsin matkakuulut sekä vuoden 1936 valuutassa että nykyrahassa (ilman Pälsin ja Voionmaan palkkoja tai majoituskuluja). Vertailukohtana voi mainita, että vuonna 1936

tuolla summalla olisi saanut kutakuinkin kaksisataa litraa 38 prosenttista pöytäviinaa (12,20 mk / 0,5 l), minkä vertailukohdan voisi kuvitella kiinnostaneen myös tohtori Pälsiä. Nykyisin tuolla rahalla saisi reilut kahdeksankymmentä litraa halvinta saman vahvuista alkoholia (9,13 € / 0,5 l), ostaisi noin 20 kiloa nautan sisäfilettä tai hankkisi kohtalaisen hyvän kannettavan tietokoneen.

Helsinki – Viipuri – Säkkijärvi Ala-Outila Nekanharju – Viipuri 30.6.–3.7.1936

Pälsi lähti matkaan yöjunalla Helsingistä kesäkuun viimeisenä päivänä ja saapui seuraavana aamuna Viipuriin, missä Jouko Voionmaa liittyi hänen seuraansa (esi-

Kuva 2. Pälsin kesän 1936 virkamatkan reitti ja tutkitut kohteet:

1) Säkkijärvi Ala-Outila Nekanharju, 2) Johannes Rokkala Mutala, 3) Kuolemajärvi Muurila Ilmatorjuntaleiri, 4) Johannes Kaijala Myllykangas, 5) Pyhäjärvi Konnitsa Äijö, 6) Kerimäki Kuokkala Hangasmaankangas.

Taulukko 1. Sakari Pälsin kesän 1936 virkamatkan aikana tekemät arkeologiset tutkimukset, niiden kesto ja laajuus, sekä tutkittujen kohteiden tyyppi ja ajoitus.

Tutkimuksen kesto (1936)	Paikka	Tutkimus	Tutkittu alue	Löydöt (KM)	Tutkijat	Sivuja muistikirjassa	Kohteen tyyppi (ja ajoitus)
01.-02.07.	Säkkijärvi Ala-Outila Nekanharju	Tarkastus ja koekaivaus	n. 30 m	10440	S. Pälsi ja J. Voionmaa	1,5	Kivikautinen asuinpaikka (Ka2)
04.-07.07.	Johannes Rokkala Mutala	Tarkastus ja kaivaus	> 100 m	10441	S. Pälsi ja J. Voionmaa	3	Kivikautinen asuinpaikka (Ka2-3, nuorak)
09.-10.07.	Kuolemajärvi Muurila Ilmatorjuntaleiri	Tarkastus ja koekaivaus	?	10444	S. Pälsi ja J. Voionmaa	0	Kivikautinen asuinpaikka (myöh.neol?)
11.-14.07.	Johannes Kajjala Myllykangas	Kaivaus	n. 50 m	10442	S. Pälsi ja J. Voionmaa	4	Kivikautinen asuinpaikka (Ka2-3)
16.-18.07.	Pyhäjärvi Konnitsa Äijö	Kaivaus	80 m	10507	S. Pälsi	7	Kivikautinen asuinpaikka (mesol?-neol)
19.-24.07.	Kerimäki Kuokkala Hangasmaankangas	Tarkastus ja kaivaus	< 20 m	10445	S. Pälsi	10	Kivikautinen asuinpaikka, pyyntikuoppa (Ka2, vmk)

Ka2= tyypillinen kampakeramiikka, Ka3= myöhäiskampakeramiikka, nuorak= nuorakeramiikka, myöh.neol= myöhäisneoliittinen, mesol?= todennäköisesti mesoliittinen, neol= koko neoliittikum edustettuna, vmk= varhaismetallikausi

Taulukko 2. Pälsin matkakulut vuoden 1936 valuutassa ja nykyrahassa (Lähde: Pälsi 1936a)1.

Pvm	Matkakulut	mk	€	Muut kulut kes. 1936	mk	€
30/Vi	Tavarat asemalle	9,00	2,89	ei pvm 2 kartonkia, à 5 mk	10,00	3,21
"	Tavarat pakaasiin	11,50	3,70	ei pvm 1 kg käärepaperia	3,00	0,96
"	Junalippu Hki - Vri, II I.	102,00	32,78	ei pvm Kosmoskynä	5,00	1,61
"	Makuupaikka	60,00	19,28	ei pvm Käärepap. & muonaa	4,00	1,29
01/Vii	Linja-auto Vri - Vilajoki	13,00	4,18	ei pvm Kumi	2,25	0,72
"	Autokyyti Vilajoki - Ala-Outila 3 km	9,00	2,89	ei pvm Käärepap. & 2 laatikkoa	3,00	0,96
03/Vii	" Ala-Outila - Vilajoki	9,00	2,89	ei pvm Kivikirves Lauri Naskali	13,00	4,18
"	Linja-auto Vilajoki - Vri	10,00	3,21	ei pvm Linjakeppilautaa 10 m	7,50	2,41
"	Puhelu V:rista op. Vitelille	?	?	ei pvm Käärepaperia (rautapap.)	?	?
"	Voionmaan työkalut rautatieltä	?	?	ei pvm 5 laat muonaa	11,00	3,53
"	Uutinen Karjalaan Tolvaselle	?	?	ei pvm Suomen kulkuneuvot	7,00	2,25
"	Vri - Rokkala 25 km	7,00	2,25	ei pvm Suomen tieturisti	4,00	1,29
08/Vii	Rokkala - Vri "	7,00	2,25	ei pvm Nuoraa, kerä	6,00	1,93
"	Vri - Muurila	20,00	6,43	ei pvm Linjakeppilautaa	7,50	2,41
11/Vii	Muurila - Kajjala	14,00	4,50	ei pvm Polkupyöränvuokraa	7,50	2,41
15/Vii	Kajjala - Vri	10,00	3,21			
"	Vri - Konnitsa	30,00	9,64	Työpaikkoja kes. 1936	mk	€
18/Vii	Konnitsa - Pyhäj. asema 13 km	39,00	12,53	ei pvm Säkkijärvi	208,00	66,84
"	Junalippu Pyhäj. - S.linna, II I.	60,00	19,28	ei pvm Rokkala	340,00	109,25
"	Puhelu S.linna - K:mäki	3,00	0,96	ei pvm Muurila	56,00	17,99
"	Auto S.linna - Kuokkala	12,00	3,86	ei pvm Koistinen	40,00	12,85
25/Vii	" Kuokkala - S.linna asema	15,50	4,98	ei pvm Kajjala	280,00	89,97
"	Junalippu S.linna - Hki, II I.	149,00	47,88	ei pvm Konnitsa	320,00	102,83
"	Makuupaikka	60,00	19,28	ei pvm Kerimäki	420,00	134,96
				Yhteensä	2404,75	772,73

tys virkamatkan vaiheista ja lainaukset perustuvat Pälsin päiväkirjamerkintöihin (Pälsi 1936a), ellei toisin ole mainittu). Matka eteni linja-autolla Vilajoelle ja jatkui edelleen henkilöautokyydillä Ala-Outilaan. Kenttätyöt Nekanmarjun kivikautisella asuinpaikalla käynnistyivät jo samana iltana ja jatkuivat vielä seuraavan päivän ajan.

Ensimmäiset Säkijärven Ala-Outilan Salmenniemen tilalta tehdyt löydöt lähetti Kansallismuseoon vuonna 1934 maanviljelijä Vilho Väntsi, ja keväällä 1936 Salmenniemen tilan poika toimitti museoon lisää alueelta tehtyjä löytöjä (KM 10382). Pälsin ja Voionmaan tutkimukset koostuivat näiden – ja muiden väitettyjen – löytöpaikkojen tarkastuksista ja kartoittamisesta. Näiden lisäksi Nekanmarjulla suoritettiin yksi varsinainen koekaivaus: kahden, yhteiseltä kooltaan noin 25 neliömetrin laajuisen koeojan löydöt olivat kuitenkin niukat (KM 10440). Lisäksi arkeologit kuorivat tieleikkauksen paljastaman liesikiveyksen. Tämä jätettiin lähemmin tutkimatta, koska sitä ei Pälsin mukaan varsinaisesti uhannut mikään. Samoin perustein jätettiin tutkimatta läheiset keramiikan ja kiviesineen löytöpaikat. Muistiinpanot kenttätöistä ovat varsin kompaktit, reilu sivu muistivihossa, mutta tutkimusten tuloksena Pälsi pystyi kuitenkin esittämään arvion asuinpaikan laajuudesta (myös Pälsi 1936b). Ajoituksesta ja muista seikoista tietoa sen sijaan on niukasti.

Pälsi ja Voionmaa matkasivat linja-autolla takaisin Viipuriin 3.7.1936, missä Voionmaa suuntasi rautatieasemalle ja edelleen pariaksi päiväksi Tohmajärvelle. Pälsi taas toimitti uutisen tehdyistä tutkimuksista Karjala-lehteen toimittaja Tolvaselle ja otti puhelun Johannekseen kansakoulunopettaja Eemeli Vitelille. Kotiseutuaktiivi Viteli oli edellistalvena toimitta-

nut Kansallismuseolle maanviljelijä Juho Kososen pelloiltaan tekemiä löytöjä (KM 10252; 10274; 10387).

Viipuri – Johannes Rokkala Mutala – Viipuri 3.7.–8.7.1936

Opettaja Vitelin kanssa käymänsä keskustelun seurauksena Pälsi jatkoi matkaansa vielä samana iltana Johannekseen. Tutkimukset Rokkalan Mutalan (Nielikkirannan) kivikautisella asuinpaikalla käynnistyivät todenteolla Voionmaan liittyttyä hänen seuraansa seuraavana päivänä 4.7.1936. Laajalle kohteelle avattiin kaksi laajempaa kaivausalueetta ja yksi koeoja: vajaan neljän työpäivän kuluessa kaivettiin yhteensä reilut sata neliömetriä. Kaivauksien ja kartoituksen yhteydessä tehtyjen havaintojen pohjalta Pälsi hahmotteli asuinpaikka-alueen rajoja ja kokoa, mutta muuten hänen tulkinsa kohteesta on niukkaa niin muistiinpanoissa kuin kaivauskertomuksessakin (Pälsi 1936c).

Ensimmäiset löydöt ojaa kaivaessaan tehnyt maanviljelijä Kosonen oli kulttuuriisesti ilmeisen valveutunut persoona ja yleisesti kiinnostunut esihistoriasta. Hän osallistui itse innokkaasti kaivaukseen, ja Pälsin sanojen mukaan ”Ei välittänyt, vaikka raakaa hiekkaa kääntyi ja sekosi ruokamultaan, sanoi maan juuri tarvitsevan syvämuokkausta”. Kososen nimenomaisesta pyynnöstä pääkaivausalueelta paikannetut näyttävät liedet puhdistettiin esiin vain pintaosiltaan, eikä niitä tutkittu pohjaan asti, koska hän toivoi niiden säilyvän koskemattomina jälkipolville. Rakenteet jätettiin purkamatta, ja peitettiin 30 cm paksulla maakerroksella niiden suojaamiseksi maanviljelyksen vaikutuksilta.

Viipuri – Kuolemajärvi Muu- rila Ilmatorjuntaleiri – Johannes 8.7.–11.7.1936

Mutalan kaivauksen jälkeen Pälsi ja Voionmaa suuntasivat Viipurin kautta seuraavaan tutkimuskohteeseensa, Kuolemajärvelle Muurilan ilmatorjuntaleirille. Armeijan leirialueelta tehtyjen esinelöytöjen (KM 10290 ja 10350) johdosta parivaljakko suoritti ilmatorjuntarykmentin telttasaunan takana kahden päivän mittaisen, pienialaisen koekai-
vauksen Kipinolanjärven etelärannalla. Kohde lienee kampakeraaminen tai myöhäisneoliittinen (Huurre 2003: 155; Nordqvist & Seitsonen 2008; Takala 2005: 68), tosin kaivauslöydöt ovat hyvin vähäisiä ja fragmentaarisia (KM 10444).

Erikoiseksi Muurilan tutkimuksen tekee sitä koskevien arkeologisten muistiinpanojen totaalinen puuttuminen kenttätöypäiväkirjasta ja itse asiassa lähes kaikkialta muualtakin. Muistikirjasta löytyy ainoastaan muutama Muurilaa koskeva epämääräinen matkapäiviin ja -kuluihin liittyvä merkintä. Myös Museoviraston arkeologian osaston arkistosta löytyvä kaivauskertomus (Pälsi 1936d) – jos puolikasta paperiarkkia ja sille kirjoitettua muutama riviä sellaiseksi haluaa kutsua – on äärimmäisen minimalistinen. Sen pääasiallinen sisältö tiivistyy ilmoitukseen "...telttasaunan vaiheille avattiin kaksi rannasta metsään ulottuvaa koe-
ojaa mitään löytämättä..." Muu arkistossa säilytettävä kaivaukseen liittyvä dokumentaatio käsittää kolme karttaa sekä kuusi valokuvaa, joista neljä esittää esiin kaivettuja liesiä, yksi aluetta yleensä ja yksi rantavedessä poseeraavia salskeita, alastomia sotamiehiä (ks. Nordqvist & Seitsonen 2008: Fig. 10.3).

Kaivausmuistiinpanojen puuttumiseen ja "kertomuksen" tiiviiseen ilmaisuun

voi olla moniakkin syitä. Kuitenkin tietäen Pälsin yleiset taustat ja elämäntavat, taustalla saattaa vaikuttaa (liiallinen) virkistäytyminen ilmatorjuntaleirin upseerikerholla hektisten kenttätöyokiireiden vastapainona.

Pälsi mainitsee Johanneksen Kaijalan Myllykankaan asuinpaikan kaivauskertomuksessa (Pälsi 1937a) tavanneensa Muurilan leirillä Kaijalasta kotoisin olleen alikersantti Pentti Paakkasen ja saaneensa tältä löytöjä, saviastianpaloja ja reikäkiven (KM 10442: 44). Nämä oli koottu vuonna 1933 Myllykankaan asuinpaikalta, jota Aarne Äyräpää oli tutkinut kesällä 1932. Kenttäpäiväkirjasta löytyy lyhyt merkintä suorasta linja-autoreitistä Kuolemajärveltä Kaijalan kylään, joka ilmeisestikin päätettiin lennossa ottaa seuraavaksi tutkimuskohteeksi alikersantti Paakkaselta saatujen tietojen pohjalta. Pälsi ja Voionmaa hyödynsivät mainittua linja-autoyhteyttä aamulla 11.7.1936.

Johannes Kaijala Myllykangas – Viipuri 11.7.–15.7.1936

Kaivaukset Myllykankaan (Myllykoski / Koskensarka) asuinpaikalla käynnistyivät vielä samana päivänä, kun arkeologikaksikko saapui paikalle. Äyräpään kaivausalueen vierelle avattiin 48 neliömetrin kaivausalue ja lisäksi pari koekaivaus-alaa, joita tutkittiin kaikkiaan neljän päivän ajan. Pellolle tehdyiltä pääkaivausalueelta ei löydetty rakenteita tai jäänteitä kulttuurikerroksesta, mutta esineitä saatiin talteen melko runsaasti (KM 10442). Koekaivauksissa sen sijaan tavattiin myös "kivikautiselta palomaalta näyttävää punertavaa hiekkaa", sekä muutamia muita löytöjä, jotka antoivat "joitakin lisiä asuinpaikan löytösuhteisiin" ja laajensivat asuinpaikka-
aluetta. Muu informaatio sekä muistiinpanoissa

että kaivauskertomuksessa (Pälsi 1937a) on jälleen hyvin niukkaa.

Myllykankaan kaivaukselta tutkijat suunnistivat 15.7.1936 Viipuriin. Voionmaa erosi siellä Pälsistä, joka matkusti yksin kohti Pyhäjärveä (Vpl.) ja Kiimajärven pohjoispäässä sijaitsevaa Konnitsan kylää.

Viipuri – Pyhäjärvi Konnitsa Äijö – Savonlinna 15.7.–18.7.1936

Konnitsan Äijön asuinpaikalta oli toteutettu löytöjä Kansallismuseoon vuodesta 1933 alkaen (KM 9714), mistä syystä Pälsi tarkasti kohteen seuraavana vuonna (Pälsi 1934a). Äijön ja läheisen Tyynelän talon pelloilta löytyi tämän jälkeenkin runsaasti esineitä: erityisesti paikallinen opettaja Alpo Suomalainen oppilaineen oli aktiivinen muinaisesineiden keräilyssä (KM 10528). Nämä löydöt sekä Käkisalmella vaikuttaneen taiteilija Albin Kaasisen uudet tiedonannot johtivat siihen, että Pälsi palasi paikalle heinäkuussa 1936.

Äijön kaivaukset ansaitsivat Pälsin päiväkirjassa sivumääräisesti varsin suuren huomion. Tämä ei kuitenkaan johdu erityisistä arkeologisista havainnoista tai muista tieteellisistä tekijöistä, vaan Pälsi piti mahdollisimman tarkkaa kirjaa kaivauksen tapahtumista maanomistajan esittämien valitusten takia ja mahdollisten jälkivaateiden varalta. Äijön muistiinpanot ovat koko päiväkirjassa ainoat tarkasti päivätyt ja Pälsin allekirjoittamat, ja toimivat suoraan pohjana kaivauskertomuksen tekstille (Pälsi 1937b).

Työt Äijössä alkoivat kartoituksella aamulla 16.7.1936, ja iltapäivällä talon pelloilla alettiinkin jo kaivaa. Talon isäntäväki ei ollut ”kotosalla koko päivänä”, eikä heille näin ollen saatu tietoa tilan

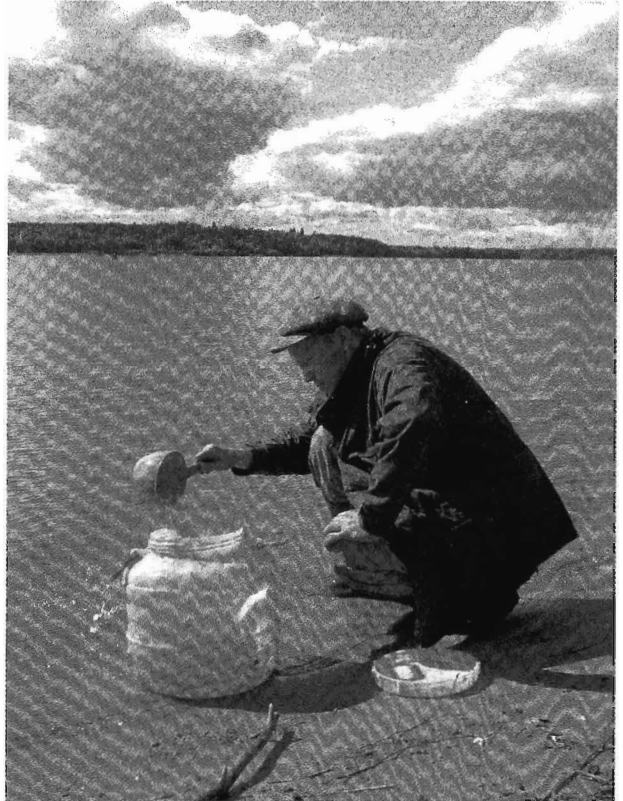
mailla tehtävistä tutkimuksista ennen kuin seuraavana aamuna kello 7.20. Pälsi ilmoitti tällöin kaivamisesta suoraan isännälle Antti Äijölle, joka ei kuitenkaan ”katsellut suopein silmin maansa kaive-lua”. Isäntä väitti kaivamisesta koituvan kohtuutonta vahinkoa viljelyksille. Äijö ei ”suorastaan kieltänyt kaivamasta”, mutta ilmoitti vaativansa vahingonkorvausta, minkä johdosta Pälsi neuvoi Äijölle laillisen arviomiesten käytön asiassa. Vahingonvaaran vuoksi hän päätti kuitenkin olla koskematta lainkaan peltomullan alapuoliseen hiekkamaahan.

Tutkimuksia valvomaan kutsuttiin myös Konnitsan poliisikonstaapeli A. Pärssinen. Konstaapelin arvion mukaan tutkimuksesta ei koitunut vahinkoa, vaan pikemminkin hyötyä ”lannan tultua sekoitetuksi multa, tämä sekoitus kaivettaessa tapahtuisi täydellisemmin”.

Kolmipäiväisissä tutkimuksissa avattiin pelloille yhteensä 80 neliömetrin kokoinen kaivausalue, jolta koottiin löytöjä koko neoliittisen kivikauden ajalta (KM 10527) (Huurre 2003: 156; Nordqvist 2006). Lisäksi kohteelta kerätyssä aineistossa on todennäköisesti mesoliittisia löytöjä, esimerkiksi piisäleitä ja niiden katkelmia (Seitsonen & Nordqvist valmisteilla a).

Vaikkei kaivaus ulottunutkaan peltomullan alla olevaan pohjamaahan, kaivetulle multakerrokselle tuli muistikirjan mukaan parhaimmillaan paksuutta 68 senttimetriä (kaivauskertomuksen mukaan jopa 70–75 cm)! Tämä herätti sekä konstaapelin että muiden paikallisten huomion: konstaapeli esitti arviokseen, että paikalla olisi ollut entinen talontontti, kun taas ”tilallinen Matti Kekki sanoi vanhojen ihmisten kertoneen, että hovin herrat vedättivät kyläläisten pelloilta ruokamultaa omilleen”. Löytökokonaisuus saattaa siis

Kuva 3. Toinen kirjoittajista kauhomassa keittovesiä Kiimajärvestä, taustalla aukeaa näkymä kohti Konnitsan kylää (kuva: K. Nordqvist 2006).

olla myöhemmän toiminnan seurauksena sekoittunut useammalta lähekkäiseltä asuinpaikalta, joita Konnitsan kylän alueella on ilmeisesti sijainnut lukuisia (Nordqvist 2005; 2006; Seitsonen & Nordqvist valmisteilla a) (kuva 3).

Kaivaus saatettiin loppuun ja täytettiin kovien sadekuurojen piiskaamana iltapäivällä 18.7.1936. Konstaapeli Pärsinen ja kaivauksella työskennellyt A. Ihalainen tarkastivat vielä lopuksi alueen mahdollisen vahingonkorvausvaatimuksen varalta. Sen sijaan "kaivauksen ohi pyörällä ajava Antti Äijö ei tullut katsomaan paikkaa ... vaan sanoi että vahingon voi arvioida vasta ensi kesän viljan kasvaessa" – korvausvaatimusta ei kuitenkaan koskaan kuulunut, kuten Pälsi on käsin lisännyt kaivauskertomuksensa loppuun toukokuussa 1938. Pälsi jatkoi matkaansa vielä samana iltana Pyhäjärven rautatieasemalta kohti Savonlinnaa.

Savonlinna – Kerimäki Kuokkala Hangasmaankangas – Helsinki 19.7.–26.7.1936

Aamulla 19.7.1936 Pälsi matkasi Savonlinnan asemalta Kerimäelle, jossa kävi heti tarkastamassa Hangaslammen santakuopan (ns. Pennasen / Pekosen

kuopan) ennestään tunnetun kiviakautisen asuinpaikan. Valtion soranotto paikalla oli lopetettu syksyllä 1934, kun kohde todettiin (Pälsi 1934b), mutta Albin Karvisen mukaan kyläläisten hiekanotto oli jatkunut vähin äänin. Tarkastuksen yhteydessä Pälsi paikansi vielä uuden asuinpaikan suuremman hiekkakuopan laidalta hieman Hangaslamme luoteeseen.

Seuraavana päivänä Pälsi laati kohdetta varten oikein kaksiosaisen tutkimussuunnitelman:

"1) Hangaslammen santakuoppa näyttää vieneen suurimman osan kiviak. as. paikkaa ... reunoissa ei näy asutusmerkkejä ... Santakuopan reunat tasattava, ehkä osa kuoppaa suljettava.

2) Ison santakuopan luoteisessa reunassa punamaata ... maantienojassa löytöjä sekä palomaata. Kuoppa on jatkuvasti valtion käytössä ... on tutkittava vastaisen käytön varalta. Kuoppa etenee luoteeseen punamaajälkikohdalta, kun taas eteläistä reunaa ei voida kovin paljon enää kuluttaa maantien läheisyyden vuoksi. Pääkaivausalue siis sijoitettava luoteis-reunaan, missä kaadettavat petäjätkin ovat pienenlaisia." (Pälsi 1936a.)

Kaivaus käynnistyi 21.7.1936 Pälsin ja kolmen työmiehen voimin: Albin, Sulo ja Eino Pesonen olivat neljän kaivauspäivän kuluessa töissä kaikkiaan 35 tuntia. Pälsi on kirjannut maksaneensa näille palkkoja yhteensä 420 markkaa, jolloin voidaan laskea kunkin kaivajan saaneen 140 markkaa ja palkan olleen siis 4 mk/h (1,28 €/h)¹. Paria vuosikymmentä aiemmin, tutkiessaan Kaukolan klassisilla kivikautisia kohteita kesällä 1912, Pälsi on muistiinpanojensa mukaan maksanut kaivajille kolmen markan päiväpalkkaa (9,83 €) (Pälsi 1912). Jos oletetaan kaivajien paiskineen vastaavia kymmenen tunnin työpäiviä kuin Pälsi kertoo teettäneensä vuonna 1936, tuolloin tuntipalkaksi olisi siis muodostunut 0,30 mk/h (0,98 €/h).

Alkuperäisen löytöalueen eli Pennasen kuopan laitamilla tehdyt kaivaukset ja puhdistukset osoittautuivat lähes löydettömiksi. Samoin oli laita uuden löytöpaikan, ns. Valtion kuopan, kohdalla: hiekkakuopan ja maantien väliin avatusta noin 2,5 x 2,5–5 metrin laajuisesta koeojasta tuli löytöinä vain jonkin verran keramiikkaa. Pälsi kirjoittikin hieman pettyneen oloisesti: "maa kivistä, hieno kaivaus turha" (Pälsi 1936a).

Valtion kuopan ympäristöä tutkiessaan Pälsi havaitsi alueella kuitenkin parikymmentä 1–1,5 m laajaa ja noin 40 cm syvää kuoppaa, joista karttaan merkittiin

viitisentoista selkeintä. Pälsi päättikin kaivaa yhden näistä kuopista selvittääkseen tarkemmin sen luonnetta ja ajoitusta. Muistiinpanojen mukaan kova sade haittasi halkaistun kuopan profiilin tutkimista, mutta lopulta kuoppa osoittautui stratigrafialtaan seuraavan kaltaiseksi:

"Ylinnä lyijyhietaa, vain reunoilla ei kuopassa. Sitten ruosteista, sitten ruskeanharmaata. Kuopan kohdalla ruosteista ohuelti, ruskeanharmaan kerros poikki, ja kapea tumma pylväs suoraan alas yli metriä syvään... ..kuoppa näyttää olleen kapea ja syvä, kirnumainen." (Pälsi 1936a.)

Muistiinpanoissa (Pälsi 1936a) ja kaivauskertomuksessa (Pälsi 1936e) on uhrattu paljon tilaa kuopan funktion pohdiskelulle. Pälsi löysi tälle "kirnumaiselle" ilmiölle muistikirjaan kirjaimansa vertailukohtaan Sven Ekmanin "Norrlands jakt och fiske" -kirjan (1910) sivulta 44:

"Hirvikuopan putoamisreikä oli vain 2 ½ x 1 ¼ kyynärää laaja, ja tarkoituksena oli, että aluksi vain hirven eturuumis suistui kuoppaan ja teräväpäiset paalut lävistivät eläimen kaulan ja rinnan (A. Nordholm, Jämtelands djurfänge diss. Uppsala 1749)" (Pälsi 1936a).

Kaivauskertomuksessa pyyntikuoppatulkinta on entisestään vahvistunut ja lähde- ja vertailumateriaalia on kertynyt lisää, tärkeimpänä Hj. Appegrenin (1881: 48–49) kertomus Kemän Outovaaran pyyntikuopista.

Vaikka tutkittu kuoppa on selvästi kiinnostanut tutkijaa suuresti, oli Pälsillä muitakin mielenkiinnon kohteita. Hän mainitsee erikseen, että kaivauksella oli eväät mukana, ja puolet kaivauskertomuksen valokuvallisesta dokumentaa-

tiosta liittyy itse asiassa tähän ja muuhun oheistoimintaan: kuvat esittävät pääasiassa tauon pitämistä nuotiolla ja työvälineiden kuljettelu polkupyörillä. Muistikirjan sivuille ovat päätyneet myös kaivausta ihmettelemässä käyneet arvovaltaiset vierailijat: sotakamreeri Häyrynen rouvineen, kunnallisneuvos Luostarinen rouvineen, Kerimäen kirkkoherra sekä kappalainen, ja metsänhoidonneuvoja Kallio. Pälsi tietää kertoa myös, että Hangaslammen laidalla olevassa hiekkakuopassa "...asuu kummitus, hiuksiaan sukiva nainen, joka on riisunut hevosen ohikulkijan rattaiden edestä" (Pälsi 1936a).

Voionmaa – oman aikansa pätkä-kenttätyöläinen

Kesän 1936 tutkimusten aikaan Sakari Pälsi oli Kansallismuseon intendentti, missä virassa hän oli toiminut vuodesta 1930. Pälsin apuna ja seurana yhteensä kymmenen työpäivän ajan oli 24-vuotias Jouko Voionmaa. Voionmaa valmistui filosofian kandidaatiksi vasta paria vuotta myöhemmin, mutta oli toiminut viransijaisena Muinaistieteellisen toimikunnan esihistorian osastolla jo vuodesta 1935 (Talvio 1992: 157–158). Hän oli siis Pälsin matkassa nuorempana tutkijana ja opiskeluaikoinaan, samaan tapaan kuin Pälsi oli ollut Julius Ailion opissa Kaukolassa 1900-luvun alussa (Huurre 2001; 2003; Pälsi 1915).

Voionmaan kahden–kolmen päivän mittaiset osallistumiset kaivauksiin kertovat omalta osaltaan tuon ajan pätkäkenttätyöläisyydestä. Hän liittyi mukaan Viipurista matkalla Säkkipärvellä 1.–2.7., vieraili välissä Tohmajärvellä 3.–4.7., palasi mukaan Mutalan kaivaukselle Johannekseen 5.–7.7., työskenteli Pälsin kanssa taas Muurilan ilmatorjuntaleirillä 9.–10.7. ja

vielä 11.–14.7. Kaijalassa. Voionmaan ohimennen tekemä vierailu Tohmajärvelle sekä muistikirjaan merkityt päivän mittaiset poissaolot Pälsin matkasta ovat salaperäisyyden verhoamia. Ainakaan julkaistujen tai arkistotietojen mukaan ne eivät liittyneet arkeologiaan tai muihin museotehtäviin.

Voionmaan tunteneiden henkilöiden kuvausten mukaan hän oli rento ja seuralainen mies, jonka käytöksessä säilyi hänen elämänsä loppuun asti "häivähdyksentasaikojen upseerielämään liittyvästä huolettomuudesta" (Talvio 1992: 157–159; myös C. Carpelan, henk. koht. sähköposti 05.02.2008). Hänen luonteensa saattaa selittää sitä, miksi hän oli ylipäänsä päätyntynyt Pälsin mukaan kenttätöihin: hieman boheemiksi ja herkästi innostuvaksi tunnetun Pälsin matkassa ei varmastikaan olisi pärjännyt kuka tahansa. Miehet vaikuttavat olleen muutenkin jossain määrin samanhenkisiä, tuntien esimerkiksi vetoa seikkailuja kohtaan: Voionmaa oli osallistunut maailmanympäripurjehdukseen Suomen Joutsenella 1932–1933 ja Pälsi muistetaan kenties parhaiten juuri lukuisista matkoistaan, erityisesti tutkimusmatkastaan Itä-Siperiaan 1917–1919. Taipumus rempseyteen ja mieltymys seuraelämään saattavat selittää myös, miksei Pälsi tuhlannut aikaa turhien muistiinpanojen tekemiseen Voionmaan ollessa matkassa mukana.

Kuten edellä jo todettiin, vanhoina aikoina nämä Voionmaan pari päivää siellä, toiset täällä, eivät kuitenkaan edustaneet työsuhteen koko pituutta, toisin kuin nykyään turhan usein tapaa olla. 1900-luvun alkupuolella kaivaushenkilökunnan rekrytointi poikkesi muutenkin nykyisestä. Kaivausmiehinä käytettiin tavallisesti paikallisia, usein saman talon tai naapurin miehiä – Pälsi esitti muutamaa vuotta myöhemmin monikymmenvuo-

tisen kenttäkokemuksen mukanaan tuoman, vielä nykyisinkin varsin osuvan, näppituntumansa siitä kuka on hyvä, kuka huono kaivaustyömies:

”Nuoret pojat ovat hätäisiä, jahtaavat irtaimia löytöjä ja kaivavat kuoppia. Vanhat lapiomiehet ovat jäykkiä. Käsi-työläiset, puusepät, muurarit, suutarit, räätälitkin tajuavat kaivamisenettelyt ja ovat käteviä. Taiteilijoissa on aika hyviä kaivajia, ylioppilaisa nykyään kelvollisia, sanomalehtimiehiä ei voi suosittaa. Vapaaehtoinen työvoima vaihtuu, eikä tietysti alistu kuriin palkatun tavoin.” (Pälsi 1939: 26)

Paikkakuntalaisten kaivajien palkkauskäytäntö toi arkeologien käyttöön paitsi aimo annoksen paikallistuntemusta, myös levitti tietoisuutta muinaisjään-
nöksistä ja arkeologisista löydöistä seutukunnan asujaimiston pariin (esim. Pälsi 1939: 7, 28). Itse asiassa jotkut kaivausten kautta arkeologiaan tutustuneet henkilöt innostuivat suuresti esihistoriasta, toimittaen jatkossa arvokkaita löytöjä ja tietoja museoon – parhaassa tapauksessa heistä kehittyi aktiivisia ja asiantuntevia, vuosia arkeologien apuna toimineita läheisiä apureita ja informantteja (ks. Nordqvist 2005: Appendix VII; Uino 2003: 130, 135).

Muuta päiväkirjan sivuille tart- tunutta

Arkeologisten havaintojen lisäksi Pälsin päiväkirjan sivuilta löytyy erilaisia sekalaisia huomioita. Hän oli koonnut muistiin esimerkiksi runsaasti etnografisia havaintoja ja kansan suussa liikkuneita juttuja. Näistä voi mainita muun muassa monisivuisen tarinan Ruotsin juutalaisten harrastamista huiputuksista huonekalukaupoissa 1880-luvulla – on syytä muistaa, että nykymittapuulla

arvioituna Pälsin kirjoitelmissa on erottavissa kautta vuosikymmenien rassistisia ja sovinnistisia sävyjä (esim. Pälsi 1949–1950). Kenties räikein esimerkki tästä on toisen maailmansodan aikana julkaistu ja myöhemmin kirjastojen suljetuihin varastoihin vuosikymmeniksi päätynyt ”Voittajien jäljissä. Sodanaikaisen Aunuksen oloja ja elämää” -kirja (Pälsi 1942). Toisaalta nämä nykynäkökulmasta arveluttavilta vaikuttavat kirjoitukset kuvastelevat hyvin julkaisuajankohtansa yleistä henkistä ilmapiiriä, ja ovat siinä mielessä tärkeitä kulttuurihistoriallisia dokumentteja oman aikansa kuvastajina.

Pälsin 1900-luvun alusta pitämien päiväkirjojen sivuilta löytyy monesti myös luonnoksia hänen sittemmin julkaistuista artikkeleistaan ja kirjoistaan. Näiden määrä suhteessa arkeologisiin havaintoihin vaikuttaa kasvavan jatkuvasti vuosien mittaan, kertoen omaa kieltään Pälsin mielenkiinnon kohteista ja niiden muuttumisesta ajan myötä. Vuoden 1936 kenttäpäiväkirjasta voi muun muassa päätellä Pälsin suunnitelleen jo näihin aikoihin sauna-aiheisen kirjan tekemistä: hän on kirjannut arkeologisten muistintinpanojen oheen kaikkiaan aukeaman verran saunatarinoihin liittyviä muistintinpanoja. Vuonna 1936 luonnostelluista alaotsikoista yhdeksän onkin sitten vuosikymmeniä myöhemmin päätynyt jossain muodossaan lopulliseen ”Sauna. Kotoisen kylän seikkoja” -teokseen (Pälsi 1960), muodostaen hieman vajaat puolet koko kirjasta.

Sauna-aiheen käsittelyn lisäksi kesän 1936 muistikirjasta löytyy suunnitelmia artikkeleista muun muassa Suomen rautakautisista kenkälöydöistä (Pälsi 1936f, 1938a-b) sekä esihistoriallisista kalastusvälineistä (Pälsi 1936g) ja hautaustavoista (Pälsi 1937c).

Neljä kaivausta ja kaksi koekai- vausta – heinäkuun 1936 tutki- musten merkitys myöhemmälle tutkimukselle

Kesän 1936 kenttätöitä eivät juuri poiki-
neet jatkotutkimuksia tutkituilla asuin-
paikoilla, ja kaivausten tulosten käsit-
tely on jäänyt varsin vähälle huomiolle
myös myöhemmässä tutkimuksessa.
Tähän vaikuttivat lukuisat tekijät, muun
muassa suuremman luokan maailman-
historialliset kehityskulut ja niistä aiheu-
tunut arkeologien mielenkiinnon suun-
tautuminen uusille alueille. Muutamien
hajanaisten mainintojen, kotiseutuhistorioiden ja kyläkirjojen (esim. Nordqvist 2006; Riikonen 2000; Seppä 1952; Wiika 1950) lisäksi vuoden 1936 kaivausten tuloksia on itse asiassa hyödynnetty tutkimuksessa vasta 2000-luvun puolella (esim. Huurre 2003; Takala 2005). Pälsin työn tuloksia on, irtolöytötietojen ohella, käytetty suunniteltaessa esimerkiksi vuosina 2002–2007 Johanneksen, Kuolemajärven, Pyhäjärven ja Säckijärven alueilla suoritetuista Helsingin yliopiston

inventointi- ja kaivaustutkimuksia (esim. Carpelan et al. 2008; Gerasimov et al. 2007; Nordqvist & Seitsonen 2007; 2008; Seitsonen & Nordqvist valmisteilla a–b).

Vanhoja kohteita koskevat uudet tutkimukset ovat olleet lähinnä tarkastuksia. Pyhäjärven Äijöä on käyty viime vuosina katsomassa useampaankin kertaan (Seitsonen et al. 2005; Siiriäinen et al. 2008) ja myös Muurilan asuinpaikka on tarkastettu pariin otteeseen (Takala 2005: 70–72) – keväällä 2003 samalta alueelta paikannettiin lisäksi tyypillisen kampakeraamiikan aikainen asuinpaikka ylempältä rantaterassilta (kuva 4). (Nordqvist & Seitsonen 2008.) Nekanharjun asuinpaikalla ei sen sijaan liene käynyt arkeologeja sitten Pälsin ja Voionmaan, sillä kohde on nykyään hyvin hankalasti saavutettavissa tiestön lähes tyystin puuttuessa (Nordqvist et al. 2007).

Johanneksessa Esko Sarasmo tutki Mutalan asuinpaikkaa vielä kesällä 1939 (Sarasmo 1946) – 2000-luvun alussa tehdyssä inventoinnissa Mutalasta löydet-

Kuva 4. Arkeologit Stanislav Bels'kij ja Sergei Lisicyn vuonna 2003 paikannetulla kohteella Kuolemajärvi 2 Muurila Ilmatorjuntaleiri 2 (kuva: O. Seitsonen 2003).

tiin asumuspainanteita aivan Sarasmon kaivausalueen kupeesta (Carpelan et al. 2008). Mutalan kaivausten tuloksena voidaan pitää myös Johanneksen Rokkalan Ketolan kivikautisen asuinpaikan löytymistä: Mutalassa kaivajana ollut työmies Akseli Sarjotie löysi nimittäin pian Pälsin kaivausten päättymisen jälkeen kivikautisia esineitä Ketolasta. Opettaja Viteli toimitti nämä löydöt saman tien museoon, sillä seurauksella, että Pälsi teki vielä loppukesästä 30.8.–3.9.1936 kartoitus- ja koekaivausmatkan tälle uudelle asuinpaikalle. Niukkuudessaan ja tyyllisään tämän tutkimuksen raportointi ja muistiinpanot (Pälsi 1938c) ovat suoraa jatkoa kesämatkan töille. Johanneksen Myllykankaalla Pälsin tutkimukset sen sijaan jäivät viimeisiksi, edellä mainitussa inventoinnissa lähes seitsemänkymmentä vuotta myöhemmin tehtyä tarkastusta lukuun ottamatta (Carpelan et al. 2008).

Hangasmaankangas on Pälsin kesän 1936 kohteista ainoa, jolla on tehty myöhemmin enemmän tutkimuksia. Tämä on varsin ymmärrettävää, sillä se on kohteista myös ainoa nyky-Suomen rajojen sisäpuolelle jäänyt. Kohde on tarkastettu sen kunnon sekä hoitotarpeen selvittämiseksi, ja muinaisjäännösalueen laajuutta on selvitelty useampaan otteeseen niin fosfaattikartoituksin kuin koe- ja pelastuskaivauksinkin (Koponen 1991; Laukkanen 1988a–b; Moisanen 1989; 1990). Nämä tutkimukset ovat osoittaneet, että nykyisellään kohde on käytännössä hiekanoton tuhoama. Muilta osin kaivausten tulokset ovat pääosin yhtäpitäviä Pälsin kesän 1936 havaintojen kanssa. (Koponen 1991.)

Keskeistä materiaalin myöhemmän käytön kannalta on se, miksi tutkimukset alun perin tehtiin. Pääasiassa ilmeisesti haluttiin tarkistaa löytöpaikkoja ennalta

tuntemattomien asuinpaikkojen paikantamiseksi (esimerkiksi Nekanharju ja Muurila). Pälsin tavoitteena näyttää olleen näissä tapauksissa asuinpaikan olemassaolon ja laajuuden selvittäminen – ”alustava tarkastaminen” ja vähänkaivoavien ”koekaivausten” suorittaminen (termien sisällöstä ks. Pälsi 1939: 7–8), ei niinkään varsinaisten kaivausten suorittaminen. Toisaalta Äijössä, Myllykankaalla ja Mutalassa tutkittiin jo aiemmin tunnettuja asuinpaikkoja niiltä toimitettujen uusien löytöjen takia – kuitenkin myös näillä kohteilla kaivaukset jäivät tyngiksi, johtuen osin edellä mainituista, mahdollisimman vähän kohdetta vahingoittavista tavoitteista, osin vaihtelevien olosuhteiden asettamista odottamattomista rajoitteista, kuten Äijössä.

Pälsi mainitsee monessa kohdassa jättäneensä asioita kaivamatta myös siksi, että niitä ei uhannut mikään – toisaalla taas kaivamatta jättämisen syynä oli se, että paikkoja haluttiin suojella pikkupoikien ”jälkikaiveluilta” ja ”omavaltaisilta etsiskelyiltä” (Pälsi 1936b–c). Varsinaista pelastuskaivaukseen ja/tai kohteen vapauttamiseen tähtäävää näkökulmaa voi nähdä Hangasmaankankaan tutkimuksessa: siellä Pälsi keskittyi pitkälti hiekakuoppien reunojen tutkimiseen, koska epäili, ettei hiekanoton jatkumista pystyttäisi estämään (Pälsi 1936a, 1936e; ks. myös Pälsi 1939: 10).

Yllä (ja alla) olevat seikat huomioon ottaen kesän 1936 tutkimuksissa kertynyt arkeologinen aineisto on varsin rajoitunutta. Mukana on kylläkin yleisluontoisia havaintoja tukevaa aineistoa, joka kertoo esimerkiksi eri keramiikkatyöliien levinnästä sekä esiintymisestä samoilla asuinpaikoilla. Tässä yhteydessä on syytä mainita erityisesti Pyhäjärven Konnitsan Äijö, jossa ovat edustettuina mesoliittisen henkisten löytöjen ohella lähes kaikki

itäisen Suomen kivikauden keramiikkatyypit, joskin tämänkin aineiston kohdalla kontekstiedot ovat lähinnä viitteelliset (Huurre 2003; Nordqvist 2006; Seitsonen & Nordqvist valmisteilla a–b). Toisaalta osa aineistosta on jatko-tutkimuksien ja tarkempien analyysien kannalta käytännössä lähes käyttökelvotonta löytömateriaalin vähyden sekä puutteellisen dokumentaation takia.

Leipääntymistä kenttärkeologiaan?

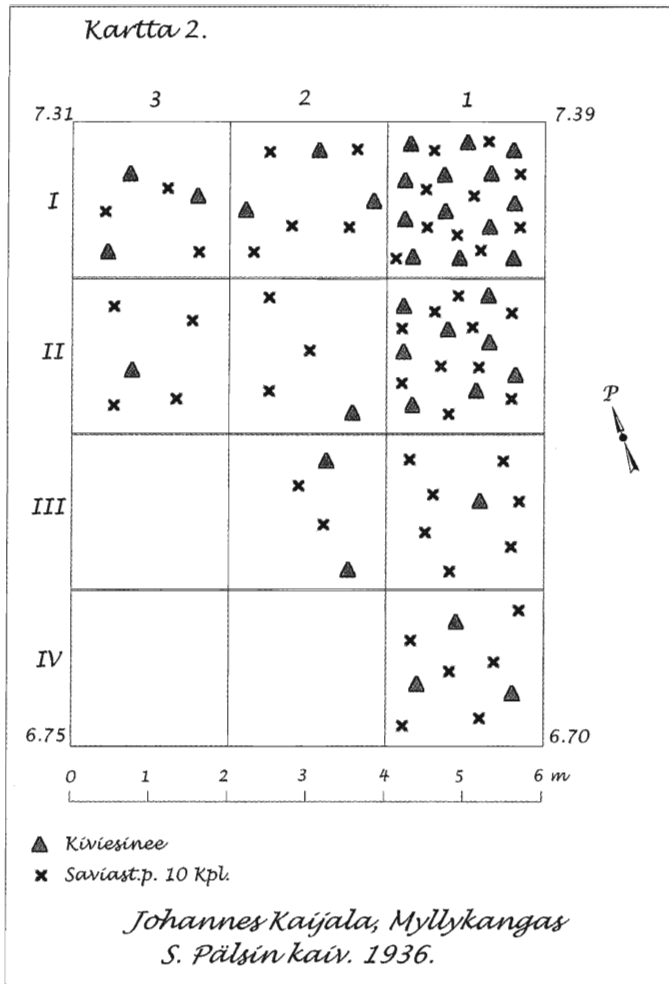
Kenttätutkimusmenetelmiä ajatellen Pälsin 1930-luvun tutkimuksissa on havaittavissa valtava ero hänen aikaisempiin tutkimuksiinsa. Pälsi kehitti 1910-luvulla innokkaasti ja innovatiivisesti tutkimus- ja dokumentointimenetelmiä väitöskirjatutkimuksensa ja muiden kaivausten yhteydessä esimerkiksi Antrean (Korpilahti), Kaukolan ja Räisälän alueilla (ks. Pälsi 1915; 1918; 1920). Hänen dokumentointitarkkuutensa voi raporttien ja muistikirjojen perusteella sanoa hioutuneen muotoonsa Kaukolassa kesinä 1911–1912 ja saavuttaneen huippunsa vuonna 1915 Räisälän Pitkäjärvellä.

Päinvastoin kuin yllä mainituissa 1910-luvun tutkimuksissa, kesän 1936 raportit ovat hyvin niukkoja ja kaavamaisia. Muurilan olematon kertomus on aivan oma lukunsa, mutta muutenkin kertomukset ovat äärimmäisen suppeita. Ne käsittävät 2–3 koneella kirjoitettua konseptisivua, joissa käydään läpi lyhyesti kohteen historia, sijainti ja siellä tehdyt tutkimukset. Muutamissa kertomuksissa on lyhyt, ylimalkainen luettelo löydöistä (esim. Pälsi 1937a–b), mutta osassa kertomuksista löytöjä ei mainita sanallakaan (esim. Pälsi 1936c). Pälsi ei myöskään puutu lainkaan kohteiden ajoitukseen. Sanallisen kuvauksen lisäksi kertomuksiin kuuluu

yleensä pari karttaa (minimivaatimukset täyttävät yleiskartta ja löytökartta tai karkea kartta liesistä) (kuva 5) sekä joitain valokuvia (tavallisesti yleiskuvia ja kuvia kauniista liesistä).

E erityisen silmiinpistävää vuoden 1936 kaivauskertomuksissa on kaiken sen arkeologisen ja kansatieteellisen tulkinnan ja kehittelyn puuttuminen, mikä leimasi Pälsin varhaisempia kertomuksia. Tulkinta oli vahvasti mukana vielä muutamia vuosia aiemmin esimerkiksi Säkkijärven Hevonuitin kaivauskertomuksen kivikautista suurperhettä käsittelevässä osiossa (Pälsi 1933a; ks. myös Pälsi 1933b; 1939: 63). Ainoan poikkeuksen tekee Hangasmaankangas ja nimenomaan siellä tutkittu pyyntikuoppa.

Hangasmaankankaan kertomuksen (Pälsi 1936e) yhdeksästä käsikirjoitetusta konseptista kolme koskee kivikautista asuinpaikkakaivausta ja loput kuusi pyyntikuopan tutkimuksia ja tulkintaa. Kuopan tutkimisessa ja tulkinnassa Pälsin kiinnostus esihistorialliseen ja etnografiseen tekniikkaan ja pyyntilaitteisiin nousee vahvasti esiin. Kohde oli kiinnostava ehkä myös siksi, että vaikka pyyntikuoppia oli aiemmin käsitelty kansatieteellisissä lähteissä (mm. Juvelius 1889; Sirelius 1919) sekä kartoitettu kivikautisilta asuinpaikoilta (esim. Ailio 1909: 147; ks. myös Pälsi 1939: 103–104), Hangasmaankankaan tutkimukset olivat ensimmäiset esihistoriallisen pyyntikuopan kaivaukset Suomessa. Pälsi jatkoi asian pureskelua ja omisti kivikautisten asuinpaikkojen pyyntikuopille pari vuotta myöhemmin kokonaisen luvun kirjassaan ”Esihistorian tutkimuskentiltä” (Pälsi 1939: 97–108). Pääosa luvun aineistosta koskee juuri Hangasmaankankaan kuoppaa, ja itse asiassa yli puolet tekstistä vastaa lähes sanasta sanaan Pälsin kaivauskertomusta.

Kuva 5. Löytöjen levintäkartta Johannes Kaijala Myllykankaan kaivaukselta (piirt. O. Seitsonen Pälsi 1937a: Kartta 2 pohjalta).

Kenttätutkimusten huolimattomammiksi muuttumisessa voi nähdä taustalla monia tekijöitä. Näitä ovat esimerkiksi henkilökohtaisen mielenkiinnon suuntautumisen yhä enemmän kansatieteen ja populaarijournalismiin - näitä aiheita Pälsi muistikirjamerkintöjen perusteella pohdiskeli aktiivisesti kentällä ollessaankin. Lisäksi taustalla vaikuttivat erilaiset henkilökohtaiset syyt sekä ilmeinen kyllästyminen kenttärkeologiaan ja kaivaustutkimusten johtamiseen: on muistettava, että tässä vaiheessa Pälsi

oli yli 50-vuotias veteraani, joka oli tehnyt kenttätöitä enemmän tai vähemmän tauotta yli 30 vuotta!

Abstrakt: Fältarbetsbrådska för sjuttio år sedan: Sakari Pälsis sommarresa 1936

Artikeln behandlar Sakari Pälsis (1882-1965) fältarbetsresor under sommaren 1936 vilka huvudsakligen riktade sig till de områden i Karelen som idag tillhör Ryssland. Pälsis utgrävningar var inriktade på stenåldersboplatser i Säckijärvi, St. Johannes, Kuolemajärvi, Pyhäjärvi samt Kerimäki. På den sistnämnda orten undersökte han även en fångstgrop. Skribenterna beskriver och analyserar utgrävningarna och den använda metodiken källkritiskt utgående från Pälsis egna dagboksanteckningar och arkivmaterial. Skribenterna hävdar att Pälsis utgrävningssdokumentation inte längre uppnådde samma nivå som han hade haft under 1910-talet.

Lähteet:

Julkaisemattomat lähteet

Henkilökohtaiset sähköpostiviestit

Carpelan, C. <christian.carpelan@kolumbus.fi> 05.02.2008: Re: Lisää korjailua tekstiin?. Henkilökohtainen sähköpostiviesti, saatavilla sähköpostitse <kerko.nordqvist@helsinki.fi>.

Raportit ja arkistoaineisto

- Koponen, M. 1991: Kerimäki 2a Hangasmaankangas A. Kivikautisen asuinpaikan ja varhaismetallikautisen pyyntikuopan koekaivaus 1991. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Laukkanen, E. 1988a: Kerimäki, Hangasmaankangas, valtion kuoppa. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Laukkanen, E. 1988b: Kerimäki, Hangasmaankangas, Pennasen kuoppa. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Moisanen, J. 1989: Kerimäki Hangasmaankangas A-B. Kivikautisen asuinpaikan fosfaattitutkimus 1989. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Moisanen, J. 1990: Kerimäki 2 Hangasmaankangas. Kivikautisen asuinpaikan koekaivaus. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Nordqvist, K. 2005: Picked up on the fields. A Study on the history, contents and

representativity of Stone Age finds from Kaukola and Räisälä parishes. Julkaisuaton pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

- Nordqvist, K., Seitsonen, O., Mikkanen, T. & Gerasimov, D. V. 2007: The archaeological survey of Säckijärvi and Vahviala 01.-04.08.2006. Tutkimusraportti, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Pälsi, S. 1912: Muistiinpanoja Kaukolasta ja Räisälästä kesällä 1912. 2. Kenttätöypäiväkirja 1912, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1933b: Hevonuitin kivikauden asuinpaikat Säckijärven Tapiolassa. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1934a: Pyhäjärvi Vi.L. Konnitsan kivikautinen asuinpaikka. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1934b: Kerimäki Hangaslampi. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1936a: V.I. Pyhäjärvi, Konnitsa, Kerimäki, Hangasmaankangas. 1935 (sic!). 5. Kenttätöypäiväkirja 1935-1936, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1936b: Säckijärvi, Ala-Outila, Salmenniemen tila, Nekanharjun kivikautinen asuinpaikka 1936. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1936c: Johannes, Rokkala, Mutala, Kivikauden asuinpaikka. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1936d: Kuolemajärvi, Muurila, Ilmatorjuntaleiri. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1936e: Hangasmaankankaan kivikautiset asuinpaikat Kerimäen Kuokkalassa. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1937a: Johannes, Kaijala, Myllykangas. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.

- Pälsi, S. 1937b: Kivikauden asuinpaikka Vi.L. Pyhäjärven Konnitsassa Antti Äijön ja Tyynelän mailla. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Pälsi, S. 1938c: Johannes, Rokkala, Ketolan RN:o 182 syksyllä 1936 tehdyt kaivaukset. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Saraso, E. 1946: Kertomus kivikautisen asuinpaikan kaivauksesta Johannekseen Rokkalan kylän Mutalan (om. J. Kosonen) maalla. Tutkimusraportti, Arkeologian osaston arkisto, Museovirasto.
- Seitsonen, O. & Nordqvist, K. valmisteilla a: Stone Age excavations in the Lake Pyhäjärvi (Oz. Otradnoe) area, Russia in 1930s and in 2006. Viimeistelemätön artikkelikäsitelmäkirjoitus.
- Seitsonen, O. & Nordqvist, K. valmisteilla b: Archaeology of the Lake Pyhäjärvi (Oz. Otradnoe) area, Russia. Viimeistelemätön artikkelikäsitelmäkirjoitus.
- Seitsonen, O., Nordqvist, K., Puttonen, S. & Kunnas, O. 2005: Archaeological survey in the Lake Pyhäjärvi area on the Karelian Isthmus, 5.-12.8.2005. Tutkimusraportti, Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja V-1 (1882). Helsinki.
- Carpelan, C., Uino, P. & Gerasimov D. V. 2008: Archaeology in the former municipality of Johannes. Julkaistaan Iskos 16.
- Ekman, S. 1910: Norrlands jakt och fiske. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Gerasimov, D. V., Nordkvist, K., Seitsonen, O. & Subetto D. A. 2007: Kompleksnoe izučenie pamätnikov kamennogo veka v mikroregione Otradnoe na Karel'skom perešejke. Predvaritel'nye itogi i perspektivy issledovanij. Polevyje issledovaniä MAË RAN 2007: 79-103. Sankt-Peterburg.
- Huurre, M. 2003: Viipurin Läänin kivikausi. Teoksessa: Saarnisto M. (toim.) Karjalan synty. Viipurin läänin historia I: 151-244. Sine loco: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy/Karjala-lehti.
- Juvelius, J. 1889: Muistoja pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja X-1 (1888). Helsinki.
- Nordqvist, K. 2006: Konnitsan kylän kivikausi. Teoksessa: Luukkanen, T. & Näriäinen, E. (toim.) Kotikylämme Konnitsa 2: 190-198. Vaasa: Ykkös-Offset.
- Nordqvist, K. & Seitsonen, O. 2007: Äyräpään ja Pälsin jäljillä – Arkeologisia tutkimuksia Säkkiärvellä ja Vahvialessa. Muinaistutkija 2/2007: 2-19.
- Nordqvist, K. & Seitsonen, O. 2008: Archaeological research in the former municipalities of Koivisto and Kuolemajärvi, Karelian Isthmus in 2003: Results and Observations. Julkaistaan Iskos 16.
- Pälsi, S. 1915: Riukjärven ja Piiskunsalmen kivikautiset asuinpaikat Kaukolassa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXVIII-1. Helsinki.
- Pälsi, S. 1918: Kaivaus Pitkäljärven kivikautisella asuinpaikalla Räisälässä v. 1915. Suomen Museo XXV (1918): 25-34.

Julkaistut lähteet

World Wide Web-lähteet

- Huurre, M. 2001: Pälsi, Sakari (1882 - 1965) kansatieteilijä, arkeologi, kirjailija. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 14.02.2008). Saatavissa: <http://www.kansallisbiografia.fi/artikkeli/4835/> URN:NBN:fi-fe20051410

Painetut lähteet

- Ailio, J. 1909: Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland I-II. Helsingfors: Finnische Altertumsgesellschaft.
- Appelgren, Hj. 1881: Muinaisjäänöksä ja

- Pälsi, S. 1920: Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea, Län Viborg. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXVIII-2. Helsinki.
- Pälsi S. 1933a: Kivikautinen suurperhe. Virittäjä 1933. s.338–340.
- Pälsi, S. 1936f: Jalkineitten jäännöksiä rautakauden ruumishautoista. Suomen Museo 43 (1936): 61–67.
- Pälsi, S. 1936g: Kalansyöjäkansa. Kotoisesta kalankäytöstämme. Säästäjän joulou 1936: 167–168.
- Pälsi, S. 1937c: Muinaissuomalaisten hautaustavoista. Uusi Suomi 31.10.1937: 16.
- Pälsi, S. 1938a: Suomalaisen kengän historia. Suomalaisen paulakengän alkuperä ja kehitys esihistoriallisten löytöjen valossa. Aamulehti 10.4.1938, sunnuntailiite: 15 (myös Pälsi, S. 1938b: Suomen Nahka- ja Kenkäteollisuus 1938: 111–114).
- Pälsi, S. 1939: Esihistorian tutkimuskentiltä. Jyväskylä-Helsinki: Gummerus.
- Pälsi, S. 1942: Voittajien jäljissä. Sodanaikaisen Aunuksen oloja ja elämää. Helsinki: Suomen Kirja Oy.
- Pälsi, S. 1949: Kovalle ottaa. Rakkaus sokkosilla. Helsinki: Otava.
- Pälsi, S. 1950: Kova mies ja nimetön. Helsinki: Otava.
- Pälsi, S. 1960: Sauna. Kotoisen kylän seikkoja. Helsinki: Otava.
- Riikonen, J. 2000: Arkeologisesti rikas. Teoksessa: M. Haltia et al. (toim.) Kailaja. Kylä Karjalassa Viipurin läänin Johanneksen pitäjässä: 10–17. Jyväskylä: Tema-Team.
- Seppä V. 1952: Kivikausi. Teoksessa: Seppä V. (toim.) Säkkijärvi kautta aikojen: 23–43. Helsinki: Säkkijärvi-säätiö.
- Siiriäinen, A., Halinen, P., Carpelan, C., Uino, P., Lavento, M. & Kirkinen, T. 2008: An archaeological reconnaissance trip to the Karelian Isthmus; Excursion diary 28 September – 2 October 1998. Julkaistaan Iskos 16.
- Sirelius, U. T. 1919: Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia 1. Helsinki: Otava.
- Takala, H. 2005: Äyräpään kihlakunnan esihistoria I. Muinaislöydöt 1847–1944. Sine loco: Vuoksen Vartio Oy.
- Talvio, T. 1992: Jouko Voionmaa 1912–1991. Suomen Museo 98 (1991): 157–159.
- Uino, P. 2003: Karjalan arkeologiaa 150 vuotta. Teoksessa: Saarnisto M. (toim.) Karjalan synty. Viipurin läänin historia I: 117–150. Sine loco: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Karjalan Kirjapaino Oy/Karjala-lehti.
- Wiika, I. 1950: Vpl Pyhäjärvi. Kappale Kannakselaisvaiheita. Turku: Pyhänsäätiö.

Loppuviitteet:

¹ Kaikki summat muutettu Suomen pankin Rahamuseon Arvo-rahamarvolaskurilla: http://www.rahamuseo.fi/multi_laskuri.html.

² Eli huuhtoutumiskerros.

Kerkko Nordqvist
Oula Seitsonen
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin yliopisto

kerkko.nordqvist@helsinki.fi
oula.seitsonen@helsinki.fi

Kirjoittajat tekevät arkeologisia kenttä-tutkimuksia Pälsein ja Voionmaan kesämaaisemissa, sekä valmistelevat Pälsein elämäkertaa.

Pilvivene ja petrojen pesu – muinaisrunon ja kalliomaalausten yhteydestä

Markku Korteniemi

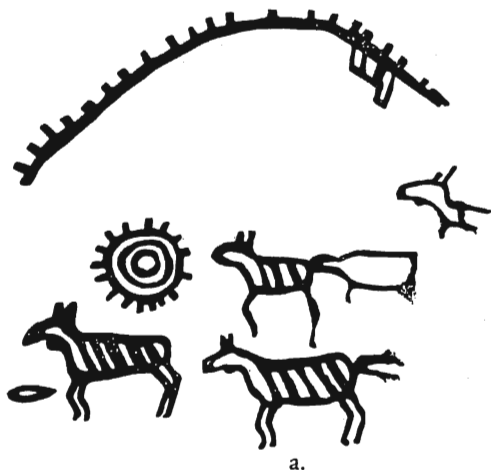
Johdanto

*Kaari on kaunis taivahalla,
Kaaressa vesipisara,
Pisarassa pieni lampi,
Lammissa vene punainen,
Venehessä miestä kolme.
Mitä miekkoset tekevät ?
Hiien hirviä sukivat,
Petran poikia pesevät:
Juokse, juokse hiien hirvi;
Pure varpa juostuasi,
Juo järvi janottuasi !
(Suomen kansan vanhat runot XIII, 1:1000)*

Kalliokuvat ovat olleet pitkään yhä vain kasvavan tutkimuksellisen kiinnostuksen kohteena. Myös kalliokuvien ja vanhojen kansanrunojen yhteyksiä on haettu jo kauan. Koska muinaisrunoistamme on analysoitu kauas esihistorialliseen aikaan ulottuvia kerrostumia, on pidetty mahdollisena, että valtaviin kansanrunotallenteihimme sisältyy runoaiheita tai -motiveja, jotka toistuvat myös kalliokuvissamme. Perinteentutkija Matti Kuusi otaksui toistuvien merkkiyhdistelmien olevan kuvakirjoitusta ja että "avainkysymykseksi näyttää muodostuvan, miten kalevalaiset muinaisrunot valaisevat kalliokuvia ja kalliokuvat muinaisrunoja"

Kuva 1. Kaari on kaunis taivahalla myös uralilisissa kalliokuvissa (Autio 1990: kuva 1).

(Kuusi 1985). Niilo Valosen näkemys siitä, että kalliokuvista voitaisiin lukea ns. kalevalaista kansanrunoa suoraan säe säkeeltä (ks. Valonen 1984) oli kuitenkin yliampuva (mm. Pentikäinen 1987:119). Mutta samasta mentaalista sisällöstä, "mielenmaisemasta" kummatkin ilmaisut epäilemättä nousevat. Arkeologeistamme kansanrunojen ja arkeologisen aineiston yhteyden problematiikkaan ovat paneutuneet esimerkiksi Jorma Leppäaho (1948, 1949), Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (1987) ja Unto Salo (mm. 1997). Teemaa käsitteli myös eepos-tutkija Väinö Kaukonen (1987). Arkeologi Christian Carpelan on pitänyt kuitenkin ainakin kalliokuvien ja kansanrunojen yhteyksien etsimistä harhaisena (Carpelan 2000:9).

Kalliokuvien aiheiden tyyppiteema nykyisen Suomen alueella on kolmi-jakoinen: *hirvi-vene-ihminen*. Vanhojen kansanrunojemme joukossa kalevalamittainen *Pilviveneeksi* nimetty muinaisruno on puolestaan laajalti tunnettu. Sitä on tallennettu Vienasta Inkeriin ulottuvalta alueelta lähes 100 toisintoa. Runo kertoo kaaresta, pisarasta, lammesta ja veneestä. Veneessä olevien miesten työksi mainitaan Karjalasta tallennetuissa runoissa *hiiden hirven sukiminen ja petrojen pesu*. Tutkijoita on askarruttanut jo toista sataa vuotta; mikä on Pilviveneen suhde muihin hirvirunoihin sekä ennenmuuta, miten runoa on tulkittava ja mikä on ollut sen alkuperäinen sanoma ja motiivi. Mutta runo on säilynyt yhtenä arvoituksellisimpana vanhojen runojemme joukossa.

Ristiriitaisia tulkintoja

Laajassa tutkimuksessaan *Hiiden hirven hiihdäntä* (1947) Jouko Hautala suoritti myös perusteellisen säeanalyysin Pilvivene-runosta sekä tutkimushistoriallisen katsauksen aiempiin tulkintoihin:

1800-luvun huomattavin kansanrunoutentutkija Julius Krohn oli katsonut Pilviveneen kuuluvan laajaan Hirven hiihdäntä -runoelmaan taustanaan kansainväliset aurinkohirvimyytit (Krohn 1885). K.A. Franssila piti pääjuonena Raamatun kertomusta myrskystä; sekä Andreaasta, Pietarista ja Jeesuskesta veneessä (Franssila 1900). Vuosisatamme alkupuolella alan auktoriteetti Kaarle Krohn katsoi puolestaan Pilviveneen toisintojen sekoittuneen Hiiden hirven hiihdäntään: kaikkiaan runo oli kuitenkin hänen mukaansa roomalaiskatolisesta Suomesta Karjalaan vaeltanut legenda (Krohn 1910). Myös U.J. Mansikan tulkintakaava oli kristillinen. Hirvi olisi toisaalta kristillisen totuuden vettä janoavan sielun vertauskuva, toisaalta hirvi käärmeiden

vihollisena on Kristuksen esikuva (Mansikka 1911-12). Onni Okkosen tulkinnan mukaan Pilvivene -runo kertoo Ahdistan pilvessä. Veneessään vesipisarassa Ahti sukii petraa eli hirveä, joka on samalla kosminen aurinkoa tarkoittava symboli (Okkonen 1938).

Hautala päätyi puolestaan itse tulokseen, että molemmissa; niin Hiiden hirven hiihdännässä kuin Pilvivene-runossa oli samaa alkuperää olevia aineksia. Mutta toisin kuin Kaarle Krohn, Hautala katsoi, että hiiden hirven sukiminen oli kuulunut alunperin juuri laajalle levinneeseen Pilviveneeseen. Vienassa tämä aines oli kuitenkin harhautunut pois ja korvautunut myöhäsyntyisellä. (Hautala 1947:137-150)

Myöhemmistä tutkijoista Martti Haavio ei käsitellyt Pilvivenettä (vrt. esim. Haavio 1952, 1967). Sensijaan Kuusi toimittamassaan perusteellisessa kansanrunouden tutkimusproblematiikan esityksessä ”Kirjoittamaton kirjallisuus” (1963) kommentoi lyhyesti myös Pilvivenettä. Hän näkee runossa yhteyksiä kahteen kosmologiseen opetusrunoon; Neljän neidon ja Ison Tammen runoihin. Kuusi pitää Pilvivenettä toistaiseksi ratkaisemattomana arvoituksena, mutta selkeästi kalevalaisen runouden vanhimpaan kerrostumaan kuuluvana. (Kuusi 1963b:197, 201)

Kuusen jälkeen Pilvivene on saanut huomiota enää vähän tutkijoiden keskuudessa. Itse olen sivunnut runon tulkintaa muutamassa artikkelissani (Korteniemi 1991; 1996). Juha Pentikäinen ja Timo Miettinen toteavat yhteisen julkaisunsa esipuheessa: ”Lönrotin Kantele-sarjassaan julkaisema Pilvivene on kirjamme kannalta merkittävä. Kolme kristinuskon pyhää miestä on ’Pilvessä, sen pisarassa’, lammella veneessä sukimassa ’Hiiden

hirviä', pesemässä 'Poropetroja', jotka kohta lähetetään paikkaan, 'missä kyyt olutta juopi'. Liittyen Jouko Hautalan ja Matti Kuusen ajatuksiin katsomme Pilvivene-runon keskusaiheeksi myytin Aurinkohirvestä, johon on liitetty Luojan laivaretki ja Oluen synty. Pilvivene on suomalaisen runoepiikan helmiä; ehkäpä ainutlaatuinen kertomus kalliotaiteen myyttisestä luomishetkestä". (Pentikäinen - Miettinen 2002:8; ks. myös Pentikäinen 1987:257).

Vanhat tulkinnat ovat näin kovin ristiriitaisia, ja toisaalta nykynäkemyksessä kosmologisesta myytistä jää ylimalkaiseksi. Uskontoantropologisen tutkimustradition ulkopuolelta katsottuna näyttäisi, ettei viittaaminen astraaliseen mytologiaan (vrt. esim. Hautala 1948, Valonen 1984, Pentikäinen 1987) välttämättä selitä tyhjentävästi kaikkia runon merkitys- ja käyttöyhteyksiä ja kulttuurihistoriallista lähdepotentiaalia. Pitänee paikansa tutkijoidenkin keskuudessa, että joka "härällä kyntää, se häristä puhuu". Myös Carpelan ja Vesa-Pekka Herva ovat suhtautuneet kriittisesti esihistorialliseen kuvataiteen aprioriseen uskonnollistamiseen (Carpelan 2000, Herva 2004). Toisaalta myös mahdolliset kosmologiset myytit ja niihin viittaavat metaforat ja symbolit (Siikala 1992) luonnollisesti kuvattiin arkielämästä tutuilla käsitteillä ja ilmiöillä. Kaikki joka tapauksessa pohjautuu käsinkosketeltavaan profaaniin arkielämään!

Niinpä; löytyisikö runosta johtolankoja, jotka johtaisivat sellaiseen kulttuurihistorialliseen vertailumateriaaliin, joka voisi tuoda lisävalaistusta Pilviveneen ongelmaan; ennenmuuta runon motiiviin ja funktion ongelmien ratkaisuun? Ja löytyykö runosta detaljeja, tasoja, jotka ovat sidoksissa pyyntikulttuurin edustajan konkreettiseen jokapäiväiseen elämään?

Varpa

Hautala siis osoitti Hiiden hirven hiihdäntä -runon yhteyden euraasialaiseen taivaanhirvi -myyttiin, ja Pentikäinen on tulkinnut kyseisen runon peräti puhtaaksi samaanin taivasmatkan kuvaukseksi (Pentikäinen 1987:241). Tällöin huomiotta on tyystin jäänyt, että itse runo on samalla asiantuntevaa ajopyynnin kuvausta, kuten useimmat Suomen kansan vanhat runot -kokoelmaan talletetut peuraloitutkin (Korteniemi 1991). Pyyntistrategiana on ajaa hirvi "tammiseen tarhaan". Myöskään Pilvivene -runoelmassa ei ole nähty sen enempää pyyntiin kuin loitsuunkaan viittaavia piirteitä. Vai voisiko niitä sittenkin olla?

Tällaiselle hypoteesille löytyy yllättävästi tukea. Johtolangan Pilvivene-runon tulkintaan tarjoaa nimittäin joissakin toisoinnoissa esiintyvä sana *varpa*. *Varpapu* pingottaa purjeen, mutta varsinainen kansankielen *varpa* on ohuehko puukeppi, joka toimii loukun tai satimen liipasinpuuna muunmuassa hämäläis- ja savolaismurteissa. Laajalti murteisiin levinnyt muoto on myös *varpasin* ansan laukeamislaitteen nimityksenä. (Ks. Vuorela 1979:50; SKES 1975:1656; SSA 2000: 411) Huolimatta siitä, että runon alkuosa kertoo veneestä, ei loppuosan kehoitus hirvipetralle "*pure varpa*" liity selvästikkään varpapuun purjemerkitykseen. Sensijaan tunnettua on, että hirvieläimiä pyydettiin *hangasaidalla*, jonka aukkoihin voitiin asettaa salahaudan, asetusjousen tai viputerän ohella nuorasta ansasilmukka. Myös hankaan nuorasilmukan auki pitämiseksi olisi voitu käyttää tällaista ohutta puuliistettä. Pilvivenettä voidaan verrata myös esim. Repolasta tallennettuun Petran lauluun :

*"Nosta päätä päitsilöihin
Ylennä ylentimihin
Vieritä vivun tasalle,
Nosta päälle polviloiden,
Saata surman suun etehen..."*
(SKVR II 965)

Tässä "päitset" ovat tietysti hankaan auk-
koon asetettu nuorasilmukka ja "vipu"
aukkoon viritetty itselaukeava keihäs.
"Pure varpa" esiintyy myös "Hirvi ja
käärme" -runossa, mutta sitä on pidetty jo
kristillisvaikutteisena (Haavio 1980:113).
Sen sijaan Inkeristä tavattu toisinto sijoit-
taakin "varpan puremisen" kankaalle eli
tulkintavaihtoehto purjepuun puremi-
sestä voitaneen unohtaa:

*Pilvi piskunen näkkyö,
Taivas kaari kuumottaa.
Pilves on pisara vettä,
Pisarass on pieni lammi,
Lammessa on veno punanen,
Venehess on miestä kolme.*

*Mitä miekkoset tekkööt,
Lemmoin petroit pessööt,
Hirven vartta valkosoot.*

*Juokse, juokse hiien hirvi,
Vasten varvikon mäkkiä,
Vasten vuorta korkiaista,
Pure Varpa juostuaisi,
Mäen päälle mäntyäisi,
Kankahalle karottuasi !*
(SKVR V,1 770; Hautala 1947:140-141)

Varpa antaa siis vahvan indiision tulkita
Pilvivene motiiviltaan pyyntiloitsuksi.

Vedestä pyynnin eufemismi

Mutta onko varpa vain marginaalinen,
joihinkin toisintoihin eksynyt irralli-
nen lisä ilman mitään selvää luontevaa
yhteyttä runon muuhun sisältöön? Mis-

tä on kysymys esimerkiksi hirvi-petran
pesemisessä ja sukimisessa?

Knud Leem kertoo lapinkuvauksessaan
(1747) pyyntitavasta, jossa peuralauma
ajettiin veteen ja eläimet keihästettiin
niiden uudessa. Kolttien perinteessä ker-
rotaan, kuinka järven yli uivaa peuralau-
maa ahdisteltiin veneistä käsin nuolilla
ja keihäillä. Saman tyyppiseen strate-
giaan viittaavat perinnetiedot Evijärvellä
Peurasalmesta, Perhon Salamajärven
Peurasaaresta sekä Kivijärven pitäjältä
Kirvesjärven salmesta (Paulaharju
1981:84; SKS:n perinnearkisto). Peura ja
hirvi pakenevatkin ahdistajiaansa roh-
keasti veteen, ja tätä ominaisuutta voitiin
hyödyntää pyynnissä. Vedestäpyynnin
strategiaa sovelsivat niin Pohjois-Ameri-
kan karibuintiaanit ja eskimot, kuin Sipe-
rian suomalais-ugrilaiset kansat (Spiess
1979:104-111; Gronnow 1986:59,66; Kole-
hmainen 1990). Tiedot samankaltaisesta
pyynnistä Afrikasta osoittavat vedes-
täpyynnin yleismaailmalliseksi - toden-
näköisesti jo paleoliittiseksi innovaatiok-
si.

Veneiden, ihmisten ja hirvieläinten kol-
miyhteys oli siten arkielämää ainakin
vanhoissa arktisen ja subarktisen alueen
pyyntikulttuureissa. Myös suomalaisil-
le kalliokuville on tyyppillistä tämä Pil-
viveneestäkin tuttu sommitelma: hirvi
- vene - ihminen. Anna-Leena Siikala ja
Pekka Sarvas lienevätkin ensimmäisiä,
jotka Suomessa ovat viitanneet tällaisten
kalliokuva-aiheiden yhteydessä vedestä
pyyntiin (Sarvas 1969; Siikala 1980).

Ristiriita pyyntiin liittyvän verisen lah-
tauksen kanssa on suuri, kun runossa
puhutaan hellästi pesusta ja sukimisesta.
Mutta suomalaisista karhuvirsistä ovat
tuttuja juuri totemistiset käänteisilmauk-
set (mm. Sarmela 1962, 2005; Kuusi 1963).

Myös Hiiden hirven hiihdäntä -runossa on nähty totemistisia aineksia (Kuusi 1963, Pentikäinen 1987). Arkeologisten ja kielitieteellisten seikkojen perusteella on esitetty jopa hypoteesi, että osa muinaisväestöstämme – nimittäin länssisuomalaiset – olisivat kunnioittaneet toteemieläimenään eli kantavanhempaan hirveä, hämäläisten ja karjalaisten palvoessa karhua (mm. Pekkanen 1984, ks. myös Carpelan 1974). Pohjoisemmat saamelaiset palvoivat puolestaan *kultasarvipeuraa* (Autio 1993).

Totemistisen suhteen perusongelmana oli miten säilyttää hyvät suhteet eläimeen, joka oli samalla sekä myyttinen kantavanhin että elintärkeä riistaeläin. Ratkaisuna oli lyylittely, hyvittely, mikä tapahtui peijaismenojen, tabusääntöjen ja eufemististen eli kaunistelevien kiertoilmaisujen avulla. Lopuksi viitattiin onnellisempaan taivaalliseen olomuotoon. Myös kiertoilmaisut ovat tunnettuja ennenmuuta karhun peijaisriiteistä ja nimityksistä (ks. Sarmela 1994:187-192, 203-208).

Kun sukiminen ja peseminen on tulkittu kuuluneeksi alkuperäiseen Pilvivene-runoon, ja toisaalta varpa esiintyy toisnoinnoissa harvinaisuudesta huolimatta alueellisesti laajalti; Pohjois-Karjalasta Etelä-Karjalan kautta Pohjois-Inkeriin (ks. Hautala 1948:114), voidaan Pilvivene-runokin perustellusti tulkita myös eufemistiseksi kuvaukseksi hirven ja peuran pyynnistä.

Ikivanha peuravirsi

Pilvivene-runoa voidaan siis pitää loitsuna, jolla totemistisesti kunnioitettua eläintä houkuteltiin antautumaan vedestä pyydetäväksi tai suostumaan hankaan silmukkaan (Korteniemi, 1991:175; 1996:176). Tietysti Pilviveneen kaltaista "virttä" on voitu laulaa myös onnistuneen pyynnin jälkeen surmattujen eläinten tai metsänhaltijan lepyttämiseksi. Olivathan eläimet nyt muuttuneet taivaalliseksi.

Pentikäisen mukaan kansanruno siirtyy polvesta polveen, kukin aikakausi tulkitsee ja sukupolvi käsittää sen oman ajatusmaailmansa pohjalta. Runot voivat jäädä elämään, vaikka niiden merkitys on jo unohtunut. (Pentikäinen 1987:108, 145) Vanhakantaisten pyyntitapojen ja -rituaalien unohduttua tai muututtua myös Pilvivene-runoa on perinteessä epäilemättä tulkittu ja kehitetty uusiin suuntiin. Mahdollista on, että runon kielikuviin ovat jo alunperin kietoutuneet myös kosmologiset astraalimyytit.

Ehkä redaktioanalyysi voisi tulevaisuudessa vastata myös kysymykseen; onko varpa ollut jo vanhimmissa runon toisnoinnoissa vai onko se liitetty mukaan myöhemmin, mutta vielä silloin kun esittäjille runon alkuperäinen yhteys pyyntiin oli vielä selvä.

Kuva 2. Peurojen vedestä pyyntiä (Linevski 1978: 208-209).

Poropeura ja hiiden hirvi kallioissa

Vedestä pyynnin mielikuva ja mahdollisesti jopa motiivikin näyttäisi tarjoavan luontevan (osa)selityksen Suomen kalliokuville tyypilliselle kuvayhdistelmälle hirvi-vene-ihminen. Pääosinhan kuvat sijoittuvat veden ääreen. Suomen alue tuhansien vesistöjen maana on tarjonnut ennennäkemättömän hyvät mahdollisuudet juuri hirvieläinten vedestäpyyntiin. Ihmisen arkipäiväisessä kokemusmaailmassa hirvi-vene-ihminen nivoutuivat yhteen. Mutta kuva-aiheen merkitys saattoi kehittyä ilman muuta myös abstraktiin suuntaan.

Kallioon hirvieläimet satoi myös kaksi muuta seikkaa. Ensinnäkin vienalaisissa runoissa poropeuran, hiiden hirven synty liitetään kallioon. Vuokkiniemeltä tallennetun toisinnon mukaan:

*"Poropeura, hiitten hirvi,
Poron on synty pohjosesta,
Kasvo sarvet kalliosta,
Kippurat kiven raosta."
(SKVR I:1102)*

ja Vuonnisen Iivana Malisen mukaan:

*"Poron on synty Pohjolassa,
Kasvo sen sarvet kalliosta,
Kippurat kiven kolosta.
Siellä ne antajat asuvi,
Elelee emäntävaimot..."
(SKVR I:1116, Iivana Maline)*

Emäntävaimot viittaa naispuolisiin metsänhaltijoihin, jotka vastasivat metsästysonnesta ja eläinten lisääntymisestä. Saamelaisilla oli Maderakka eli maaäiti ja hänellä kolme tytärtä; Sarakka, Uksakka ja Juksakka, joita palvottiin vielä

historiallisella ajalla synnytyksen yhteydessä (Harva 1915; Karsten 1931). Suomalaisen pantheonista apua pyydettiin runoissa Metsän Akalta, Pohjan Eukolta, Virkuakalta ja Tapion tytöiltä; kuten Annikilta, Mielikiltä, Tuurikilta, Tellervolta (Korteniemi 1992, 1996). Haavion mukaan peurojen suvun emuu eli kantaemo oli Juonnetar, jonka nimi tulee peurapolkua merkitsevästä sanasta "juonne". *"Siniviitta Pohjan eukko ...pane juonet juoxemahan ..."* Haavio mainitsee vertailuaineistonaan myös Labradorin naskapiintiaanien "peurojen herran", joka vartioi valtavaa peuralaumaansa kallioluolatalossa (Haavio 1967:52-54, 101).

Kun poropeuran toisintonimenä on "hiiden hirvi", "jalotevana" tai peräti "jalopeura" ei nykyinen taksonomia näytä kovin hyvin toimivan. "Hiidenhirvi runo" on tulkittu kuitenkin juuri hirven (Alces alces) synty-runoksi. *"Missä on hirvi synnyteltä, karin poika kasvateltu?"* Hirvi on synnyteltä nevan tuulisen selällä, tiheillä tuomikoilla, rehevässä viidakossa, järven rantavesissä – mutta myös Otavaisen olkapäällä ja taivaan tähtien seassa. (SKVR XII,2: 4876) Onko paikanvalinnan eron taustalla merkille pantu erilainen biotyypinvalinta peuran (Rangifer tarandus) ja hirven (ks. Willamo 2005) välillä, vai peräti suomalaislähtöisen ja saamelaislähtöisen kansanperinteen näkökulmien ero? Kallio esiintyy kuitenkin `kivivaarana` ja `tappomäkenä` eli hirvenkin pyyntipaikkana, kuten säkeessä:

*"Jo tapasi hiitten hirven,
Nossessa tapa-mäkie,
Vuorta kirjo kiivetessä"
(SKVR I:874, Homani Ohvo)*

Hirvi saavutettiin "tappomäessä" ja "kirjovuudessa", mitkä on yhdistetty juuri

muinaiisiin kalliomaalauksiin (Kuusi ym.1972:549). Voionmaa on kiinnittänyt huomiota - tulkintansa mukaan - hirven kalliolta alas tapahtuvaan syöksypyyn-
tiin viittaaviin paikannimiin, kuten "Hirvenhyppyrät" ja "Hirvikalliot" (Voionmaa 1947:335-338). Keskisuomalainen topografia luo epäilemättä hyvät olosuhteet myös tällaiseen pyyntistrategiaan talviaikaan. Tunnettua tosin myös on hirvieläinten viihtyminen korkeilla tuulisilla paikoilla kesäaikaan, varmaankin hyönteisiä välttääkseen. On toisaalta epäilty, ettei hirvieläimiä voida pakottaa niille vastenmieliseen ajosuuntaan. Ihminen oli kuitenkin ovelampi; laumaeläimet voitiin saada paniikkiin ajomiesten "metelillä" ja ajamalla vasten ylämaata eläin ei havainnut vaaraa eli pyydystä, kuten suurkuoppaa, tarhapyydystä tai jyrkänettä ajoissa (Korteniemi 1991). Syystä ja toisesta hirvieläinten pyynnin merkitystä on mitä ilmeisimmin aliarvioitu neoliittisen kivi-kauden taloudessa (Korteniemi 1998). Esimerkiksi pyyntikuopat ovat yksi Fennoskandian yleisimmistä muinaisjäänteistä. Niiden ajoitukset ulottuvat mesoliittiselta ajalta läpi neoliittisen kivi-kauden ja metallikausien aina historialliselle ajalle (Korteniemi 1992, Halinen 2006).

Ehkä jäällä tapahtuvaan rantakallioiden muodostamaan umpikujaan ajoon voidaan yhdistää peuraloitsu Vienan Kii-
masjärveltä:

*"Saavu sille saarekselle
Sille kummulle koho.
Ellös menkösi eemmäs,
Et pääse päällitsekänä,
Kivivaara on vastassasi
Maasta saati taivosehen,
Taivosesta maahan saati,
Et ylitse yletä ..."*
(SKVR I:874, Asarias Kyrsonne)

Suistamossa kuvaus Kauppi Lappalaisen hirvenajosta päättyy säkeisiin:

*"Ein ole miulla omani takka,
Takka on Tapion takka
Rautapa vaara on vastahas,
Tuli koivu kohtahasi,
Puun pinta piäntyäis,
Joki juokse juuvaksesi,
Järvi levätäkseisi."*
(SKVR VII:859, Aleksei Burushka ja Iivana Ratinen)

Kuuselle sanan "takka" merkitys tässä yhteydessä jäi arvoitukseksi, mutta myöhemmin julkaistujen etymologioiden avulla arvoitus ratkeaa ja runo varmistuu pyyntiloituksi. Sana "takka" on näet merkinnyt vipulaitteeseen sidottua ansasilmukkaa (Vuorela 1979:455). Etelä- ja Laatokan-Karjalassa se on merkinnyt ennenmuuta linnun silmukka-ansaa (SSA 3 2000:259). Luontevaa onkin tulkita, että "takka" on alunperin tarkoittanut silmukka-ansaa yleensä, mutta hirvieläinten hangaspynnin tyrehtyttyä sana on jäänyt käyttöön pelkästään kanalintujen ansapynnin yhteyteen.

Kolmas säe on tulkittu ajoksi vasten kallionseinämää; neljäs ja viides säe puusta rakennettuun aitaukseen; kuudes ja seitsemäs säe jyrkästi viettävää rinnettä pitkin veteen (Kuusi ym. 1972:549).

Pyyntimagiikkaa, shamanismia ja totemismia sittenkin

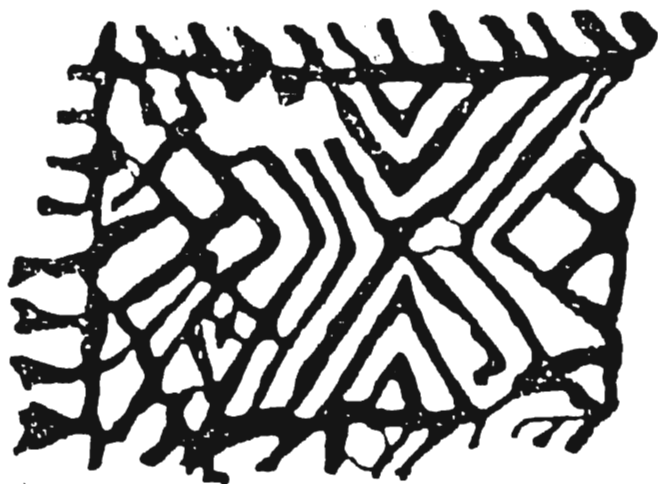
Äskettäin on uskottavasti osoitettu kalliomaalauksen tiettyjen kuvayhdistelmien selittyvän shamanistisilla transsikokemuksilla (Lahelma 2000, 2001 ks. myös esim. Hoppal 2003). Antti Lahelma on kritikoinut ankarasti aiempia pyyntimagiaan ja totemismiin pohjautuvia

tulkintoja, mutta tekee kyllä vähintään yhtä rohkean tulkinnallisen loikan neuropsykologisista kokeista kalliokuviin. Kyseisen tulkinta-avaimen soveltaminen kaikkiin suomalaisiin kalliokuviin sen enempää kuin skandinaaviisiin kalliopiirroksiin tai keskieurooppalaisiin luolamaalauksiin ei vaikuta kuitenkaan luontevalta. Esimerkiksi Hvitträskin verkkokuvio lienee tulkittavissa yhtä vakuuttavasti myös yläpuolelta kuvatuksi peittämällä pyyntiin viritetyksi ansakuopaksi tai pyyntiverkoksi, kuin shamanistiseen transsiin liittyviksi näköhavainnoksi (ks. myös Lindner 1937). Hedelmällisintä ei liene enää etsiä esihistorialliselle taiteelle vain yhtä tulkinta-avainta ”joko tai” - vaan ”kyllä että”.

Kalliokuvissa on nähty yhteyksiä saamelaiden noitarumpujen kuviin ja seitoihinkin jo pitkään (mm. Manker 1965, Luho 1971). Jacob Fellmanin todistuksen mukaan pyyntipaikan yhteyteen kuului seita. Seita pyhitti ja varasi alueen niin, että seidan ympäristössä pyyntiä saivat harjoittaa ainoastaan seidan omistava kyläkunta tai seidan tekijät. Itse seita oli niin pyhä, ettei seidan välittömään yhteyteen saapunutta eläintä saanut häiritä.

(J.Fellman II 1906:222-224; myös Itkonen II 1948: 323; Sarmela 1984:173). Seitapailalla suoritettiin palvontamenoja, riitejä, joihin sisältyi myös pyyntimagiikka (Simonsen: 141). Myös Miettinen on tähdentänyt pyyntimagiikan mahdollista merkitystä viittaamalla muun muassa siperialaisen tunguusin Kaltakanin kertomukseen (Miettinen 2003, 2007). Shamaanin eli noidan tehtävänä oli tarvittaessa transsissa tuoda riista pyyntimaille. Eikä kaikki edellämainittu sulje myöskään pois totemistista aspektia; kulttiin nivoutuivat myös astraalimyytit, joissa surmatulle riistaeläimelle voitiin osoittaa ”platonistisesti” onnellisempi olotila taivaallisessa alkukodissa (ks. myös Siikala 1999:100).

Pentikäinen, Miettinen ja Heikki Willamo ovat vakuuttavasti löytäneet ja osoittaneet kuvakallioihin liittyvän antropomorfismin (Pentikäinen-Miettinen 2003, Miettinen-Willamo 2007). Miettinen on nähnyt kalliokuvakohteiden funktion ja motiivin edellämainitun laaja-alaisesti ja kokonaisvaltaisesti jo aiemmissa julkaisuissaan (mm. Miettinen 2000). Teoksessa ”Pyhät kuvat kalliossa” (Miettinen - Willamo) kalliomaalauksemme ovat

Kuva 3. Hvitträskin verkkokuvio.

saaneet syvällisen ja arvonsa mukaisen kokonaistulkinnan Pekka Kivikkään ainutlaatuisen dokumentaatiotyön lisäksi. Lahelmakin on tuoreimmissa julkaisuissaan myöntänyt myös totemismin ja hedelmällisyysmagian merkityksen ainakin Suomen alueen ulkopuolisiin kuviin (2003), ja animismin ja antopomorfismin kautta hän näyttää lähestyvän jo perinteisiä tulkintamalleja (in press).

Eroottinen suhde metsään

Kalliokuvien huomiota herättävän yleinen piirre ovat sukupuolisymbolit kuten falloskuvat ja jopa seksuaaliseen aktiin liittyvät kuvat. Onko kysymyksessä vain yleinen hedelmällisyyskultti? Vanhojen runojen perusteella huomiota herättävän eroottiseksi nousee metsästäjän ja metsän eli metsänhaltijoiden välinen suhde (ks. myös Tarkka 1994). Tämän perinteen myöhäinen ilmentymä on Jean Sibeliuksen melodraama ja sinfoninen runo Skogsrået (Metsänhaltija) Viktor Rydbergin tekstiin. Itse Arhippa Perttunen oli laulanut Lönnrotille suorasukuisen loitsun metsälle lähdetessä:

*Mieleni minun tekisi,
Mieli käyä Metsolassa
Metsän neittä naiakseni
Metsän mettä juoakseni...*
(SKVR I:1095, Arhippa Perttunen)

Kesälahdella laulettiin tällöin:

*"Miiritär, mehän miniä,
Kuuritar, mehän kunninkas,
mie siun kullin kuikuttelen,
hopeilla houkuttelen ..."*
(SKVR VII:3273, Juhana Kainulainen)

Metsästyksen onnistuminen edellytti saamelaistenkin tabusääntöjen mukaan seksuaalista pidättäytymistä ennen metsästyretkeä (Itkonen II 1984:363). Riitillä lienee torjuttu metsänemäntien mustasukkaisuus, joka saattoi kalvaa sitä vahvaa suggestiota, jota onnistunut pyynti edellytti. Riskit oli minimoitava, sillä esimerkiksi kevättalvisen ajometsästyksen onnistumisesta saattoi riippua koko yhteisön hengissäsäilyminen. (Korteniemi 1994:178-180) Lisäksi oli olemassa myös toteemieläimen ja ihmisen välinen; esimerkiksi karhun ja naisen välinen eroottinen jännite (Pentikäinen 1987).

Samasta lienee kysymys, kun kuuluisa peuranhiihtäjä Tuomas Haverinen eli Levän Ukko kertoi Samuli Paulaharjulle:

"...se olis metsämiehen tehtävää, jotta kyrpänsä panna housuista näkyviin. Siihen kun katahetaan, niin ei tule silmätyksi." (Montonen mukaan, Montonen 1974:17, ks. myös Lehikoinen 2007)

Pentikäinen on myös kiinnittänyt huomiota Hiiden hirven hiihdännän eroottiseen loppukohtaukseen Simana Kieleväisen laulamana:

*Sobis kerran tässä moata
nuoren neidizen keralla
kasvavaizen kainalossa
selällä sinizen hirven
poropedran pohkeilla.*
(Pentikäinen 1987:244)

Se, että peittelemättömän seksuaalisia viittauksia on loitsuissa kuitenkin suhteellisen vähän, johtuu monesta tekijästä: Sekä runonlausujan, että kerääjän itsesensuurista, sekä jo vuosisatoja jatkuneesta kristinuskon ja kirkon muokkaavasta

vaikutuksesta runotraditioonkin, josta osa oli sovittamatonta kristilliseen ajatusmaailmaan. 1600-luvulla piispa Getzelius oli antanut määräyksen hävittää *”taikauskaiset, etenkin riistaa pyydettyä esitettyt laulut ... vakavin nuhtein ja maallisen oikeuden avulla sekä kirkkokurilla”*. (Sarajas 1956:169)

Vanhasta uskosta voitiin kuitenkin pitkään vielä etsiä saalislykkyä. Karjalassa Hiisi oli metsästyksenhaltija, joka kristinuskon vaikutuksesta demonisoitiin. Metsästysonnen palauttamiseksi voitiin lupautua hiidelle, kuten Sivakassa:

*Ota nyt, Hiisi, poiaksi,
Lempo lempilapseksesi,...*

Riittiin kuului nimettömän sormen leikkaaminen ja tällä nimensä kirjoittaminen vuoren pohjoispuolelle (SKVR I: 1116, livana Maline). Kalliokuvat vuorten pohjoisrinteellä ovat kuitenkin harvinaisia (ks. Kivikäs 1995).

Maaginen kaari ja aurinkolaiva

Kuten kalliokuviinkin, runoon Pilvivene liittyyneen shamanistisen pyyntimagiikan taso, mikä ei kuitenkaan sulkene pois tähän totemismin kautta linkittyvää ”henkistyneempää” astraalitasoa: Runossa taivaalla näkyvä kaari symbolisoi venettä. Mutta mikä oli tuo venettä muistuttava taivaallinen kaari? Helppoiten veneassosiaatio syntyy kapeasta kuunsirpistä, kuunkaaresta, mutta mahdollisia ovat myös sateenkaari ja tammikuussa 2008 valokuvattu haloilmiö; Kernin kaari (HS 29.1.2008). Kaaren muita merkityksiä ovat olleet mm. taivaankaari, jousenkaari, veneenkaari, suksenkaari ja reenkaari. Kaari liittyi liikkeeseen. Se helpotti työtä, tai se oli kulkuväline, jonka keksiminen joskus ammoin hel-

potti liikkumista, kuten pyörä myöhemmin neoliittisella kaudella. Kaari näyttää saaneenkin maagisen symbolin aseman, kuten aurinkoon assosioituvaa pyöräkin. Toisaalta kaarella näyttää olleen myös ”kehä”-merkityksiä; kuten tynnyrin suuvanne tai kaari kuun ympärillä. Selkeästi pyyntiin liittyy puolestaan sana *kaarre* ajopyyntiäitauksen merkityksessä. (SMS V 1997; SSAFE 1992)

Kuvien tyyppisommitelmassa ”hirvi - vene - ihminen” hirtensarvet usein assosioidaan ja tyylitellään veneenkaareksi, minkä on nähty viittaavan euraasialaiseen myyttiin aurinkohirvestä (Montonen 1974; Autio 1981,1993,2000; Kivikäs 1995, 2000; Kilinovskaya 1996; Miettinen-Willamo 2007). Lahelma on korostanut vene- ja hirvikuvioiden liittyvän shamaanin transsimatkaan liittyviin ”ajoneuvoihin”. Veneen tyyppinen vesikulkuneuvo voidaan olettaa Suomessakin tunnetun jo mesoliittisen varhaisasutuksen piirissä. Itse runoa ei tietystikään voida perustellusti näin varhaiseksi ajoittaa.

Runoaiheen yhtenä - mutta, kuten edellä on osoitettu, ei siis suinkaan ainoana - taustamotiivina voidaan pitää astraalimytologiaa. Martti Haavio on nähnyt myyteissämme ilmeisiä yhteyksiä Lähi-idän kulttuuripiiriin; muun muassa Lemminkäis-runoteema pohjautuisi egyptiläiseen Osiris-myyttiin (Haavio 1967), ja kun Hiiden hirven hiihdäntärunokin on yhdistetty myös euraasialaiseen taivaanhirvi-myyttiin, erääksi Pilviveneen taustasäikeeksi nousee peräti auringonjumala Ra-Horuksen kolmimiehistöinen aurinkolaiva. (Ks. myös Pentikäinen 1987:251) Eräs modifikaatio suomalaisessa runoperinteessä tähän suuntaan voi olla kristilliseksi muokattu runo `Luojan laivaretki`. Hautalan mukaan ei ole kui-

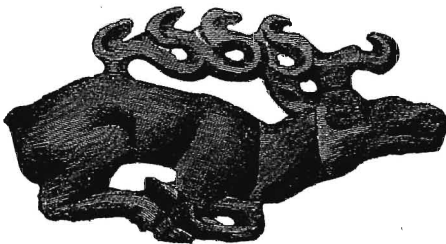
tenkaan selvää yhteyttä Laivaretken ja Pilviveneen välillä (Hautala 1948:145).

Pilvivene on runomitaltaan ns. kalevalainen. Kalevalamittaisen runolaulun tuntevat vain itämerensuomalaiset kansat. Kuusi päätyi runojen ikäämisessä neljään kauteen, joista vanhin sijoittuisi "esisuomalaiseen" aikaan esiroomalaiselle ja roomalaiselle aikakaudelle (Kuusi 1963). Pentikäinen on pitänyt runomitan ikänä maksimissaan 3 000-3 500 vuotta eli aikaisintaan pronssikautta (Pentikäinen 1987, 110), johon myös Anttonen ja Kuusi ovat yhtyneet (Anttonen-Kuusi 1999, s.181). Vanhempi tutkimus korosti kalevalamitan balttilaisuutta (Siikala 1992:33), mikä kai viittaisi jopa vanhempaan ajoitukseen. Pronssikaudella aurinkolaivaideasta tulee joka tapauksessa tärkeä osa myös skandinaavista uskonnollista kulttia. Tätä kautta Pilvivene-runon keskeisaihe; itse pilvivene so. taivaallisen veneen idea voisi ajoittua jo pronssikaudelle, mitä on edellä pidetty kalevalamittaisen runouden varhaisimpana mahdollisena vaiheena.

Hirvi- ja peuramyytit kivikautisia

Runojen aiheet voivat olla uskonnollisina käsityksinä paljon runoasuaan vanhempia (Pentikäinen 1987:107). Kuusi sijoitti

hirveen liittyvät syntyrunot muinaisrunojemme vanhimpaan kerrostumaan (Kuusi 1963). Myös Kirkinen on tulkinut karhuun ja hirveen liittyvät myytit ja riitit kivikautisiksi (Kirkinen 1988), ja tähän ovat yhtyneet Sarmela (1984,1994) ja Pentikäinen (1987). Hypoteesina voitaisiin olettaa, että laajalti Eurasiassa levinneet hirvi- ja peuramyytit (mm. Haavio 1952) ytimeltään ja aiheiltaan ajoittuisivat luontevasti jopa mesoliittista Kundaan kauemmas, aina Euroopan myöhäispaleoliittiselle kaudelle; Swidryn, Hampurin ja erityisesti Madelainen kulttuuripiiriin. Olivathan nämä kulttuurit voimakkaasti keskittyneet peuran/hirven hyväksikäyttöön. Mahdollista edelleen olisi, että hirvieläin, joka löi niin lähtemättömän leiman euraasialaiseen kansanperinteeseen, oli erityisesti mahtavasta sarvikruunustaan tunnettu jättiläishirvi (*Megaloceros giganteus*), joka esiintyy myös paleoliittisissa kalliokuvissa esim. Kaakkois-Ranskan Chauvet-luolassa. Metsien vallatessa alaa pohjoiseen vetäytyvältä ruohotundralta lienee jättiläishirvikin vetäytynyt pohjoiseen noin 10 000-9 000 eKr. ennen lopullista sukupuuttoon häviämistään. Oliko tämä alkuna puolestaan myyttiteemalle pohjoiseen karkaavasta hirvestä, joka veti kansoja perässään, ja joka viimein jähmettyi taivaalle Otavaa (Isoa Hirveä) koskevaksi myytiksi ?

Kuva 4. Permalaisia hirvi- ja peuramyyttejä (Aspelin 1877: kuva t 313-314). Onko kuvausperinteessä muistuma mesoliittisen ajan kynnyksellä hävinneen jättiläishirven (*Megaloceros giganteus*) mahtavasta sarvikruunusta?

Abstrakt: Pilviöene och petrojen pesu – om sambandet mellan forndikt och hällmålning

Den gåtfulla forndikten Pilviöene kan tolkas som en totemistisk och magisk jaktbesvärjelse som använts för att locka hjortdjur till att underkasta sig jakten. Precis som i björnfångst riterna ville man förklara för villebrådet, fångstjurens himmelska och astrala ursprung. Diktens tema "hjortdjuret-båten-människan" upprepas i de finska hällmålningarnas bildmotiv. Bakom denna föreställning finns sannolikt den förhistoriska fångstkulturens alldagliga men produktiva jakt som skedde vid vattnet. Då man tolkar hällmålningar behöver man fortfarande ha fångstmagiska och totemistiska synvinklar till hands vid sidan om shamanism och animism.

Lähteet

- Anttonen, Pertti - Kuusi, Matti 1999: Kalevala-lipas. Helsinki.
- Autio, E. 1981: Karjalan kalliopiirokset. Keuruu.
- Autio, E 1993: Kultasarvipeura ja sen klaani. Permiläistä pronssitaidetta. Jyväskylä.
- Autio, Eero 2000: Kotkat, Hirvet, Karhut. Jyväskylä.
- Carpelan, Christian 1974: Hirven- ja karhunpääesineitä Skandinaviasta Uralille. Suomen Museo. Helsinki.
- Carpelan, Christian 2000: Sivullisen mietteitä Kalliokuvien äärellä. Muinaistutkija 4/2000.
- Fellman, Jacob 1906: Anteckningar under min vistelse i Lappmarken II, IV (toim. Isak Fellman). Helsingfors.
- Franssila, K.A. 1900: Kansanrunouden tutkimuksia I. Suomi III:18. Helsinki.
- Gronnow, Bjarne 1986: Recent archaeological investigations of West Greenland caribou hunting. Arctic Anthropology. Vol. 23:1-2 1986.
- Haavio, Martti 1952: Kirjokansi. Porvoo.
- Haavio, Martti 1967: Suomalainen mytologia. Helsinki.
- Halinen, Petri 2006: Esihistoriallinen kuoppapyynti: aktiivinen peuranpyyntimetelmä Pohjois-Fennoskandiassa. Arkeologian lumoa synkkyytteen. Artikkeleita Christian Carpelanin juhlapäiväksi. Helsinki.
- Hautala, Jouko. 1948: Hiiden hirven hiihdäntä. Helsinki.
- Herva, Vesa-Pekka 2004: Mind, Material and the Interpretation of Aegean Bronze Age Art: From Iconocentrism to a Material-Culture Perspective.
- Holmberg (Harva) Uno 1915, Lappalaisten uskonto. Porvoo.
- Hoppal, Mihaly 2003: Samaanien maailma. Jyväskylä.
- Hoppal, M. 1985: Siperian kalliomaalaukset ja samanismi. Suomen antropologi 3/1985.
- Itkonen, T.I. 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945, osa II. Porvoo.
- Karsten, Rafael 1931: Luonnonkansojen uskonto. Porvoo.
- Kaukonen, Väinö 1987: Arkeologia ja esikirjallinen runous. Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX. Jyväskylä.
- Kilunovskaya, Marina 1996: Southern Siberian and Fennoscandian petroglyphs. Historia fennougrica 1:2. Oulu.
- Kirkinen, Heikki 1988: Pohjois-Karjalan kalevalaisen perinteen juuret. Rauma.
- Kivikäs, P. 1995: Kalliomaalaukset. Muinainen kuva-arkisto. Jyväskylä.
- Kivikäs, Pekka 2000: Kalliokuvat kertovat. Jyväskylä.
- Kolehmainen, Alfred 1990: Perinteellistä suurriistan pyyntiä Länsi- ja Pohjois-Siperiassa. Helsinki.
- Korteniemi, Markku 1991: Jälkiä hirvieläinten aita- ja ajopyynnistä. Faravid 15. Jyväskylä.
- Korteniemi, Markku 1998: Jätinkirkkojen funktiosta. Muinaistutkija 2/1998.
- Korteniemi, Markku 1997: Peuroista kalloissa. Muinaistutkija 3/1997.
- Korteniemi, Markku 1996: Poropeuran ja hiiden hirven jäljillä - La Madelainesta Kainuuseen ja Karjalaan. Rajamailla II. Studia Historica Septentrionalia 30. Rovaniemi.
- Korteniemi, Markku 1992: Rangifer tarandus fennicus ja pohjoisen havumetsäalueen pyyntikuoppajäänteet. Suomen varhaishistoria. Studia Historica septentrionalia 21. Rovaniemi.

- Krohn, Julius. 1883: Suomalaisen kirjallisuuden historia I Kalevala. Helsinki.
- Kuusi, Matti 1963a Esisuomalainen runous. Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus.
- Kuusi, Matti 1963b Varhaiskalevalainen runous. Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus.
- Kuusi, Matti 1980: Kalevalaista kertomurunoutta. SKS:n toimituksia 362. Helsinki.
- Kuusi, Matti 1963: Kirjoittamaton kirjallisuus. Suomen kirjallisuus I. Keuruu.
- Kuusi, Matti - Anttonen, Pentti 1985: Kalevala-lipas. SKS toim. 423. ?
- Kuusi, Matti - Bosley, Keith - Branch Michel 1972: Finnish Folk Poetry Epic. An Anthology in Finnish and English. Helsinki.
- Lahelma, Antti (in press): Communicating with "Stone Persons": Anthropomorphism, saami Religion and Finnish Rock Art. In Forsberg, L. & Walderhaug E. (eds.) Cognition and Signification in Northern Landscapes. University of Bergen.
- Bergen. Verkkojulkaisu <http://koti.welho.com/alahelm.2/papers.htm>
- Lahelma, Antti 2003: Hallusinatoriset aiheet kalliomaalauksissa ja kampakeramikaissa. Sihti 5, s.27-54. Savonlinnan maakuntamuseo. Savonlinna.
- Lahelma, Antti 2001: Kalliomaalaukset ja shamanismi. Tulkintaa neuropsykologian ja maalausten sijainnin valossa. Muinaistutkija 2/2001, s.2-21. Helsinki.
- Lahelma, Antti 2005: The Boat as a Symbol in Finnish Rock Art. In Devlet, E. (ed.) Mir naskalnogo isskustvo - World of Rock Art. Papers presented at the International Conference, s. 405-409. Moscow 2005.
- Leem, Knud 1767: Beskrivelse over Finmarkens lapper Kbhvn.
- Lehikoinen, Heikki 2007: Tuo Hiisi hirviäsi. Metsästyksen kulttuurihistoriaa Suomessa. Helsinki.
- Leppäaho, Jorma 1948: Hjortorm. FM LIV. Helsingfors.
- Leppäaho, Jorma 1949: Kalevala vertailevan muinaistieteen valaisemana. Kalevala kansallinen aarre. Porvoo.
- Lindner, Kurt 1937: Die Jagd der Vorzeit. Berlin 1937.
- Luhio, V. 1971: Suomen kalliomaalaukset ja lappalaiset. KV n:o 5. Vaasa.
- Mansikka, U.J. 1911-12: Der "blaue stein" in der finnische volkstradition. FUF XI. Helsinki.
- Manker, Ernst 1965: Näidkonst.
- Miettinen, Timo 2000: Kymenlaakson kalliomaalaukset. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja 27. Kotka.
- Montonen, Martti 1974: Suomen Peura. Porvoo.
- Okkonen, Onni 1938: "Jumaliston pidot". KV 18. Porvoo 1938.
- Paukku, Timo 2008: Suomalainen kuvasi Kernin halokaaren. Helsingin Sanomat 29.1.2008.
- Paulaharju, Samuli 1981 (2.painos), Suomenselän vieriltä. Porvoo.
- Pentikäinen, Juha 1987: Kalevalan mytologia. Helsinki.
- Pentikäinen, Juha - Miettinen, Timo 2003: Pyhän merkkejä kivessä. Helsinki.
- Pekkanen, Tuomo 1984: Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Helsinki.
- Saavalainen, J. 1999: Kalliomaalauksemme - uskontoarkeologisen tutkimuksen lähtökohtia. Muinaistutkija 3/1999.
- Salo, Unto 1997: Ukko ukkosen jumala. Muinaissuomalaisen ukkosenjumala ja hänen indoeurooppalainen sukunsa. Jyväskylä.
- Sarajas, Anna-Mari, Suomen kansanrunouden tuntemus. Porvoo 1956).
- Sarmela, Matti 1984: Eräkauden henkinen perintö. Sukupolven perintö 1. Hämeenlinna.
- Sarmela, Matti 2005: Karhu ihmisen ympäristössä. Karhun kannoilla - In the footsteps of the bear. Vammala.
- Sarmela, Martti 1962: Karhunpeijaisten arvoitus. Kotiseutu 1962.
- Sarmela, Matti 1994: Suomen Perinne-Atlas. Kansankulttuurin kartasto 2. Helsinki.

Sarvas, Pekka 1969: Die Felsmalerei von Astuvansalmi. SM.

Siikala, Anna-Leena 1980: Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kamppakeraamisen väestön uskomusmaailmasta.

Suomen Antropologi 4/1980.

Siikala, Anna-Leena 1992: Suomalainen shamanismi. Mielikuvien historiaa. Hämeenlinna.

Simonsen, Paul: The Rock Art of the Huntsman in Troms.

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja V. 1973. Helsinki.

SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot I-XIV. 1908-1996. Helsinki.

SMS=Suomen murteiden sanakirja V osa. 1997. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki.

SSA=Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Osa 1. 1992. Jyväskylä. Osa 2. 2000. Jyväskylä.

Spiess, Arthur 1979: Reindeer and Caribou Hunters. An Archaeological study. New York.

Tarkka, Lotte 1994: Metsän merkki - metsän olento ja kuva vienalsirunostossa. Kalevalaseuran vuosikirja 73. Pieksämäki.

Valonen, Niilo 1984: Ancient Folk Poetry in Eastern Karelian Petroglyphs. Ethnologia Fennica 1982-83. Vammala.

Voionmaa, V. 1947: Hämäläinen eräkausi. Porvoo.

Vuorela, Toivo 1979: Kansanperinteen sanakirja. Porvoo.

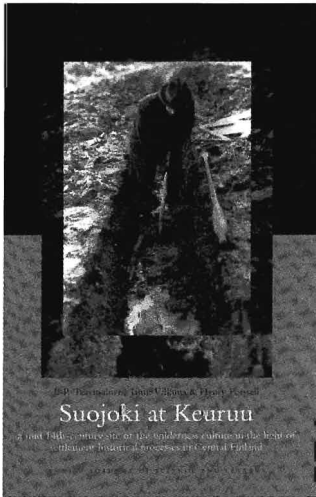
Willamo, Heikki 2005: Hirven klaani. Keuruu.

Markku Korteniemi
markku.korteniemi@jippii.fi

FL Markku Korteniemi on peruskoulun ja lukion historian ja yhteiskuntaopin lehtori Hyrynsalmella. Hänen lisensiaattitutkimuksensa "Lapinhaudat ja hautauspyynti Tengeliön vesistön yläosassa" (Oulun yliopisto 1990) käsitteli hirvieläinten muinaista pyyntiä havumetsäalueella.

Keuruun Suojoki ja Keski-Suomen asutuskehitys

Miikka Kumpulainen

J-P. Taavitsainen, Janne Vilkuna & Henry Forssell: *Suojoki at Keuruu – a mid 14th-century site of wilderness culture in the light of settlement historical process in Central Finland*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, *humaniora* 346, *Annales academicae scientiarum fennicae* 232 sivua, 86 kuvaa. Vaajakoski 2007.

1930-luvun alkuvuosina keuruulainen Einar Uuttera löysi rantaniittynsä syvyyksistä veneen kappaleita. Tästä löydöstä ja samalta paikalta myöhemmin löydetyistä muista esineistä kehkeytyi ajan myötä Sisä-Suomen kuuluisin keskiaikainen löytökokonaisuus. Jussi-Pekka Taavitsainen, Janne Vilkuna ja Henry Forssell ovat ottaneet tehtäväkseen julkaista Keu-

ruun Suojoen tiedot ja tutkimukset kirjassa, joka tuo valoa Keski-Suomen tyhjälle keskiajalle.

Julkaisu käsittelee Sisä-Suomen ja erityisesti Keski-Suomen asutuksen kehitystä rautakauden lopusta keskiajan loppuun eränkävynnin ja lappalaiskulttuurin näkökulmasta. Tähän laajaan kontekstiin heijastetaan Keuruun Suojoen löytöpaikkaa ja selitetään paikan funktiota sen omassa kulttuurisessa kehyksessään. Kirjoittajat eivät ole valinneet helppoa tietä ottaessaan näkökulmaksi periferian ihmiset ja niiden harjoittamat elinkeinot ja kulttuurit. Näkökulma on vaikea osittain siksi, että Sisä-Suomen lappalaiset ovat jostakin syystä Suomen arkeologiassa hyvin tunteita herättävä kysymys ja osittain siitä syystä, että Sisä-Suomea ja eränkävynniä ei ole tutkittu arkeologisesti paljoakaan. Arkeologisesta näkökulmasta Keski-Suomen rautakausi ja keskiaika on kuin suuri löysä lankakerä, josta voi nähdä kaikki löysät lenkit ja poimut, mutta mistään ei saa kiinni langan päästä, jotta kerän saisi purkautumaan. Ovatko kirjoittajat löytäneet vihdoinkin tuon kadoksissa ollen langanpäähän?

Kirja jakaantuu kahteen pääteemaan: Suojoen löytöihin ja Keski-Suomen asutushistoriaan. Asutushistoria puolestaan jakaantuu kolmeen teemaan: talonpojat ja lappalaiset, eränkävynni sekä Keu-

ruun ja Keski-Suomen rautakauden ja keskiajan asutushistoria arkeologian, historiallisten dokumenttien ja siitepölyjen valossa. Keski-Suomen asutushistorian tutkimuksen kannalta kolmijako on ainoa mahdollinen. Mikään osio yksin ei kerro olennaista, mutta yhdistettynä monitieteelliseksi tutkimukseksi kirjoittajat ovat saaneet eränkäynnin kulttuurin näkyviin.

Kirjan sivumääristä on Suojoen löydöille annettu melkein puolet, mikä on löytöjen laatuun nähden sopivasti. Kirja keskittyy löydöissä veneisiin, suksiin ja ahkioihin, joita on Suojoen löytökontekstissa eniten. Kuitenkin ehkä mielenkiintoisin löytö on jäänyt hieman liian pienelle huomiolle; Suujoelta on löytynyt tuohiastian paloja, joissa näyttää olevan rautakauden lopun/varhaiskeskiajan vaihteen nauhaornamentiikkaa. Kun muiden Suojoen löytöjen tulkintaa ja tutkimusta on viety vuosikymmenien aikana pitkälle, niin tuohiastiat ovat jääneet siihen samaan vaiheeseen, johon ne Sakari Pälsiltä jäivät 1930-luvulla. Rautakauden lopun ja keskiajan ornamentiikan ja ihmisryhmien välisellä tutkimuksella voidaan todennäköisesti valottaa lisää talonpoikien ja lappalaisten välistä kulttuuria. Joskus yksittäinen esine voi olla suurempi todiste kuin ensi näkemältä arvaisi.

Kokonaisuudessaan löytöosio on hyvä, ytimekäs kokonaisuus. Suujoelta löydettyjen vesi- ja talviliikkumisvälineiden rakenteista ja materiaaleista on tehty selkeät osiot. Samalla löytöjä on verrattu laajemmalta alueelta saatuihin vertaiskappaleisiin ja niiden avulla tuotu esinetutkimukseen mukaan kulttuuri. Veneiden, suksien, ahkioiden ja tuohiastioiden lisäksi Suujoelta on dokumentoitu vähäisiä määriä yleisiä kalastusvälineitä sekä epämääräisiä esineitä, joille on annettu kirjasta muutama rivi. Asu-

tushistorian tutkimuksen kannalta esinetutkimuksen painottaminen veneisiin ja muihin liikkumisvälineisiin on ollut järkevää. Keski-aikaisten veneen osien merkitystä eränkäynnin tutkimukselle voi verrata rautakautisten aseiden tai korujen merkitykseen rintamaiden asutushistorian tutkimukselle.

Asutushistoriaosion jaossa ensimmäinen teema "Talonpojat ja lappalaiset" keskittyy lappalaiskulttuurin tiiviiseen kuvaukseen ja termistön määrittelyyn ympärille sekä Suojoen löytöjen ja lappalaiskulttuurin väliseen yhteyteen. Termiä "lappalainen" kirjoittajat käsittelevät tavalla, jossa etnisyydellä ei ole pääpainoa. Tällöin "lappalainen" tarkoittaa vain pääelinkeinonsa metsästyksestä ja kalastuksesta saavaa ihmistä. Kun tietyn ihmisryhmän/-ryhmien etnisyydestä ei olla varmoja, niin paras tapa on pysyä neutraalina. Tällainen talouteen sidottu käsite vapauttaa ihmiset kuulumaan mihin etniseen ryhmään tahansa, jolloin lappalaisena on voinut olla niin hämäläisiä, pohjalaisia, savolaisia kuin saamelaisiakin. Varsinkin arkeologiassa tämä lähestymistapa on suositeltava, kun alueellista tutkimustietoa jostakin ihmisryhmästä on vain vähän.

Asutushistorian osuuden toinen teema käsittelee eränkäyntiä. Kirjoittajat käsittelevät tässä kohdassa talonpoikia ja heidän toimiaan eräalueilla. Pääasiassa aiheet ja käsiteltävät asiat ovat hyvin tuttuja Sisä-Suomen rautakauden tutkijalle ja kirjoittajat ovatkin tuoneet esille selkeästi aikaisemmat käsitykset eränkäynnin luonteesta. Osio on käsitelty hyvin tiiviisti, melkeinpä liiankin. Aihetta olisi voinut valottaa enemmänkin esimerkiksi syventymällä lisää eränkäynnin (talonpoikien) arkeologisten jäänteiden tunnistamisen vaikeuteen. Kirjoittajat ovat toki tätäkin puolta käsitelleet, koska

se on hyvin olennaista eränkävynnin tutkimuksen kannalta. Osion loppupuolella, kun perustat on käsitelty, kirjoittavat tuovat täysin uuden näkökulman eränkävynnin kulttuurin tulkintoihin. He ovat katsoneet vanhoja teorioita ja tutkimuksia uudella tavalla ja löytäneet syytä lapalaiskulttuurin häviämiseen keskiajan lopulla. Tämä on Keski-Suomen asutushistorian kannalta ehkä juuri se langanpää, josta tieto lähtee purkautumaan.

Kolmas teema asutushistoriaosiossa on Keuruun ja Keski-Suomen rautakauden ja keskiajan asutushistoria arkeologian, historiallisten dokumenttien ja siitepölyjen valossa. Teema alkaa arkeologisten todisteiden esittelyllä, niihin liittyvien ongelmien ja tiedon vähäisyyden toteamisella. Päällimmäiseksi kuvaksi jää ajatus, että tiukasti hautauksiin ja metallisiin irtolöytöihin tukeutumalla asutushistorian tutkimus ei voi edetä. Sen sijaan kun tähän, pääasiassa rautakautiseen, aineistoon lisätään historiallisen ajan orgaaninen löytöaineisto, kuva asutushistorian muutoksista selkenee. Siitepölyanalyysien merkitys Sisä-Suomen tutkimukselle on valtava. Kirjoittajat selventävät kuitenkin heti alussa, että siitepölyanalyysien tulokset eivät ole aina täysin luotettavia. Niissä esiintyy virhemahdollisuuksia. Tuloksia tulee käsitellä suuntaa-antavina, kun kaikkia näytteitä ei voida verrata luotettavasti keskenään. Siitepölyanalyysien tuloksien tulkintojen perustelut ovat hyvät ja tulokset tukevat arkeologisen kokonaisaineiston antamaa kuvaa. Historialliset dokumentit Keski-Suomen asutuksesta ovat hyvin vähäisessä asemassa, kun käsitellään keskiaikaa tai vielä 1500-lukuakin. Pääpaino on muualla. Tämä teema kokonaisuudessaan alkaa sitoa kirjan aikaisempia osia yhteen ja tähän saakka kirjassa esiintynyt usean päättelyketjun hajottama kuva alkaa selkiintyä. Mitä pidemmälle kirjassa

päässään, sen selkeämmin palaset loksahtelevat paikoilleen.

Keuruun Suojoen paikan luonteen käsitelylle on annettu oma kappale tässä vaiheessa kirjaa. Paikan tulkintoja vaikeuttaa sen ainutlaatuisuus. Samalla tulkintaan sisältyy virheiden suuri mahdollisuus. Paikan tulkinnan pohjaa kirjoittajat ovat hakeneet suolöydyistä ja erityisesti suksista. Kirjassa käsitellään suksien suohon päätymistä kolmesta eri syystä, jotka karkeasti ovat: rikkoutuminen ja hylkäys, uskonnolliset syyt ja käytännön syyt. Kirjoittajat heijastavat näitä syytä myös Suojolle ja varsinkin sieltä löytyneisiin veneiden osiin. Heidän mukaansa Suojoen veneet/veneiden osat on haudattu aikoinaan matalaan rantaveteen käytännön syistä myöhemmin uudelleen käytettäväksi. Heidän tulkintansa nojaa siihen perusasiaan, että Suojoki olisi tulkittava asuinpaikaksi/tukikohdaksi. Mikään löytöaineistossa ei viittaa väliaikaiseen asumiseen. Tämä on totta. Kaikki todella viittaa pitempiaikaiseen toimintaan, mutta kuten kirjoittajat itsekin toteavat, Suojolta ei ole löytynyt asuinpaikan tai muunlaisen tukikohdan merkkejä lähimaastosta. Tämän vuoksi Suojoen roolia tukikohtana ja siihen kiinteästi sidoksissa oleva tulkinta veneistä raaka-aineena ei ole kumminkaan täysin loppuun käsitelty. Kirjassakin mainittu C. Westerdahlin teoria vesistöihin liittyvistä kauttakulkupaikoista ja satamista ja niihin kertyvistä arkeologisista jäänteistä saattaa olla yksi teoria, jota ei kannata vielä haudata. Westerdahlin teoriat keskittyvät vain vesistöistä toiseen tapahtuvaan liikkumiseen ja Suojoki on vesistöllisesti umpikuja. Tämä on Westerdahlin teorian heikkous Suojoen kohdalla, vaikka hän onkin tulkinnut Suojoen paikan satamaksi. Toisaalta vesistöjen umpiperiltä lähtee monesti patikkareitit ja eteenpäin. Joka tapauksessa Suojoki ja

muutkin suolöytäpaikat vaativat paljon lisätutkimista, jotta muun muassa tältä kohteelta saadaan pienikin epäilyn varjo pois. Myös kirjoittajat korostavat pitkin kirjaa rautakauden ja historiallisen ajan arkeologisen lisätutkimuksen tarvetta koko Keski-Suomessa ja laajemminkin Sisä-Suomessa.

Vaikka kirjan pääaiheet on käsitelty jo omissa erillisissä kappaleissaan, niin Keski-Suomen asutushistorian kannalta mielenkiintoisimmat asiat tulevat esille vasta päätöspuheissa.

Kirjan sitoo lopullisesti yhdeksi kokonaisuudeksi viimeinen kappale, joka käsittelee ja tulkitsee Keski-Suomen asutushistoriaa laajana kokonaisuutena. Kirjoittajat korostavat eri lähteistä nousevia pitkäkestoisia tapahtumia, joiden avulla kulttuurit ja muutokset selittyvät. Näin tehden he luovat Sisä-Suomen keskiajalle arkeologisen viitekehyyksen, joka siltä on tähän asti puuttunut. Teoksen lopussa käsitellään eri aikakausien pitkäkestoiset tapahtumat ominaan kokonaisuuksinaan monelta eri kantilta ja yhdistäen niihin tietoa useasta lähteestä. Näin on saatu kytkettyä muun muassa turkikset, kauppa, viljely, irtolöydöt, maaomistus ja rajojen muodostuminen loogiseksi kokonaisuudeksi ja jatkumoksi, joka on edeltänyt 1500/1600-luvun niin sanottua pysyvää asutusta.

Kirjan paras anti tiivistyy aivan viimeisiin sivuihin, jossa kuvataan sitä kulttuurimuutosta mikä tapahtui keskiajan lopulla Keski-Suomessa, jolloin symbioottinen kanssakäyminen talonpoikien ja lappalaisten välillä loppui ja lappalais-kulttuuri hävisi alueelta.

Niiden lukijoiden, jotka eivät ole ennen perehtyneet Keski-Suomen tai Sisä-

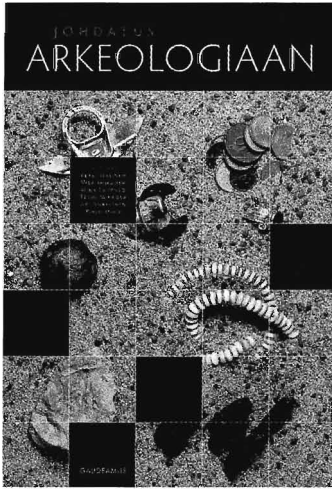
Suomen asutushistorian problematiikkaan, kannattaa lukea kirja lopusta alkuun. Lopussa on kaksi liiteosiota, joissa käsitellään radiohiiliajoituksia (Tuovi Kankainen) ja asutushistoriaa siitepölyjen valossa (Irmeli Vuorela). Nämä liitteet antavat pohjan perehtyä helpommin kirjan sisältöön.

Miikka Kumpulainen
miikka.kumpulainen@jkl.fi

Kirjoittaja on Keski-Suomen museon arkeologian amanuenssi, joka on erikoistunut eränkäyntiin ja Sisä-Suomen rautakauden ja keskiajan periferia-arkeologiaan.

Suomenkielinen perusteos arkeologian menetelmistä

Hanna-Maria Pellinen

Johdatus arkeologiaan. Toimittaneet Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen, Pirjo Uino. Gaudemus Helsinki University Press. Tampere 2008. 509 s.

Kirjan tekijät

Keväällä 2008 ilmestyi pitkäaikainen kirjanhanke, arkeologian pääsykoekirjaksi-kin suunniteltu teos "Johdatus arkeologiaan". Kirjan 42 kirjoittajaa ovat Suomen arkeologian ja sen lähitieteiden aktiivisia tutkijoita ja opettajia. Kukin heistä on tehnyt kirjaan luvun tai tietolaatikkotekstin omasta erityisalastaan. Teoksen kokoaminen aloitettiin jo vuonna 2004, jolloin toimituskuntaan kuului vielä samana vuonna kuollut Ari Siiriäinen. Kirja on myös omistettu hänelle.

Kirjoittajista ovat ahkeroineet erityisesti Mika Lavento (noin 85 sivua viidessä eri kappaleessa), Visa Immonen (49 sivua), Mervi Suhonen (39 sivua), Petri Halinen (32 sivua) ja Vesa-Pekka Herva (31 sivua). Näistä kirjoittajista Lavento, Immonen ja Halinen ovat vaikuttaneet teokseen myös toimituskunnassa. Muutkin toimituskunnan jäsenet – Terhi Mikkola ja Pirjo Uino – ovat osallistuneet kirjoittamiseen.

Teoksen rakenne

Kirjan teemoiksi on valittu arkeologian määritelmät (20 sivua), suhde lähitieteeniin (23 sivua), arkeologian oppihistoria (44 sivua), tutkimusprosessit (15 sivua), lähdeaineistot (59 sivua), menetelmät (noin 130 sivua), tulkinnat (104 sivua) sekä arkeologian nykytilanne eri toimijoiden näkökulmista (reilut 60 sivua).

Ensimmäisessä kappaleessa "Arkeologian määritelmät" Mika Lavento tuo esille arkeologian historiallista ja nykyistä luonnetta kiitettävän monesta näkökulmasta. Toinen kappale "Arkeologia tieteen kentässä" esittelee lähitieteenä kansatieteen, kulttuuriantropologian, uskontotieteen, historian, sosiologian ja filosofian sekä yhdessä artikkelissa valikoiman luonnontieteellisiä menetelmiä, muun muassa stratigrafisen tutkimuksen, makrofossiilitutkimuksen, siitepöly-analyysit ja osteologian.

Yksi kirjan miellyttävimmistä lukukokemuksista alkaa Jussi-Pekka Taavitsaisen artikkelilla arkeologian oppihistoriasta. Tämän osion uskoisi kiinnostavan niitäkin lukijoita, jotka ovat yleisesti kiinnostuneita arkeologiasta, mutta eivät jaksaneet perehtyä tarkemmin esimerkiksi luonnontieteellisten menetelmiin.

Omaksi luvukseksi erotettu kappale neljä, "Tutkimusprosessi" on lyhyehkö jaottelu tutkimusongelman muotoilusta, metodien ja aineiston valinnan kautta aineiston analyysiin, tulkintaan ja tutkimuksen kirjoittamiseen. Osioita käsitelläänkin perusteellisemmin kirjan myöhemmissä luvuissa. Kappale viisi, "Lähdeaineistot", painottuu Mervi Suhosen esittelemiin arkeologisen aineiston synty- ja hankintaprosesseihin, jossa Suhonen liikkuu omimmalla alueellaan erityisesti muodostumisprosesseja kuvatessaan.

Perinteisesti arkeologian metodiikassa korostunut kenttätyöosuus saa vain 50 sivun mittaisen käsittelyn. Kenttätyömenetelmien esittelyssäkin eri osuuksien painotukset vaihtelevat, lieneekö sitten kyse toimituskunnan tilauksesta vai kirjoittajista. Esimerkiksi Riikka Alvik esittelee vedenalaisten kohteiden kaivausmenetelmät kahdessa sivussa ilman kuvitusta kun taas Aki Arponen käyttää kenttätyöosioon sisällytetyn konservointiaiheensa esittelyyn reilut kymmenen sivua viiden asiaa havainnollistavan kuvan kanssa. Kokonaisuuteen nähden juuri kenttätyöosio on sen merkitykseen nähden kovin lyhyt, mutta asiaa voitaneen puolustaa sillä, että suomenkielisiä melko yleistajuisiakin kenttätyöjulkaisuja on jo olemassa.

Kenttätyömenetelmien lisäksi kappaleeseen kuusi on sisällytetty lyhyet kuvaukset ryhmittelevistä, spatiaalisista

eli tilaan liittyvistä ja rekonstruoivista menetelmistä sekä ajoittamisesta. Eriytyisesti kappaleessa 6.5 "Rekonstruoivat menetelmät" kirjoittajat (Teemu Mökönen, Petri Halinen, Visa Immonen, Sanna Kivimäki, Henrik Asplund, Vesa-Pekka Herva, Antti Lahelma ja Christian Carpelan) tuovat suomalaisen arkeologian 2000-luvulle käsitellessään teoreettisia aiheita tutkimushistoriallisesti ja nykytutkimuksessa. Ilmeisesti teoriaopetus on vihdoin Suomessakin liittymässä luontevaksi osaksi arkeologisen tutkimusprosessin opetusta. Teoreettisten suuntausten esittelyä jatketaan osin myös kappaleessa seitsemän "Tulkinnat". Visa Immosen kirjoittamassa luvussa 7.3 "Yksilö ja yhteisö" on mukava huomata, että teoriaakin voi esittää yleistajuisesti suomen kielellä. Immosen käyttävät esimerkit ovat selkeitä ja havainnollisia.

Opiskelijan kannalta hyödyllisen lisän teokseen tuo kirjan toiseksi viimeinen kappale "Arkeologia nykyhetkessä". Muun muassa muinaismuistohallintoa ja muinaisjäännösten suojelun ja tutkimuksen työnjakoa valottavat kymmenen tutkijaa, jotka edustavat Museovirastoa, maakuntamuseoita ja yliopistoa. Meneillä olevien rakennemuutosten vuoksi osa tiedosta valitettavasti vanhenee pian (tai muuttuu osaksi tutkimushistoriaamme). Lisäksi kappaleessa esitellään Suomen tieteelliset arkeologiset seurakunnat, harrastaja-arkeologien toimintaa, arkeologian tuotteistamista (kulttuurimatkailu) sekä arkeologisten kohteiden ja tutkimuksen popularisointia.

Kirjan viimeinen kappale on nähtävästi toimituskunnan puheenvuoro, jossa tuodaan esiin muun muassa huoli muinaismuistolain muutospainesta ja korkeakoulujen rakennemuutoksesta. Puheenvuoro on tehty lähinnä yliopistolaisesta näkökulmasta, joskin tekstissä

mainitaan tämänhetkisten muutosten koskevan myös muinaismuistohallintoa. Toivoa sopiikin, että Suomessa on vielä ensi vuosikymmenelläkin opiskelijoita, jotka tarvitsevat nyt julkaistua teosta. Voi myös olla, että ammatillisen kentän supistuessa arkeologian harrastajapiiri kasvaa ja sitä kautta lukijoita riittää myös erilaisille arkeologian perusteoksille.

Artikkeleita seuraavat kirjallisuusluettelot ovat lähdekokoelmia, joissa välillä esiintyy valikoima aiheen klassisia ja uudempia kansainvälisiä perusteoksia, toisinaan nimenomaan suomalaisen tutkimukseen viittaava teosvalikoima. Parhaimmillaan kappaleisiin on kirjoitettu sisälle suositeltavaa lisälukemistoa aiheesta. Kirjan lopussa on sanasto, mutta ei hakemistoa. Sanasto käsittää kattavasti artikkeleissa esiintyvät termit lukuun ottamatta Suomen tai yleiseen esihistoriaan viittaavia periodinimityksiä, joita kirjassa ei ole selitetty lainkaan. Tästä on pääteltävä, että teos on tarkoitettu luettavaksi sellaisen oppikirjan rinnalla, jossa kyseiset nimityksen selitetään. Hakemisto olisi ollut erinomainen lisä oppikirjaan, koska samoja aiheita tai termejä sivutaan useissa eri artikkeleissa.

Terminologian esittely keskeisessä osassa

”Johdatus arkeologiaan” esittelee huomattavan määrän arkeologiaan liittyvien termien määritelmiä. Kuvaukset vaikuttavat kattavilta. Koska määritelmät yleensä ovat sidoksissa teoriaan, on yhtä yleispätevää määritelmää tietysti vaikea antaa erityisesti laajoista käsitteistä kuten kulttuuri tai konteksti.

Sivulla 142 käsitellään irtolöytöjä ja museolöytöjä. Melko yleisesti vanhemmassa kirjallisuudessa käytettyä termiä

hajalöytö ei mainita lainkaan. Irtolöydön ja hajalöydön erot eivät näytä olevan muutenkaan kovin selviä edes ammattiarkeologille, niitä näkyy käytettävän vuoroin toistensa synonyymeinä, toisinaan taas termit toisistaan sisällöllisesti erottaen. Onko hajalöydön käsite siis katoamassa arkeologisesta sanastosta kun se ei ole päässyt kirjaan, joka näyttää kuitenkin tarkoitettun kokoavaksi ammattisanastomme oppikirjaksi? Toisaalta kirjassa on termejä, joita ei allekirjoittaneen opiskeluaikana vielä opetettuakaan, esimerkiksi ”depositionaalinen” ja ”postdepositionaalinen”. Tässä mielessä teos on suositeltavaa luettavaa niillekin arkeologeille, joiden opinnoista on jo vierähtänyt vuosikymmen tai pari. Teoksen nuorehko kirjoittajakunta tuo 2000-luvun näkökulman arkeologian metodiikkaan ja teoriaan.

Kirjassa ei näytä olevan johdonmukaista linjaa sille, käytetäänkö termeistä ensisijaisesti suomennettua vai lainasanaa. Hyvä puoli on se, että molemmat on aina mainittu tai termit selitetty viimeistään sanastossa. Ehkä arkeologiaa entuudestaan tuntemattomalle lukijalle olisi kuitenkin tekstin ymmärtämistä helpottanut jos ensisijaisiksi termeiksi olisi valittu suomennetut sanat. Se, että kirjoitukset vilisevät lainasanamuotoisen terminologian lisäksi ns. sivistyssanoja kuten aspekti (näkökulma), destruktiivinen (tuhoava), deskriptiivinen (kuvailtava) tai kumulatiivinen (kasautuva), ei ainakaan helpota tekstin luettavuutta.

Lopuksi

Teoksen layout on – varmaan aivan tarkoituksellisesti – hyvin oppikirjamainen. Taitto vaikuttaa rutinoituneelta. Molemmat ovat kustantaja Gaudeamuksen käsialaa. Kansikuvaan on ilmeisesti haettu moniulotteista symboliikkaa

rinnastamalla huolellisesti aseteltuun esinekuvaan esineitä helmikaulanauhasta ja rahoista säilyketölkkin kanteen ja hiilen paloihin. Kuvan ruudutuksen voi ajatella vaikka kaivauksilla käytetyksi tasokaivausruudutukseksi tai palapelin osiksi, joista osa on jäänyt pimentoon kuvaamaan aukkoja arkeologisen tiedon tuottamassa kuvassa menneisyydestä.

Usean tutkijan voimin tehty artikkelikokoelma on ollut kirjan muotona epäilemättä erinomainen valinta. Vaikea kuvitella, että yhden tai kahden tutkijan kirjoittamana teoksesta olisi tullut yhtä monipuolinen. Näin ei myöskään mikään osa-alue ole päässyt korostumaan kohtuuttomasti.

Teos vaikuttaa huolellisesti toimitetulta, vaikka kaikkia asioiden päällekkäisyyksiä en ymmärräkään (- miksi esimerkiksi radiohiiliajoituksesta ja luminesenssimenetelmästä on samassa luvussa kaksi eri kappaletta kummastakin? Syventäviksi tarkoitettut osiot eivät kuitenkaan ole juuri yleisesityksiä laajempia). Tekstin sujuvuus toki vaihtelee eri kirjoittajilla, mutta kokonaisuudessa ei ole turhan paljoa virheitä. Esimerkki kirjassa esiintyvistä sanasta, jota mielelläni välttäisin on "poikkitieteellinen", sen korvaisin "monitieteisellä" tai "tieteidenvälisellä".

Oppikirjana ja hankkeena teos tuo hyvin esille arkeologian kansainvälisen luonteen - yhteiset metodit ja teoriat. Tämä on ehdottomasti positiivinen suuntaus. Arkeologian opetus saakin perustua ensisijaisesti arkeologian yleisten metodien hallinnan opetteluun, jota sitten täydennetään maakohtaisesti tietyn alueellisen aineiston opetuksella. Ei siis toisinpäin. Arkeologia ei missään tapauksessa ole nykypäivänä yhtä kuin esihistoriantutkimus.

"Johdatus arkeologiaan" on kirja, jonka lukemisen voi katsoa kuuluvan jo ammatissa toimivan arkeologin yleissivistykseen, mutta joka toimisi ennen kaikkea erinomaisesti oppikirjana, jota tukisi sen rinnalle sijoitettu luentosarja. Sen sijaan lukijalle, jolle teos on ensimmäinen kosketus arkeologiaan, vieraan sanaston ylenpalttisuus saattaa olla haasteellinen, jollei jopa lannistava kokemus. Mikäli "Johdatus arkeologiaan" päätetään ottaa pääsykoekirjan asemaan, olisi toivottavaa, että sen rinnalle tulisikin teos Suomen tai Euroopan esihistorian - miksei historiallisena ajan arkeologiankin - pääpiirteistä. Uusi Suomen esihistorian yleisesitys onkin kuulemani mukaan jo tekeillä.

Hanna-Maria Pellinen
hamapell@gmail.com

Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto

Kirjoittaja on mm. projektitutkija ja arkeologian jatko-opiskelija.

Eläimet kaupungissa. Eläinarkeologinen tutkimus keski- ja uuden ajan Turusta

Auli Tourunen

Eläimet olivat olennainen osa keski- ja uuden ajan yhteiskuntaa. Väitöskirjatyöni tarkoituksena on tutkia eläinten merkitystä ja roolia kaupunkiyhteisössä sekä luuaineistojen muodostumiseen vaikuttavia tekijöitä. Tätä tutkimusta varten analysoin lähes 1300 kg eläinten luita, jotka ovat peräisin Åbo Akademin ja Aboa Vetus-museon arkeologisilta kaivauksilta. Luista saatavaa tietoa täydensin kirjallisten lähteiden avulla.

Luiden kerrostumishistoria osoittautui tärkeäksi tutkimusteemaksi. Luuaineisto on peräisin hyvin erilaisista toiminnoista, jotka heijastuvat materiaalin koostumukseen sekä niihin tutkimuskysymyksiin, joihin se voi vastata. Esimerkiksi niin kutsutut suljetut kontekstit, kuten hylätyt tynnyrit, kaivot ja kellarit, sisälsivät enemmän hyvin nuorten eläinten, kuten porsaiden, luita sekä kokonaisia eläinten luurankoja kuin avoimeen ympäristöön kerrostuneet kontekstit. Tämä saattaa osittain johtua siitä, että suljetut kontekstit ovat suojelleet hauraita nuorten eläinten luita. Aboa Vetuksen kellareista löydettyjen luurankojen runsaus ei kuitenkaan johdu pelkästään säilyvyyteen tai kerrostuman pieneen kokoon liittyvistä tekijöistä. Onkin luultavaa, että asukkaat ovat hyödyntäneet hylättyjä rakenteita syömäkelvottomien eläinten hävittämisessä. Tämän vuoksi näiden kontekstien sisältämä tieto poikkeaa

avoimeen ympäristöön kerrostuneiden luiden tiedosta.

Myös luuaineiston alkuperä on huomioitava ennen johtopäätösten tekemistä. Eläinluumateriaali heijastaa kaupunkiympäristön aktiviteetteja kuten käsityöläisyyttä, eläinten kasvatusta tai ruokailua. Kaupunkiympäristöön kerrostuneet luut voivat siis olla peräisin hyvin erilaisista prosesseista. Arkeologinen kerros saattaa sisältää keittiöjätettä, teurasjätettä, tai itsestään kuolleita ja hävitettyjä eläinten ruhoja. Esimerkkinä voidaan kuvitella vaikkapa kerrostuma, joka sisältää pelkästään ruokailuun liittyvää keittiöjätettä, ja kerrostuma, jonka luut ovat peräisin sekä keittiöjätteestä että naudanduotia käsitelleen nahkurin verstaasta. Jälkimmäisessä tapauksessa naudannuotien aineistossa saattaa olla suurempi, sillä kerrostuma sisältää nahkurin hylkäämiä naudannuotien jalkojen alaosien luita. Mikäli naudannuotien yleisyyttä näissä kahdessa kerroksessa verrataan pelkästään luiden lukumäärän perusteella, on nauta selvästi yleisempi nahkurikerroksessa. Naudannuotien merkitys ruokavaliolla on kuitenkin saattanut olla sama.

Vuohi on toinen hyvä esimerkki siitä, miten olennaista luuaineiston alkuperän kriittinen arviointi on. Kaupunkikerroksissa vuohen luut ovat yleensä sarviluita ja jalkojen alaosien luita, jotka

ovat kulkeutuneet kaupunkiin vuotien ja sarvien mukana. Nämä luut liittyvät siis vuohen merkitykseen raaka-aineiden tuottajana, ei lihaeläimenä. Joissain kerroksissa luiden anatominen jakauma kuitenkin paljastaa, että kokonaisia vuohia teurastettiin ja syötiin kaupungissa. Eri kerroksissa vuohen luiden osuus koko luuaineistosta voi olla sama, vaikka vuohella on saattanut olla hyvin erilainen merkitys yhteisössä.

Suurin osa tutkitusta aineistosta on peräisin ruoanlaittoon liittyvistä luista. Käsiyöläisyyteen liittyvien luiden pieni määrä sekä hajanaisuus saattavat heijastaa satunnaista tai ajoittaista ammatinharjoitusta. Yksikään konteksti ei sisältänyt pelkästään nahkurin tai luuseineiden valmistajan tuottamaa jätettä. Luonnollisesti analysoimattomassa aineistossa tällaisia keskittymiä saattaa vielä paljastua. Lisäksi Åbo Akademilla käytetty kaivaustekniikka, jossa laajat yksiköt kaivetaan yhtenä kokonaisuutena, ei mahdollista kontekstin sisällä mahdollisesti esiintyvien keskittymien havaitsemista. Joskus käsityöläisyys keskittyi tietyille alueille. Nahkojen käsittely suoritettiin usein kaupunkialueiden laitamilla, jokien tai järvien läheisyydessä. Tämä johtui osittain ammattien vaatimasta vedestä, osittain hajusta. Åbo Akademi ei sijainnut keskiajalla rannalla, ja parempi sijainti näille toimintoille löytyi jokirannasta tai Mätäjärven rannalta. Jokivarren luuaineistoa ei ole analysoitu, mutta Mätäjärven aineisto on tutkittu. Näistä keskiaikaisista kerroksista löytyi runsaasti sarvia ja jalkojen alaosien luita. Lisäksi muu arkeologinen materiaali sisältää merkkejä käsityöläisyydestä Åbo Akademilla. Onkin luultavaa, että tiettyjen selkeiden käsityöläisyyteen liittyvien merkkien vähäisyys luuaineistossa ei heijasta niinkään näiden ammattien puuttumista, vaan yksinker-

taisesti analysoitujen aineistojen sijaintia kaupungin sisällä.

Läntinen Suomi edustaa länsieurooppalaisen viljelykulttuurin koillisinta ulottuvuutta. Tämän vuoksi on odotettavissa, että paikallisella karjanhoidolla on sekä yhtäläisyyksiä että eroavaisuuksia muun Pohjois- ja Länsi-Euroopan kanssa. Yhtäläisyyksistä ruotsalaisten ja virolaisten aineistojen kanssa voidaan mainita esimerkiksi naudan suuri määrä aineistossa. Tämä piirre yhdistää suomalaisen keskiaikaisen aineiston myös laajemmin länsieurooppalaisiin verrokkeihin.

Eli, kuten yleisesti Euroopassa, nauta oli tutkimusaineiston yleisin eläin ja tuotti suurimman osan kaupungissa kulutetusta lihasta. Naudalla oli suuri merkitys keski- ja uuden ajan yhteiskunnassa, niin viljelyn, kaupan kuin käsityönkin kannalta katsottuna. Lampaat ja siat olivat pienempi, mutta silti olennainen osa peruskarjankasvatusta. Vuohet palvelivat lähinnä erityistarpeita ja niiden pitäminen oli erikoistumiskysymys. Riistalla ei ollut suurta merkitystä kaupungin asukkaiden ruokavaliossa.

Turku oli kulutuksen keskus. Osa kaupunkilaisten kuluttamasta lihasta tuotettiin itse kaupungissa, mutta osa teuraseläimistä tuotiin ympäröivältä maaseudulta. Kaupunkilaisten omavaraisuus lihan hankinnassa tulee selkeästi esille 1700-luvun kirjallisista lähteistä ja lihan ostaminen valmiina paloina oli vielä tuolloinkin suhteellisen harvinaista. Luuaineiston anatominen jakauma tukee tätä näkemystä, sillä eläinten kaikki ruhonosat, myös teurasjäte, ovat hyvin edustettuina aineistossa. Kaupunkilaiset pitivät itse lypsylehmiä, sikoja ja myös jossain määrin vuohia. Erityisesti lam-

paita ja härkiä tuotiin kaupunkiin teuras-eläimiksi.

Kulttuurin sisäiset arvot määrittelevät joskus eläinten roolia yhteiskunnassa käytännön näkökantoja enemmän. Tutkimusaineisto sisälsi vain harvoja hevosenluita, vaikka historiallisista lähteistä selviää, että hevosia pidettiin kaupungissa yleisesti. Hevosenlihan välttäminen on yleinen piirre länsimaisessa kulttuurissa ja hevosen luiden pieni määrä osoittaa, että tätä kulttuurista koodia noudatettiin täällä hyvin tiukasti, ilmeisesti tiukemmin kuin esimerkiksi Irlannissa. Tämä ei kuitenkaan estänyt hevosen nahan, luiden ja jousien hyödyntämistä. Suhautuminen vuohiin oli myös kulttuurisidonnaista, eikä niiden väheksyminen ollut aina välttämättä oikeutettua.

Kaupungin eläimistöön kuului myös kissoja, jotka elivät luultavasti puolivillillä elämää. Niiden kohtalona oli joutua ajoittain nyljetyksi ja myös kissojen luita saatiin hyödyntää luuesineiden valmistuksessa. Myös koiria nyljettiin ja ehkä jopa syötiin.

Eläinten ulkonäöstä on saatavilla joitain tietoja. Naudat olivat pieniä ja laihoja verrattuna nykyeläimiin, ja niiden väritys, sarvien koko ja muoto sekä säkäkorkeus vaihtelivat paljon. Yhtään sarvetonta tai nupoa eläintä aineistosta ei löytynyt. Koska vetohärät valjastettiin sarvistaan, nautojen sarvettomuus ei luultavasti ollut toivottu piirre. Aineiston pienin nauta oli säkäkorkeudeltaan alla metrin, kun taas suurin oli yli 20 senttiä korkeampi.

Luuaineisto sisältää joitain tietoja kahden tutkitun alueen, Åbo Akademin ja Aboa Vetuksen kehityksestä ja vauraudesta. Aboa Vetuksen alueella merkkejä käsityöläisyydestä löytyi vain aivan varhais-

simmista kerroksista. Åbo Akademin tontilla käsityöläisyydellä oli suurempi merkitys keskiajalla. Muut tekijät, kuten laadukkaampien ruhon osien yleisyys, viittaavat siihen mahdollisuuteen, että Aboa Vetuksen alue oli keskiajalla vaurampaa kuin Åbo Akademin alue.

Keski- ja uuden ajan välillä on havaittavissa eroja niin kulutustottumuksissa kuin jätteen käsittelyssäkin. Vaikka uuden ajan Turku oli kontrolloidumpi ja urbaanimpi kuin keskiaikainen Turku, oli se silti vielä hyvin omavarainen. Myös muita ajallisia muutoksia oli havaittavissa. Vanhojen nautojen osuus aineistossa kasvaa ajan myötä. Kahdesta neljään vuotta vanhat eläimet olivat yleisempiä keskiajalla, ja ne muodostavat noin puolet teuraskarjasta. Uudella ajalla nämä eläimet muuttuivat harvinaisiksi. Nuorten lihanautojen kulutus vaikuttaa siis vähentyvän ajan mittaan. Tämä muutos saattaa johtua peltopinta-alan kasvusta, joka puolestaan vaati enemmän lannoitusta ja vetohärkiä, siis enemmän nautoja. Koska niittypinta-ala ei luultavasti kasvanut samassa suhteessa, nuorien lihanautojen kasvatukseen oli uhrattavaksi vähemmän heinää.

Ikärakenteen muutos saattaa myös johtua kulutustottumusten muutoksesta. Kaupungin porvarit muuttuivat ajan kuluessa enemmän kaupunkilaisiksi ja alkoivat hankkia suuremman osan lihasta erikoistuneilta lihakauppiailta, kasvat- taen itse vähemmän karjaa. Laadukkaiden ruhon osien määrän kasvu aineistossa tukee tätä teoriaa. Härkien osuuden kasvu uuden ajan aineistossa viittaa siihen, että huomattava osa kaupungissa kulutusta lihasta saatiin aikuisista häristä.

Arkeologinen luuaineisto on monitahoinen kokonaisuus, jonka muodostumi-

seen vaikuttavat useat eri tekijät. Poikkitieteellinen tutkimus ja luista saatavan tiedon yhdistäminen esimerkiksi kirjallisiin lähteisiin haastavat tutkijan, mutta myös tarjoavat useita eri näkökulmia eläinten merkitykseen menneen ajan yhteiskunnassa. Eläinluututkimuksella on suuri potentiaali tuottaa arvokasta tietoa niin ihmisten kuin eläintenkin menneisyydestä.

Auli Tourunen
auli.tourunen@gmail.com

Auli Tourunen väitteli Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa 26.4.2008 aiheesta "Animals in an Urban Context: A Zooarchaeological study of the Medieval and Post-Medieval town of Turku". Virallisena vastaväittäjänä toimi FT Lembi Lõugas Tallinnan yliopistosta ja kustoksena professori Jussi-Pekka Taavitsainen.

Arkeologisten jalkineiden rooli historiallisen ajan muinaistutkimuksessa

Janne Harjula

Väitökseni käsittelee jalkineita ja niiden valmistusta. Pääasiallisena tutkimuskohteena ja lähdeaineistona ovat olleet Turun kaupungista ja Turun linnasta sekä arkeologisissa kaivauksissa että erilaisten maansiirtotöiden arkeologisissa seurاناتutkimuksissa talteen otetut arkeologiset löydöt. Tästä yli 100 vuoden aikana kertyneestä laajasta ja verraten hyvin nykyaikaan asti säilyneestä aineistosta ei ole aiemmin tehty laajaa tutkimusta. Tutkimuksessani käsittelemäni löydöt ajoittuvat löytökontekstiensa mukaan Turun kaupungin ja Turun linnan vanhimmista vaiheista, 1200-luvun lopulta, keskiajan ja uuden ajan taitteeseen, kalenterivuosissa noin 1500-luvun puoliväliin. Korolliset 1500-luvun loppupuolen ja tätä myöhemmät jalkineet on pääosin rajattu pois tutkimuksesta. Tästä juontuu työn nimikin, *Before the Heels, 'ennen korkoja'*.

Arkeologinen jalkinetutkimus ei ole mikään erityisen uusi ilmiö. Jo melko varhain huomattiin, että kaivauksista löytyneitä kenkiä voidaan käyttää tulkintojen apuna esimerkiksi arkeologisessa ajoittamisessa, kunhan vain ensin rakennettaisiin luotettava jalkinetyologia. Perusteiltaan melko kestävä jaottelu keskiaikaisille jalkineille luotiin Skandinaviassa jo 1930-luvulla. Ajoituksellisesti tälle saatiin tärkeitä kiinnekohtia muun muassa Lundin kaupungin ajoitetuista kaivauskerroksista monipuolisine ken-

käaineistoineen. Ensimmäiset suomalaisia keskiaikaisia kenkiä käsitelleet tutkimukset julkaisi etnologi ja Turun maakuntamuseon johtaja Niilo Valonen 1950-luvulla. Tutkimusten aineistona oli pitkin Aurajoen itärantaa kaivetusta viemärikaivannosta talteen otettu laaja esinekokoelma.

Jalkineet muodostavat yleensä kaupunkikaivausten muutenkin runsaassa nahkaesineistössä suurimman löytöryhmän. Skandinavian Suomea edellä ollut tutkimustilanne vielä 1970- ja 1980-luvuillakin johtui ensisijaisesti laajojen pelastuskaivausten massalöytöaineistojen prosessointitarpeesta kaivauslöytöjä esiteltäväksi julkaisuiksi. Suomessakin oli havaittavissa vastaavaa kehitystä - moderni historiallisen ajan arkeologinen esinetutkimus otti ensiaskeliaan - mutta paljon pienemmässä mittakaavassa. Pienempi mittakaava ei ollut mikään ihme, kun tiedetään, että vielä 1970-luvulla Suomessa arkeologian oppiaineissa oli hyvin vaikea saada oppinäytteen aiheeksi historiallisen ajan tutkimusteemaa. Historiallisen ajan tutkimusaiheiden ei yksinkertaisesti katsottu kuuluvan arkeologian alaan. Onneksemme tässä on tapahtunut täyskäännös.

Jalkinetutkimusten pääpaino oli 1970- ja 1980-luvuilla edelleen jalkinetyyppien jaotteluproblematiikassa ja ajoittamis-

sa. Jalkineita käytettiin pääasiassa muun tutkimuksen apuna. Itseisarvoa kengillä ei juurikaan nähty; muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ei myöskään niiden suurta arvoa yhteisöjä ja taloutta koskevien kysymysten avainmateriaalina. Toisaalta on hyväksyttävä tosiasia, että muun muassa edellä mainittuihin teemoihin liittyviin kysymyksiin vastaamiseksi tarvittaisiin vielä paljon enemmän esineistön perustutkimusta. Vuonna 2001 ilmestyneessä *History of footwear in Norway, Sweden and Finland* -kirjassaan jalkinehistorioitsija June Swann kirjoitti:

'My work is hampered by the attempt by too many publications to prove some point of social or cultural history. Before shoes can be used to support or disprove any theories, a clear systematic description of styles worn at a given date is necessary. There is as yet far too little basic information, and conclusions based on misleading descriptions cannot be valid. We need details of the differences between men's and women's, adult's and children's, winter, summer, day, evening, wedding, workwear, rich or expensive, poor or cheap, common or idiosyncratic styles: all questions which those describing the shoe should answer.'

Tämän lainauksen voisi tiivistää niin, että ennen kuin voidaan kirjoittaa minkään maan tai edes suppeamman alueen definiivinen jalkineiden kulttuurihistoria, tarvitaan vielä paljon lisää perustietoa, analyysia ja eri aineistojen välisiä vertailuja. Tavatessamme edellä mainitun kirjan julkaisun yhteydessä ja kertoessani omasta jalkinetutkimushankkeestani, June Swannin hartaana toiveena oli pintapuolisten katsausten sijasta saada nähdä totaalitytötutkimus edes yhden pohjoismaisen keskiaikaisen arkeologisen kaivauksen jalkinemateriaalista. Lupasin yrittää toteuttaa tämän Turun Åbo Akademin päärakennuksen tontin

kaivausten osalta, vaikka tutkimukseni sittemmin laajenikin kattamaan koko Turun kaupungin ja Turun linnan löytöaineiston.

Pelkästään jalkineisiin keskittyvät laajat ja/tai syvälliset tutkimukset ovat edelleen harvinaisia. Väitöskirjatasoiset tai -laajuiset arkeologiset tutkimukset Euroopassa ovat yhden käden sormin laskettavissa. Suppeampia, suhteellisen rajattuihin aineistoihin keskittyviä tutkimuksia tai toisaalta suurten aineistojen yleiskatsauksia on hyvinkin runsaasti. Tämän voi todeta jo väitöskirjani lähdeuutteloa tarkastelemalla.

Tutkimukseni edustaa aineistotutkimuksena tietyiltä osin tutkimustyyppiä, joka oli vallitseva Skandinaviassa muutama vuosikymmen sitten. Miksi näin? Suomessa laajat kaupunkikaivaukset ajoittuvat pääasiassa vasta 1980- ja 1990-luvuille. Vasta näiden kaivausten pohjalta on ollut mahdollista tehdä laajempia vankkaan aineistopohjaan, luotettavaan ajoitukseen ja tarkkoihin löytökonteksteihin pohjautuvia päätelmiä. Eriyaisen merkittäviä kaivaustutkimuksia tehtiin Turussa 1980-luvulla ensin Mätäjärven ranta-alueella ja myöhemmin Vanhalla Suurtorilla. 1990-luvulla tutkittiin ensin niin kutsutun Rettigin palatsin aluetta myöhemmän Aboa Vetus -museon kohdalla ja vuosikymmenen lopulla tutkittiin Åbo Akademin päärakennuksen tontin alue. Näiden kaivausten ympärille syntyneiden tutkimusprojektien voi sanoa käynnistäneen kokonaan uudenlaisen vaiheen historiallisen ajan arkeologisessa tutkimuksessa. Väitökseni onkin voimakkaasti sidoksissa sekä historiallisen ajan arkeologian uuteen tulemiseen että materiaallisen kulttuurin tutkimuksen uusiin näkökulmiin ja mahdollisuuksiin. Tutkimusteemani liittyvät esineiden

deskription, ryhmittelyn ja löytöryhmien ajoittamisen lisäksi muun muassa kulttuurikontakteihin, talouteen, käsityöläisytyteen, sosiaalisiin rakenteisiin ja demografiaan. Tutkimuksen kohteena eivät siis ole olleet pelkästään jalkineet vaan myös niiden valmistus, valmistajat sekä jalkineiden käyttäjät.

Suurin osa Turun keskiaikaisesta jalkinemateriaalista edustaa niin kutsuttuja kääntökenkiä, Euroopan keskiaikaiselle kaupunkikulttuurille ominaisia malleja. Ne ovat pääpiirteissään samoja koko laajalla Itämeren piirin alueella, ainakin sen urbaaneissa miljöissä. Olen tutkimuksessani todennut, että Turun aineistossa edustuvat lähes kaikki muuallakin Euroopassa arkeologisissa yhteyksissä todetut jalkinetyypit. Ehkä lähimmin Turun löytöaineisto muistuttaa Ruotsin aineistoja – olimmehan keskiajalla osa tätä valtakuntaa. Saattaakin olla, että koko Ruotsia koskivat myös samat suutarien säännöt, jotka selittäisivät samankaltaisuuksia. Myös kronologisesti jalkinemuoti seuraa Ruotsin kehitystä, erityisesti Tukholman rinnakkaisuus korostuu.

Turun arkeologisessa aineistossa esiintyvät paitsi pääosin samat jalkinetyypit kuin muualla Euroopassa, myös samat muoti-ilmiot. Turun kaupungin kenkämuoti vaikuttaa lähes läpikotaisin hanskakulttuurin leimaamalla koko keskiajan, yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Tutkimusaineistossa kääntökenkien massasta poikkeavat yhdestä nahkappaleesta valmistetut kurpposet, joiden problematiikkaa olen työssäni pohtinut ehkä enemmän kuin yhdenkään muun jalkinetyypin. Kurpposet yhdistävät keskiajan Turun materiaalista kulttuuria Baltiaan ja Venäjään, ehkä myös luoden jatkumoa keskiajan ja rautakauden välille. Olen tutkimuksessani korostanut kurppos-

ten funktionaalisuutta jalkinetyypinä enemmän kuin niissä joskus nähtyä vanhakantaisuutta tai maalaisuutta. Tosin jälkimmäinen seikka, se, että kurpposet edustaisivat nimenomaan maaseudun jalkinetradiiota, voi olla mahdollinen.

Turun linnan tähänastinen arkeologinen jalkinemäärä ei ole kovin suuri, mutta jo siinäkin kuvastuu seikkoja, jalkinetyyppejä ja muoti-ilmioita, joita ei kaupunkialueella ole havaittu. Linnan jalkineaineistossa näkyy jo linnan varhaisvaiheissa, 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla, varakkuus, todennäköinen korkea sosiaalinen asema ja ehkäpä melko tiiviit ja suorat suhteet Euroopan keskuksiin. Aineiston poikkeuksellisuus ei pääty keskiajan loppuessa. Uuden ajan alun kengät koristeltuine päällisineen eroavat ainakin säilyneestä ja tähän asti löydetystä kaupunkimateriaalista. Linnan aineistossa on mielenkiintoista myös asetelma, joka muodostuu uuden ajan alun kirjallisten lähteiden tietojen ja arkeologisen aineiston välille. Arkeologisissa löydöissä edustuu yläluokan esineellinen kulttuuri, uutta valmistustekniikkaa edustavat reunoskengät, kun taas tilikirjat kertovat palkollisille annetuista keskiaikatyyppisistä kääntökengistä. Keskiaika vaikuttikin olevan palkkaväelle melko pitkä, mitä tulee jalkinemalleihin. Vielä vuonna 1557 keskiaikatyyppisten kääntökenkien määrä ylitti palkkakenkäjakelussa uuden ajan -tyyppisten kenkien määrän.

Jalkineaineistoon perustuvat yhteisölliset ja demografiset kysymykset muodostavat työssäni keskeisen osion. Tutkimuskysymyksinä olivat muun muassa, voidaanko havaita eroja miesten, naisten ja lasten jalkineiden käytössä ja millaisia nämä erot ovat? Tekemäni päätelmät perustuvat pääosin jalkineiden kokoon ja jalkineiden tyyppiin. Åbo Akademin

kaivausten suuri antura-aineisto antoi mahdollisuuden laatia anturat mittamalla jakauma, jossa voidaan erottaa yleisimmät miesten, naisten ja lasten kenkien koot. Näitä kokoja saattoi sitten tarkastella eri kenkätyyppien osalta. Vaikuttaa siltä, että keskiajalla sekä naiset että miehet käyttivät samoja jalkinetyyppejä. Ainakaan arkeologisesti miesten ja naisten jalkinemaleja ei pysty erottamaan toisistaan. Tutkimuksessani en havainnut myöskään malleja, jotka olisivat ainoastaan lasten jalkineita.

Jalkineiden valmistusta tutkiessani olen arkeologisen materiaalin lisäksi käyttänyt myös kirjallisia lähteitä. Nämä ovat Suomen osalta hyvin niukkoja, mutta esimerkiksi Tukholman suutarien säännöt keskiajan lopulta ovat säilyneet. Niissä mainitaan jopa jalkinetyyppejä, joiden tekeminen suutariksi valmistuvan piti hallita, vaikkakin tyyppien identifiointi arkeologisesta aineistosta on kaikkea muuta kuin yksiselitteistä.

Valmistusmenetelmät vaikuttavat jo Turun varhaisvaiheessa olleen hyvin vaikiintuneita, miltei standardoituja. Kotikutoiset yritelvät jalkinemasassa ovat poikkeuksia. Ammattimaiseen nahanmuokkaukseen ja kenkien valmistukseen viittaa muukin arkeologinen aineisto, suutareiden ja nahanmuokkaajien työkalut sekä nahan parkitsemiseen käytetyt suuret sammiot. Silti vielä jalkinelöytöjä, nahanmuokkauksessa käytettyjä rakenteita ja työkalujakin enemmän, nahan suuresta merkityksestä raaka-aineena, eräänlaisena keskiajan muovina, kertoo nahantyoöstöjätteen valtava määrä Turun keskiajan kulttuurikerroksissa. Sekä Åbo Akademin päärakennuksen tontilla tai sen välittömässä läheisyydessä että Mätäjärven ranta-alueella on harjoitettu sekä nahanmuokkausta että suutarintyötä, molempia todennäköisesti am-

mattimaisesti. Varsinaisten verstaiden jäänteitä en kuitenkaan ole voinut kiistattomasti erottaa kaivausten muista rakenteista. Tällaisten löytäminen on tulevien kaivaustutkimusten varassa.

Tutkimukseni myös nosti esiin uusia kysymyksiä. Näistä merkittävimpiä on jalkineiden sosiaalinen konteksti. Esimerkiksi tutkimuksessa havaitut kaupunginosien väliset poikkeamat jalkineaineistossa voidaan pääasiassa selittää kronologisista eroista johtuviksi. Tarvitaan edelleen hyvin dokumentoituja laajahkoja jalkineaineistoja mieluiten Mätäjärven korttelin ulkopuolelta, jotta esimerkiksi Åbo Akademin päärakennuksen tontin massiivisen suuri löytöaineisto saisi vertailumateriaalia muualta. Varallisuudesta tai sosiaalisesta asemasta johtuvia eroja ei ole juurikaan pystytty erottamaan kaupungin eri alueiden välillä. Sen sijaan Turun linnan ja kaupungin aineistojen eroihin jo viittasinkin. On mielenkiintoista odottaa myös muiden keskiaikaisten kaupunkien, esimerkiksi Viipurin, tulevien kaivausten jalkinelöytöjä.

Johtopäätöksenä tutkimukseni lopussa olen todennut, että Turku oli hyvin ajan tasalla, mitä tulee jalkinetyyleihin ja niiden ilmaantumiseen Itämeren piirin alueella keskiajalla ja siirtymävaiheessa uudelle ajalle. Kaupungin ja linnan elämä on jättänyt jälkeensä arkeologisen jalkineaineiston, joka on vertailukelpoinen minkä tahansa Euroopan kaupungin löytömaterialin kanssa sekä määrällisesti että laadullisesti, ja joka tulevien kaivausten aineistojen myötä tulee tarjoamaan paljon mahdollisuuksia syventäviin tutkimuksiin erityisesti yhteisöllisen tarkastelun näkökulmista.

Tutkimuksellani on myös kauaskantoisempia tavoitteita, jotka liittyvät pyr-

kimyksiin saattaa arkeologia luontevaksi osaksi historiallisen ajan menneisyystutkimusta. Kokonaisvaltaisen menneisyyskuvan luomiseksi tarvitaan useiden eri tieteenalojen pitkäjänteistä työtä sekä kunkin tieteen omalla saralla että myös varsinaisten monitieteisten tutkimusten muodossa. Luonnontieteiden ja arkeologian yhteistyö on ollut vakiintunut käytäntö jo pitkän aikaa. Sen sijaan historiatieteiden ja arkeologian väliset saumat vaativat vielä vahvistamista. Tehdäkseen relevanttia tutkimusta, ei kumpikaan tiede, historia tai arkeologia, voi jättää toisen tieteenalan tuloksia huomiotta. Vaaka ei ole tässä asiassa vielä aivan tasapainossa. Rohkean väittää, että historiallisen arkeologian tutkijat ovat ennakkoluulottomammin hyödyntäneet historiantutkimuksen tuloksia kuin mitä on tapahtunut toisin päin. Poikkeuksiakin tietysti on.

Olisi hyvä, jos tutkimukseni myös auttaisi osaltaan näkemään niin kutsutun perustutkimuksen merkityksen. Parhailaan käynnissä olevassa yliopisto- ja tiedemaailman resurssien uusjaossa tämä ei ole itsestään selvää. Perustutkimuksella tarkoitan tässä tutkimusta, jonka päätarkoituksena on yleinen tiedon lisääminen, mutta jonka taustalla on myös tavoite lisätä hyödynnettävissä olevaa tietoa. Sekä tieteensisäinen että tieteidenvälinen hyödynnettävyys kuuluivat väitöstutkimukseni päämääriin. Tutkimukseni on täyttänyt tarkoituksensa, jos sitä voidaan vielä pitkänkin ajan kuluttua käyttää esimerkiksi muista materiaalityyppistä tehtyjen vastaavien tutkimusten kanssa uusiin analyyseihin, tulkintoihin ja yhteenvetoihin. Laajoihin synteeseihin ei ole olemassa oikotietä vaan puuhun on kiivettävä tyvestä latvaan. Tieteelliset läpimurrotkin syntyvät usein systemaattisen puurtamisen seurauksena ja ovat siis eräänlaisia

työvoittoja. Toivon siis erityisesti humanistisen perustutkimuksen merkityksen muistamista sekä tutkijoiden, tutkimuksen rahoittajien että yliopistouudistuksista päättävien toimijoiden tahoilla.

Janne Harjula
janhar@utu.fi

Janne Harjula väitteli Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa 31.5.2008 aiheesta "Before the Heels. Footwear and shoemaking in the Middle Ages and at the Beginning of the Early Modern Period". Virallisena vastaväittäjänä toimi dos. David Gaimster (The Society of Antiquaries of London) ja kustoksena professori Jussi-Pekka Taavitsainen.

Uutisia

Kotkan Merikeskus palvelee tutkijoita ja harrastajia

Kotkan Merikeskus Vellamossa on avattu Tietokeskus Vellamo, joka tarjoaa kirjasto-, arkisto- ja neuvontapalveluita tutkijoiden, harrastajien ja opiskelijoiden käyttöön. Tietokeskuksen taustalla vaikuttavat Kymenlaakson ammattikorkeakoulun kirjasto, Suomen merimuseo/

Museoviraston kirjasto, Kymenlaakson museo sekä Helsingin yliopiston Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenian Kotkan yksikkö.

Samassa Merikeskuksessa sijaitsee myös uusi merimuseo, joka on osa Kansallismuseon organisaatiota. Sen sijaan Museoviraston meriarkeologian yksikkö, joka on osa Arkeologian osastoa, jatkaa toimintaansa Helsingin Hylkysaarella.

Merikeskus Vellamo, kuva Timo Vesterinen/Kymenlaakson ammattikorkeakoulun viestintäpalvelut.

Suomusjärvelle avataan kivikausi-keskus

Suomusjärvelle avataan marraskuussa kivikausikeskus, joka esittelee erityisesti Salon seudun ja Länsi-Uudenmaan kivikautisia kohteita. Perinteisen näyttelyn lisäksi keskuksessa voi nähdä yli 200 videota, jotka antavat tietoa kivikauden ihmisen elämästä. Keskuksen tavoitteena on olla elämyksellinen ja toiminnallinen paikka, jossa järjestetään myös työpajoja ja kursseja. Keskus on toteutettu suurelta osin maaseudun kehittämishankkeilla. Kivikausikeskuksen toimitusjohtaja on arkeologi Hannele Lehtonen.

Muinaisjäänöksiä verkossa

Museovirasto on avannut kaksi uutta verkkosivustoa, Kulttuuriympäristön tietojärjestelmän sekä Muinaispolut.fi -sivuston.

Kulttuuriympäristörekisteri sisältää mm. muinaisjäänösrekisterin, joka on jo pitkään ollut tärkeä työväline alan ammattilaisille. Rekisterin toinen erittäin käyttökelpoinen osio arkeologeille, alan opiskelijoille tai harrastajille on ns. muinaiskalupäiväkirja, joka sisältää tietoja Museoviraston arkeologisiin koelmiin päätyneistä löydöistä. Rekisteriä ylläpidetään ja päivitetään jatkuvasti. Verkkosivut löytyvät Museoviraston tiedonhallinta-sivustolta osoitteesta http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymp_tietojarj.

Muinaispolut-sivustolle on koottu tietoa luontopoluista, joiden varrella on muinaisjäänös tai useampia. Jokaisella muinaispolulla on oma sivunsa, jolla kerrotaan mitä muinaisjäänöksiä polun varrella on ja mitä muuta nähtävää alueelta löytyy. Kohteista kerrotaan myös polun lähtöpisteen tarkat koordinaatit

sekä lähin osoite. Lisäksi muinaispoluille pääsyyn opastavat ajo-ohjeet. Tätäkin sivustoa pyritään päivittämään tietojen muuttuessa. Sivusto löytyy osoitteesta <http://www.muinaispolut.fi>.

Uusia julkaisuja

Yksi tämän vuoden tärkeimmistä arkeologisista julkaisuista on epäilemättä Gaudeamuksen julkaisema teos "Johdatus arkeologiaan", jonka sisältöön lukija voi tutustua tarkemmin tämän numeron kirja-arvostelussa. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaisu "Karelian Isthmus – Stone Age Studies in 1998-2003 on myös ilmestynyt. Kirja ilmestyi sarjassa Iskos (no. 16, toim. Mika Lavento). Vantaan kaupunki on puolestaan julkaisut yli 300-sivuisen teoksen Vantaan esihistoriasta. Kirjan ovat kirjoittaneet Sirpa Leskinen ja Petro Pesonen.

Väitöksiä

Fil. lis. Henrik Asplund väitteli Turun yliopistossa 20.9.2008 aiheesta "Kymittæ. Sites, centrality and long-term settlement change in the Kemiönsaari region in SW Finland". Virallisena vastaväittäjänä toimi professori Valter Lang Tarton yliopistosta ja kustoksena professori Jussi-Pekka Taavitsainen.

Nimityksiä

Suomen arkeologisen seuran hallitus on valinnut Muinaistutkijan vastaavaksi toimittajaksi kaudelle 2009-2011 FM Sanna Lipponen. Lipponen on kuulunut Muinaistutkijan toimituskuntaan vuodesta 2005 ja tämän lisäksi mm. toimitanut teoksen "Historiaa kaupungin alla – Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia Oulusta" yhdessä Titta Kallion kanssa. Oulun yliopiston jatko-opiskelija ja tut-

kijakoulutettava valmistelea väitöskirjaa tekstiilien valmistuksesta pronssikaudelta tasavalta-ajalle Latiumissa, Italiassa.

Suomen Akatemian myöntämät rahoitukset

Suomen Akatemia on myöntänyt rahoituksen seuraaville hankkeille: Asutus ja elinkeinot meren äärellä 500 eKr-1700 jKr/Bosättning och ekonomier vid havet 500 fKr-1700 eKr., 340 000 euroa (Mika Lavento) ja Pleistoseenijakson jälkeiset muutokset eurooppalaisten ruumiin koossa, ruumiin muodossa ja luuston jyrkyydessä, 400 000 euroa (Markku Niskanen). Monitieteellistä tutkimushanketta edustaa Juha Kantasen vetämä projekti "Suomalaista arkeologista genetiikkaa: Suomen alkuperäisnautojen ja -lampaiden geneettinen polveutuminen ja jalostusstrategia sekä hyödyntäminen Lounais-Suomessa (kokonaisrahoitus 452 130 euroa vuoteen 2012 saakka).

Varttuneen tutkijan tutkimusmääräraha myönnettiin professori Jussi-Pekka Taavitsaiselle aiheeseen "Yhteiskunnan renki vai isäntä? Perustanvalua, poliittikan peilailua/peesailua ja harharetkiä", yht. 129 150 euroa.

Lisäksi mainittakoon Zbigniew Fiemalle myönnetty 24 100 euroa Finnish Jabal

Haroun -projektin julkaisuvaiheeseen.

Muut apurahat

Kuluvan vuoden aikana on ehtinyt jolla useimpien säätiöiden apurahojen jalkoaika, osansa rahastoista ovat saaneet myös arkeologit tai arkeologiset hankkeet. Näistä mainittakoon Suomen Kulttuurirahaston keskusrahaston myöntämät apurahat Riikka Alvikille Suomen aluevesille uponneita historiallisia laivavahlykyä käsittelevään väitöskirjatyöhön (20 000 euroa), Ville Laakson, Valeri I. Khartanovichin ja Stanislav V. Belskyn saama apuraha Karjalan Hiitolan hautojen tutkimukseen (10 000 euroa), Ari Ruuskasen ja työryhmän apuraha Vrouw Marian tutkimuksia käsittelevään tieteelliseen artikkeliin (6 000 euroa) sekä Antero Tammiston ja työryhmän saama rahoitus Pompeiji-projektin toisen vaiheen tutkimuksiin (70 000 euroa).

Lisäksi alueellisista rahastoista jaettiin mm. apurahat Peter Holmbladille ja Mikael Herrgårdille entisen Vaasan läänin alueen muinaisuutta käsittelevän julkaisun tekemiseen (13 000 euroa), Tanja Rattilaiselle Keskiajan tiilirakentamista käsittelevään väitöskirjatyöhön (18 000 euroa) sekä Liisa Seppäselä Turun keskiaikaista kaupunkirakentamista käsittelevään väitöskirjatyöhön (18 000 euroa).

Muinaistutkijan tuleva vastaava toimittaja Sanna Lipponen Itävallan Hallstattissa ke-sällä 2008.

Emil Aaltosen säätiö myönsi tänä vuonna suurempia nuoren tutkijan apurahoja Bolivian Tiwanaku-yhteiskunnan haudoista väitelleelle Antti Korpisaarelle (22 300 euroa) sekä Keski-Italian muinaiseen logistiikkaan ja esiroomalaisiin teihin erikoistuneelle Juha-Pekka Tupille (20 300 euroa).

Tohtori Ulla Rajala sai puolestaan Jenny ja Antti Wihurin rahastosta 18 000 euroa Cistena Granden hautojen 3D-mallintamiseen ja kalmistokaivausten loppujulkaisun valmistelemiseen.

Suomen arkeologisen seuran osoite muuttuu

Seuran osoite on 1.1.2009 alkaen Suomen arkeologinen seura ry c/o Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 HELSINKI.

Korjaus

Viime Muinaistutkijassa ilmestynyt kirjoitus "Reading Finnish Rock Art" (s. 59) oli tietysti lektio, ei keskustelu, kuten sisällysluetteloon olikin oikein merkitty.

Kutsu vaalikokoukseen

Suomen arkeologisen seuran
vaalikokous järjestetään ravintola
Bottan Baarikabinetissa
(Museokatu 10, 3. krs. Helsinki)
torstaina 27.11.2008, klo 18-21.
Kokouksessa valitaan seuralle
puheenjohtaja, joten
mahdollisimman monen jäsenen
toivotaan saapuvan paikalle.

